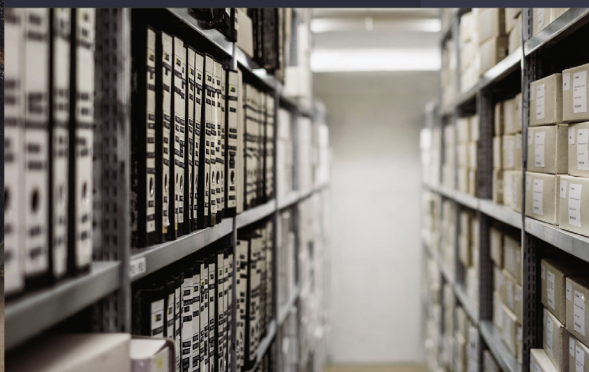

МИЛЕНА КОЛЕВА-ЗВЪНЧАРОВА

НЕПОЗНАТОТО НАСЛЕДСТВО

ВАЛИДИРАНЕ НА
ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ В ОБЛАСТТА
НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

НЕПОЗНАТОТО НАСЛЕДСТВО

ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Милена Колева-Звънчарова

НЕПОЗНАТОТО НАСЛЕДСТВО

ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

София • 2021

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Изданието е осъществено с подкрепата на Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“ (финансирана от Министерството на образованието и науката, съгласно РМС № 577 от 17 август 2018 г.)

- © 2021 Милена Колева-Звънчарова
- © 2021 Мирослав Живков, художник на корицата
- © 2021 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN 978-954-07-5175-7 (меки корици)
ISBN 978-954-07-5196-2 (pdf)

СЪДЪРЖАНИЕ

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ / 7

СПИСЪК НА ДИАГРАМИТЕ / 7

УВОД / 9

ПЪРВА ГЛАВА

„НЕПОЗНАТОТО“ КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО / 17

Понятието „културно наследство“ / 17

Европейски политически документи и правно-нормативни актове в областта на културното наследство / 21

Национални правно-нормативни актове в областта на културното наследство / 28

Институции на паметта / 34

Книжовно-документалното културно наследство на България като обект на изследване / 39

Кога наследството става „непознато“? / 45

ВТОРА ГЛАВА

ОСНОВНИ ПОДХОДИ И ДЕЙНОСТИ В ОБЛАСТТА НА ДОКУМЕНТАЛНОТО И КНИЖОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО / 48

Теоретичен модел за опазването и социализирането на културното наследство / 48

Дейности по опазване и социализация на културното наследство / 51

Практически подходи към дейностите в документалното и книжовното културно наследство (по примера на една колекция) / 59

Длъжности, професии и професионално обучение в областта на културното наследство / 68

ТРЕТА ГЛАВА

ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО / 78

Валидирането в ЕС / 78

Валидирането в България / 84

Валидиране в областта на културното наследство: защо и кога би трябвало да се прави? / 90

Решение ли е валидирането? / 99

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ЩЕ ПОМОГНЕ ЛИ ВАЛИДИРАНЕТО ЗА ОПАЗВАНЕТО, СОЦИАЛИЗАЦИЯТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО: СЛУЧАЯТ „ОРИЕНТАЛСКИ СБИРКИ“ / 110

Къде и как се подготвят специалисти за работа

в „Ориенталски сбирки“ / 130

Добрите практики / 133

Ще помогне ли валидирането? / 136

ЗАКЛЮЧЕНИЕ / 143

ЛИТЕРАТУРА / 149

ПРИЛОЖЕНИЯ / 159

Приложение 1. Анкета / 159

Приложение 2. Интервю / 169

Приложение 3. Методика / 182

Приложение 4. Факсимилета / 186

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

АБА – Асоциация на българските археолози
 ББИА – Българска библиотечно-информационна асоциация
 ВУЗ – висше учебно заведение
 ДЕС – Договор за Европейския съюз
 ЕКР – Европейска квалификационна рамка
 ЕК – Европейска комисия
 ЕС – Европейски съюз
 ЗЗРК – Закон за закрила и развитие на културата
 ЗКН – Закон за културното наследство
 ЗНАФ – Закон за националния архивен фонд
 ЗПОО – Закон за професионалното образование и обучение
 ЗОБ – Закон за обществените библиотеки
 МОН – Министерство на образованието и науката
 НАПОО – Национална агенция за професионално образование и обучение
 НБ – Народната библиотека
 НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
 НКПД – Национален класификатор на професиите и длъжностите
 НОРДН – направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“
 НПО – неправителствена организация
 НПТА – новопридобит турски архив
 ПОО – професионално образование и обучение
 СППОО – Списък на професиите за професионално образование и обучение
 ЦПО – център за професионално обучение
 CEDEFOP – Европейски център за развитие на професионалното обучение

СПИСЪК НА ДИАГРАМИТЕ

Фиг. 1. *Цикъл на опазване на културното наследство*
 Фиг. 2. *Дейности от функционалния комплекс „опазване“*
 Фиг. 3. *Дейности от функционалния комплекс „социализиране“*
 Фиг. 4. *Дейностите по опазване на документалното и книжовното културно наследство в отдел „Ориенталски сбирки“*
 Фиг. 5. *Дейностите по социализиране на документалното и книжовното културно наследство в отдел „Ориенталски сбирки“*
 Фиг. 6. *Генеричен модел на процеса на валидиране*
 Фиг. 7. *Системна обвързаност между дейностите, професионалното развитие и подготовката в областта на културното наследство*
 Фиг. 8. *Схемата на процеса на валидиране*
 Фиг. 9. *Валидиране в областта на документалното и книжовното културно наследство*
 Фиг. 10. *Динамика на числеността на сътрудниците в отдел „Ориенталски сбирки“ (1948–2019)*
 Фиг. 11. *Съотношение между длъжностите за периода 1948–2019*
 Фиг. 12. *SWOT анализ на валидирането като възможно решение на проблеми в областта на професионалното развитие*

УВОД

Темата за културното наследство като ресурс за икономически растеж и социално приобщаване е част от актуалния дневен ред на Европейския съюз. Социално-икономическата криза, катализирана от пандемията от Ковид-19, и натискът на имигрантската и бежанска вълна, са само част от факторите, които добавят основания за мобилизиране на всички видове ресурси за оцеляване и сплотяване. Идеята за споделеното наследство захранва представата за обща европейска идентичност и намира подкрепа чрез разнообразни програми и инициативи с фокус „културно наследство“. Непосредствената грижа за опазването и социализирането на различните видове културно наследство обаче си остава пряка задача и отговорност на националните правителства.

Областта на настоящото изследване е професионалната подготовка и развитие в културното наследство, като конкретната тема е валидирането на знания, умения и компетентности, които се формирани предимно в практиката чрез неформално обучение и самостоятелно учене. Тази тема е актуална по няколко причини: повишен обществен интерес към културното наследство, което създава очаквания за качество на дейностите по неговото опазване и социализиране; задълбочаващо се несъответствие между резултатите от формалното образование и потребностите на професиите и длъжностите в областта на културното наследство; нарастващ проблем с осигуряването на квалифицирани специалисти за институциите на паметта, които опазват и социализират различните видове културно наследство; поява на нови професии, вследствие от тясната специализация в културното наследство, за които е необходима регламентация.

Професионалното развитие в областта на културното наследство и в частност валидирането на знания, умения и компетентности не е самостоятелно изследвано у нас, с изключение на вече публикуваните резултати от проекта „Професионално развитие в областта на културното наследство. Образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности“, финансиран от Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и общественото развитие“/РМС № 577 от 17 август 2018 г. и по-конкретно изданието „Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България“ (съст. Иван Кабаков)¹. Необ-

¹ Кабаков, Иван (съст.). 2020. Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република

ходимо е да се посочи и изследването на Тодор Танев на системата на професионално образование и обучение в България като опит за дълбочинен анализ и набелязване на възможни решения за реформа, които обаче не включват в своя обхват областта на културното наследство². С това като че ли се изчерпва *актуалното състояние на изследванията по проблема в България*. Към тях бихме могли да добавим например и практическите изследвания на Van Lakerveld, J.A., Vroonhof, P., Broek, S., Stoutjesdijk, F.D., & van Loo, S.B., *Skills, training and knowledge transfer: Traditional and emerging heritage professions. An exploration*³, както и Susan Corr, Elis Marçal, Nessa Roche. 2019. *Fostering Innovation In Heritage Professions: the Effect of the EYCH*⁴.

Професионалното развитие като функция на системата на образование и обучение е регламентирано в поредица от правно-нормативни актове, но това е само една от характеристиките на темата; в специализираните изследвания, посветени на културното наследство, аспектите на професионалното развитие са само частично проблематизирани. Липсва систематично и специфично представяне на нуждите, дефицитите, проблемите и възможните решения, които предпоставят качествено изпълнение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство в България, независимо от особеностите на различните видове наследство.

Идеята за настоящото изследване е да проследи причините и възможностите за решение на проблема със слабата разкритост и социализиране на една уникална за България и света колекция от документално и книжовно наследство. Прекият досег с документите, съхранявани в отгел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, не само пороги тази идея, но и позволи разглежданият проблем да бъде обследван от позицията на непосредственото лично участие и ангажираност, което е и основна причина да предприема подобно изследване⁵.

България. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

² Танев, Тодор. 2018. Манифест за професионалното образование и обучение в България. Проблеми и решения. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.

³ Van Lakerveld, J.A., Vroonhof, P., Broek, S., Stoutjesdijk, F.D., & van Loo, S.B., (2017). *Skills, training and knowledge transfer: Traditional and emerging heritage professions. An exploration*. Leiden: Plato, Ockham, Panteia.

⁴ Susan Corr, Elis Marçal, Nessa Roche. 2019. *Fostering Innovation In Heritage Professions: the Effect of the EYCH*, SCientific REsearch and Information Technology Ricerca Scientifica e Tecnologie dell'Informazione Vol 9, Issue 1 (2019), 49–60.

⁵ През 2014 г. постъпих на работа в отгел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Дългого ми колебание дали да го направя беше свързано с твърде ниското предлагано заплащане, но не и с това дали имам необходимата квалификация за длъжността „архивист“ в този отгел. Университетската ми подготовка като историк-етнолог и тюрколог, практическият опит от работата в национален музей и пътуванията като екскурзовод, специализиран в областта на културното наследство, ми даваха увереност,

Обект на изследването е документалното и книжовното културно наследство, а негов *предмет* – валидирането на знания, умения и компетентности като част от професионалното развитие в тази област. Работата с документалното и книжовното наследство е свързана с изграждането на специфични практически знания, умения и компетентности, за които формалното образование не предлага целенасочена подготовка. Тази констатация в една или друга степен е валидна и за опазването и социализирането на културното наследство в неговата съвкупност от различни видове наследство. Изборът на обект е предпоставен от частния случай, на който се позовава настоящото изследване. Изводите от него показват както отличителните особености на случая и на документалното и книжовното наследство, така и общите характеристики и проблеми на културното наследство.

Валидирането на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене е опит да се прескочи огромната пропаст, която се разкрива между „продукцията“ на формалното образование и реалните потребности на професионалната практика. Валидирането поставя ак-

че ще мога да се справя с работата в най-богатото архивохранилище на ориенталски документи и ръкописни книги в България. На практика тази подготовка – на теория покриваща поне три от необходимите аспекти за работа в отдел „Ориенталски сбирки“ – история, етнология, езикознание, се оказва недостатъчна за качествено изпълнение на практическите дейности. В продължение на три месеца заемах временна позиция в специализираната читалня №1 „Марин Дринов“, която обслужва читателите и архивистите от цялото направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“, която ми беше полезна за опознаване на особеностите на „занаята“. С връщането ми в „Ориенталски сбирки“, вече като главен архивист и ръководител, започна моето своеобразно включено наблюдение, за което бях напруга известна опит. Имах възможността да се запозная и в исторически план с лицата, събитията, причинно-следствените отношения и процесите в този отдел. Всекидневната работа включваше систематизиране на проблемите, настоящи и унаследени; подреждане по важност на нуждите; управление на дейностите и взаимоотношения с професионалната общност и ползвателите. Постепенно се очерта и проблемът с най-тежък отпечатък върху непосредствените функции на архивиста-ориенталист, а именно – липсата на професионални знания, умения и компетентности, достатъчни за да се поддържа стандарта на опазване на съхраняваните книжовни и документални ценности, заложили както в заявката за „трети по големина в света“, така и в съвременните изисквания за достъпност и популяризиране. С началото на моето обучение през 2017 г. в докторската програма „Културология“ на Катедра „История и теория на културата“ към ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“ по темата за валидиране на знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, започна и моето целенасочено и планирано включено наблюдение като докторант, служител на 4 часа и главен архивист в „Ориенталски сбирки“. През този период имам възможност да се запозная с архивни документи и публикации, свързани с темата на изследването; да проведа множество разговори с бивши и настоящи колеги от структурата на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ и от общността на османистите в България, с многобройни читатели и ползватели на архива; да предложа и реализирам управленски мерки, доколкото ми позволява конкретната позиция и ситуация.

цент върху човешкия капитал с неговите знания, умения и компетентности, които са основен фактор за устойчивото развитие и благоденствието на обществото, основани на качествена работа на всяка една институция.

Неоспорим факт е, че формалното образование не успява да подготви практически добре необходимите специалисти и най-често те се изграждат в хода на професионалната си реализация. Съществува пряка зависимост между вида културно наследство и съвкупността от необходими знания, умения и компетентности. Така например работата с архивни документи се различава от работата с предмети на материалното културно наследство. Тези особености формират различна експертиза, която се обогатява и разширява с опита и годините практика. Именно валидирането е процесът, чрез който се открояват тези различия, признава се тяхната специфична добавена стойност и значимост.

Темата за валидирането в контекста на културното наследство е особено актуална, поради това, че загубата на професионален капацитет в институциите на паметта, причинена от липсата на достатъчно подготвени и мотивирани специалисти, както и на възможности за адекватно на търсенето професионално развитие, вече може да бъде определена като критична. Наличието на система за валидиране на придобитите чрез неформално и самостоятелно обучение знания, умения и компетентности се очаква да допринесе за повишаване на мотивацията, както и на видимостта и престижа на професиите в културното наследство. Не на последно място, в условията на хронично недофинансиране на областта на културата у нас, признаването на специфичната добавена стойност на труда на заетите в нея ще предостави допълнителна мотивация, която поне отчасти би могла да компенсира липсата на адекватно възнаграждение. Свидетелство за нарастващата актуалност на валидирането на знания и умения, придобити извън формалното образование, е и включването на темата в т.нар. стълб 1 „Иновативна България“ в плана за възстановяване и развитие, изготвен от Министерския съвет през октомври 2020 г.⁶

Основната цел на изследването е да изведе възможностите за решаване на идентифицираните проблеми, посредством анализ на конкретен случай, допълнен от пренос и адаптация на експертиза от различни приложни области, като се отчитат техните особености и рисковете от осъществяването на подобна дейност.

За целите на изследването е възприето понятието „документално и книжовно културно наследство“, което отговаря най-добре на съдържанието на изследвания обект – документални (архивни документи) и книжовни

⁶ План за възстановяване и устойчивост на Република България, октомври 2020. Министерски съвет на Република България, с. 6 и 8.

(ръкописи и старопечатни книги) ценности. Това понятие е утвърдено в научните изследвания, посветени на културното наследство и в това отношение би могла да се посочи работата на Ани Гергова „Книжовно-документално наследство“⁷, е в съответствие с класификацията в Закона за културното наследство на движимите културни ценности според научната и културната област (чл. 53 от ЗКН). Като синоним се използва и „документални и книжовни ценности“. Друго специфично за изследването понятие е „валидиране“ или удостоверяване (признаване, оценяване и признаване) на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене.

За конструиране на изследването е използван дедуктивният подход при преглед и анализ на политическите и правно-нормативни документи, които имат отношение към обекта на изследване (от културното наследство въобще до конкретния вид на документалните и книжовните ценности, предметизирано през валидирането). Направените въз основата на разгледания частен случай изводи на свой ред са анализирани и от тях са изведени общовалидните за областта на културното наследство.

Приложените *изследователски методи* включват както следва:

- **Документално проучване.** За целите на изследването са проучени европейски и български нормативни актове и политически документи, които се отнасят до културното наследство, професионалното образование и обучение, валидирането на знания, умения и компетентности, ученето през целия живот. Сред тях попадат закони и подзаконови нормативни актове (7), заключения на Съвета на ЕС (4), резолюции на Европейския парламент (2), препоръки (1), меморандум (1), стратегии (3) и групи политически документи.

- **Проучване на конкретен случай (case study).** Този метод позволява избраният случай да бъде подробно описан и разгледан, с цел да се анализират свързаните с него проблеми и да се открият тези от тях, които са валидни от една страна за документалното и книжовното, а от друга – за културното наследство въобще.

- **Анкета.** В изследването са използвани резултатите от: 1) анкетата „Професионално развитие в областта на културното наследство – музеи, архиви, библиотеки, галерии“⁸, проведена през 2019 г. в рамките на научната задача „Професионално развитие в областта на културното наследство“ по програма КИННПОР⁹ и 2) анкетата „Професионално развитие в областта на

⁷ Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство. Университетска библиотека № 459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

⁸ Кабаков, Ив. (съст.) Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София, 2020, с. 335 и сл.

⁹ Повече за програмата може да се научи на нейната уебстраница <https://kinnpor.uni-sofia.bg>

културното наследство. Валидиране на знания и умения“, разработена специално за целите на дисертационния труд¹⁰. Втората анкета съдържа 12 въпроса и е адресирана до специалисти в областта на културното наследство (за разлика от първата, чийто адресат са представители на институциите на паметта). Анкетата е проведена в периода 29. май – 30. юни 2020 г., анонимна е и събира 33 отговора, които съставляват приблизително една трета от всички адресати, до които е изпратена чрез електронна поща. Резултатите от нея представляват моментна снимка, без претенции да бъдат представителна извадка (спрямо общия брой на специалистите в областта на културното наследство в България). Същевременно те дават представа кое е преобладаващото мнение по определени въпроси, какво споделят специалистите в отворените въпроси и какви са техните очаквания. Според регистрираните професионални профили участие в анкетата са взели реставратори (8)¹¹, архивисти (7), археолози (3), музейни специалисти (3), етнологзи (2), библиотекарски (2), уредници (2), директор на музей (1), културен деец (1), преводач и театровед (1), изкуствовед (1), историци (1), археограф (1). При представянето на резултатите от анкетата в текста на изследването процентите са представени като цели числа, без фракциите, тъй като те не се отнасят към показателя брой хора (например 66,32% е цитирано като 66%).

• **Интервю.** Голяма част от впечатленията и изводите, свързани със случая „Ориенталски сбирки“, разгледан в Четвърта глава, са формирани от разговори с бивши и настоящи служители на този отдел, с ползватели, читатели, както и с български и чуждестранни османисти. За да бъдат записани поне част от тези разговори, изготвих и проведах структурирано интервю с петима бивши и настоящи архивисти от отдел „Ориенталски сбирки“. Въпросите към всички респонденти са еднакви по съдържание и форма, като трима от тях предпочетоха да отговорят дистанционно, поради настъпилата епидемична обстановка в периода след 13. март 2020 г. Интервюто включва 15 въпроса насочени към личното професионално развитие, първоначалната подготвеност при постъпването на работа и допълнителната квалификация; целят да проучат какви знания са необходими за работа в Отдела, както и кой трябва да предоставя и валидира резултатите от специализираното професионално обучение и др. Четирима от респондентите са с дългогодишен стаж, а двама от тях продължават да работят в Национална библиотека и в момента, поради което разказите се отнасят за времето от 1970 г. до днес.

¹⁰ Настоящият текст е подготвен като дисертационен труд, който за целите на публикацията е допълнен с изводи и обобщения, валидни както за конкретния обект на изследване – книжовните и документалните ценности, така и за другите видове културно наследство

¹¹ Някои от респондентите са се идентифицирали с повече от едно професионално качество

• **Включено наблюдение.** Този метод е използван за описание на избрания случай, върху който до голяма степен се основават направените изводи.

Работната хипотеза на изследването е, че валидирането като част от професионалното развитие има потенциал да допринесе за повишаване и поддържане на качеството на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство. То ще създаде предпоставки за организирано и целенасочено идентифициране, признаване и развиване на необходимите специализирани знания, умения и компетентности в рамките на институциите на паметта, като по този начин ще компенсира поне отчасти дефицитите на формалното образование и обучение в областта на културното наследство.

Изследователските задачи, чрез които се цели да бъде проверена валидността на работната хипотеза, са следните: 1) преглед на политическите и правно-нормативни документи в ЕС и България, които засягат културното наследство; 2) преглед на изследователските теории в областта на книжовно-документалното културно наследство в България; 3) описание на дейностите по опазването и социализиране на културното наследство (теоретичен модел); 4) обзор на същността и приложението на валидирането на знания, умения и компетентности; 5) описание на конкретен модел за валидиране в областта на културното наследство (по примера на конкретен случай).

Дисертационният труд е организиран в увод, четири глави, заключение и приложения.

В първа глава, *„Непознатото“ културно наследство*, се разглежда понятието „културно наследство“, прави се преглед и анализ на европейски и национални политически и правно-нормативни документи по темата. Представят се основните изследвания в областта на книжовно-документалното наследство в България и се обосновава кога наследството е в риск да стане непознато.

Във втора глава, *„Основни подходи и дейности в сферата на архивното и книжовното културно наследство“*, е представен теоретичен модел на опазването и социализирането на културното наследство, както и конкретните дейности, свързани с тях. Прави се връзка с образователната подготовка, която тези дейности изискват, и фактичката невъзможност на формалното образование и обучение качествено да я подсилят.

В трета глава, *„Валидиране на знания, умения и компетентности в областта на културното наследство“*, се представя валидирането на знания, умения и компетентности. Проследява се националната правно-нормативна уредба от пресечната точка между професионалното обучение и културното наследство. Очертава се мястото и ролята на валидирането като част от професионалното развитие в институциите на паметта.

В четвърта глава, *„Ще помогне ли валидирането за опазването, социализацията и управлението на културното наследство: случаят „Ориенталски сбирки“*, се

разглежда подробно случаят „Ориенталски сбирки“, който представя богато поле за анализ на професионалното развитие в областта на документалното и книжовното културно наследство.

В заключението се обобщават основните изводи от изследването и се извеждат препоръки за възможни решения на идентифицираните дефицити и проблеми.

Приложенията съдържат текста и резултатите от анкетата „Професионално развитие в областта на културното наследство. Валидиране на знания и умения“, текстовете на пет структурирани интервюта, библиография, факсимилета и методика за валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене в отдел „Ориенталски сбирки“. Текстът включва 12 диаграми, от които три (фиг. 1. Цикъл на наследството, фиг. 6. Генеричен модел на валидиране, фиг. 8. Схема на процеса на валидиране) са заимствани и адаптирани с посочен в текста източник, а останалите девет са авторски.

Изследването по темата ще допринесе за идентифициране на основните проблеми на професионалното развитие в областта на културното наследство. Като практически резултат биха могли да се обособят процедури по валидиране, основани на предлаганата методика, и в помощ на процеса за повишаване на качеството на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство.

Направените в изследването заключения по отношение на книжовните и документалните ценности за целите на настоящата публикация са разширени в посока културното наследство в неговата съвкупност от видове. Това носи известен риск, тъй като се основава на изводи от частното към общото, което не винаги се оказва подходящо и правилно като подход. Рискът все пак е оправдан от наличието на сходства в дейностите по опазване и социализация, характерни за цялата област на културното наследство, независимо от особеностите на всеки отделен вид ценности, които го представляват. Възможните ползи от създаването на единен модел на признаване на знанията и уменията, които се изграждат извън обсега на формалното образование и същевременно са от съществена важност за културното наследство, са допълнително основание да се пристъпи към формулирането на общовалидни изводи. От тях могат да се изведат препоръки, насочени към установяването на устойчива система за професионално развитие, обвързана с реалните потребности, подкрепена от адекватна правно-нормативна рамка, която има за цел да допринесе за опазването на културното наследство и за развитието на обществото.

ПЪРВА ГЛАВА

„НЕПОЗНАТОТО“ КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

В първата глава се разглежда понятието „културно наследство“ и как то е отразено в европейски и национални политически и правно-нормативни актове. Проследява се ролята на институциите на паметта за опазването на културното наследство и се акцентира върху книжовното и документалното културно наследство като обект на изследване. Постава се въпросът за причините наследството да остане непознато и какви са последиците от това.

Понятието „културно наследство“

Потребността от възглеждане в миналото е неизменна част от личностното израстване и осъзнаване. Усещането за принадлежност към общност, чиито исторически корени, съхранени традиции, духовни ценности оказват формиращо влияние върху колективното съзнание, е градивен елемент на културната идентичност. В действителност днес вече е утвърдена представата за наличието на многообразие от идентичности (в текстове на Иван Еленков и Румен Даскалов, Ивайло Дичев, Антъни Смит), които могат съвместно да съществуват и контекстуално да бъдат проявявани поотделно или в съвкупност. Всяка от тези идентичности, независимо дали е дълбоко лично преживявана или социално споделена и афиширана, има своите опорни точки и проявления. Така например културната идентичност, често пъти използва за своя опора и своеобразен ориентир материалните (архитектурни паметници, артефакти, предмети на изкуството) и нематериалните (различни фолклорни форми например) следи от миналото. Те са свързани с определена култура и постепенно биват натоварени от общността със смисъл, който ги превръща в културно наследство. Употребата им като опора на културната идентичност ги превръща в *носители на памет*, в *културни ценности*, чието значение нараства с времето, като може не само да съхранява, но и да придобива нова значимост, стига да се поддържа „жива“ връзката с тях. Това означава те да бъдат разпознавани, припознавани, опознавани непрекъснато, от всяко следващо поколение.

Културното наследство отдавна е обект на изследователски интерес от страна на историята, социалната антропологията, културологията, социо-

логията и други хуманитарни и социални дисциплини¹². Вниманието към него се засилва от променливи и нововъзникващи фактори – ерозия на смятани за традиционни ценности, развитие на нови обществено-икономически отношения, глобализация, мултикултурализъм. Значима роля в процеса на капитализиране на културното наследство (като понятие, форма и съдържание) играе туристическата индустрия, която приканва милиони потребители да опознаят богатствата на все по-широкостъпния свят. Културното наследство във всичките му измерения е неизчерпаем ресурс на идеи, продукти и услуги, които стават основа на клиентско търсене и предлагане в съвременната икономика на преживяванията¹³. Двигател на съвременния туризъм е възможността да се удовлетворява човешкото любопитство и жажда за открителство на нови места, емоции и преживявания, което е свързано и с търсенето на разнообразни и привлекателни туристически продукти, необходими да задоволяват нестихващата необходимост на пътуващия човек за „още и повече“.

Идеята за културното наследство е тясно свързана със способността за съхраняване на смисъла или т.нар. *културна памет*, която бива определяна от Ян Асман като една от четирите сфери на външното измерение на паметта, редом с *митичната памет*, *паметта на предметите* и *комуникативната памет*¹⁴. Според Асман културната памет създава пространство за функционирането на тези три сфери и има институционален характер, тъй като дава външен израз именно на обществената традиция и комуникация. При създаването на понятието колективна памет, френският социолог Морис Халбвакс, се опира на процеса на социализация като силно въздействащ фактор за формиране на паметта. Той въвежда представата за колектива като субект на паметта, както и понятията *групова памет* и *памет на нацията*¹⁵.

Индивидуалната памет е функция на социалната обвързаност на личността по отношение на различни групи и общности и до голяма степен зависи от нестихващия поток на комуникация. Всяка група се стреми да създаде пространство за своите спомени и в последствие се идентифицира с тях, като ги натоварва със символика и допълнителен смисъл. Важна част от иде-

¹² Повишеният интерес към културното наследство е разгледан от Николай Вуков. Вуков, Николай. Тенденции за конструиране на нови европейски наследства, основаващи се на миграциите и общоевропейските политики (мултикултурализъм и „нежелано наследство“). Материалът е представен на теоретичен семинар и е част от работата по проект „Културно наследство в миграция. Модел на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“, финансиран от ФНИ към МОН <http://www.migrantheritage.com> (07.01.2019).

¹³ B. Joseph Pine II and James H. Gilmore, Welcome to the Experience Economy. Harvard Business Review, 1998 issue, <https://hbr.org/1998/07/welcome-to-the-experience-economy> (26.09.2020).

¹⁴ Асман, Ян. 2001. Културната памет. София: Планета 3, с. 18–22.

¹⁵ Халбвакс, Морис. 1996. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм.

ите на Халбвакс за връзката между социална група и памет е предпоставката за такова отношение към миналото, при което групата се стреми да покаже своеобразие и трайност. Тази проблематика има пряко отношение към въпроса за културното наследство и неговата обществена значимост като извор на идентичност, споделени ценности и принадлежност, както и като свидетелство за устойчиво присъствие във времето и пространството.

В подобен контекст основателно стои въпросът за това как работи паметта в областта на културата в нейните институционални категории, поставен от Иван Кабаков. Той разглежда като основна предпоставка за превръщането на гадена форма на изразяване в културна ценност постигането на споделеност относно значимостта ѝ в рамките на определена общност¹⁶. Предаването на ценността предполага нейното опазване и съхраняване под формата на носители на памет, а достъпът до тях облагородява личностното и общественото развитие¹⁷. Авторът акцентира върху ролята на институциите на паметта за активизирането на процесите на трансформация от *форма на изразяване към културна ценност и носител на памет*. Натрупването на опит и практики при овладяването и регулирането на този процес, както и „жанровото“ систематизиране на носителите на памет, постепенно обособяват културното наследство като автономна област¹⁸.

Иван Кабаков проблематизира безусловното припознаване на наследеното културно наследство от следващото поколение. Съществува риск то да не може/иска/знае как да оцени и осмисли смисълът и значимостта на това наследство. Предложената от автора възможност – всяко поколение да има избора да припознава или не като значими достижанията до него културни ценности¹⁹ – може и да звучи донякъде еретично. Но това по същество е фактическо положение, което определя важна част от функциите на институциите на паметта – да образуват и култивират потребление, както и да интерпретират и социализират подходящи разнообразни форми на културно наследство, на чиято основа се прави избор. Именно т.нар. институции на паметта (музеи, библиотеки, архиви), които обикновено съхраняват културните ценности, разполагат и създават механизми за управление на развитието им и за оформяне на адекватен разказ за тях, от което зависи и степенята на приемственост – да бъдат те забравени или не. Същевременно Кабаков определя като илюзорна представата, че *„животът е (само) в музея, библиотеката или архива“*, създавана от подбраните и представени от тях носители

¹⁶ Кабаков, Иван. 2015. Дилеми на културата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 38.

¹⁷ Там там.

¹⁸ Там там, с. 39.

¹⁹ Там там, с. 42.

на памет. От една страна, това се дължи на външната позиция на тези институции спрямо конкретната личност; от друга страна, представеното в музея, библиотеката, архива, минало няма ценност или стойност само по себе си, ако не бъде употребено в настоящето²⁰. Стремелът на споменатите институции да преодоляват тези бариери (когато ги осъзнават) е очевиден, особено чрез средствата на съвременните дигитални технологии, които позволяват да се адресират и двата проблема.

Притежаването на подобна власт се осмисля успоредно с натрупването на добавена стойност на понятието „културно наследство“ като номиниращо отделен дял от специфични дейности. Пресечната точка с интересите, възможностите и дейностите на групи обществени и икономически сектори (образование, туризъм, изкуство, културни и творчески индустрии и пр.) показва наличието на сериозен ресурс за постигане на общественозначими цели. Този ресурс все по-често бива определян като *стратегически*²¹.

С понятието „културно наследство“ се занимава и Анри Шастел. Той го извежда далеч назад до римския термин „*patrimonium*“, определящ връзката между юридически дефинираната група и определено конкретно имущество²². Според Шастел новото значение на термина поражда трудности, защото представя едно „глобално, съотно и всепроникващо понятие“. Като търси генезисът на това понятие и съдържанието на неговия обхват, авторът определя за един от неговите източници свещените предмети, имащи значение за общността. Десакрализацията им, особено характерна за съвременността, ги превръща в „културно наследство“.

Историческата ретроспекция показва, че понятието се оформя в смутните и трудни времена на френския XVII в²³. Именно тогава значението на *наследство* се простира за пръв път и върху произведенията на изкуството, с оглед на свързаните с него традиционни ценности, както и в името на новото чувство за общо благо и морално богатство на цялата нация. Във Франция са създадени Комисия по паметниците (1792 г.) и Комисия по изкуствата (1793 г.), в чиито обсъждания проличава, че съществуват сгради за опазване и останки за съхраняване; както има наследство, така има и вандализъм²⁴. Нещо повече – комисиите са натоварени с грижата да разпознаят и опишат важните за нацията творения. Шастел изтъква, че именно тази дейност насочва към представата

²⁰ Пак там, с. 251–252.

²¹ Пак там, с. 43, както и в Заключенията на Съвета относно културното наследство като стратегически ресурс за устойчива Европа, (ОВ С 183, 14.06.2014) <https://bit.ly/39qQPUh> (10.08.2020).

²² Шастел, Андре. 2004. Понятието наследство. – В: Нора, Пиер. Места на памет. От републиката до нацията. Т. I. София: Дом на науките за човека и обществото.

²³ Пак там, с. 359.

²⁴ Пак там, с. 360.

за „оригинална област“ и по същество означава идентифициране на културното въздействие. Авторът заключава, че понятието за наследство е могло да се формулира само чрез аргумента за „общозначителност“ на застрашените творби или чрез твърдението, че те представляват интерес за образованието и историята²⁵. Като завършва своя исторически преглед на перипетиите, през които преминава осъзнаването на значимостта на наследството във френски условия, изследователят заключава, че „названието „наследство“ се използва при толкова различни предмети, че е трудно те да бъдат обхванати в един последователен подход“, както и че „във всяко общество наследството се познава по това, че загубата му е жертва, но и че за опазването му са нужни жертви. Такаъв е законът на всяка светиня“²⁶.

В своеобразно обобщение, Ани Гергова пише, че „културното наследство е градиво на индивидуалната и колективната памет, фундамент на културната памет. Културното наследство гарантира реално човешко единство при условие, че то не е само сбор от предмети, стари вещи и дири, не е обект единствено на музеи, архиви или библиотеката, а успява да ангажира вниманието, инициативата и емоционалната съпричастност на хората“²⁷.

Европейски политически документи и правно-нормативни актове в областта на културното наследство

Темата за културното наследство сравнително бавно намира свое място в дневния ред на Европа. През 1957 г. Римските договори поставят началото на Обединена Европа, чрез икономическо и политическо сближаване на шест от държавите на Стария континент (Белгия, Западна Германия, Италия, Люксембург, Нидерландия и Франция). Знаменитата фраза, приписвана на Жан Моне, един от бащите-основатели на ЕС, „Ако трябваше да се направи отново, щях да започна с културата“, недвусмислено изразява осъзнатото съжаление, че интеграцията на Европа в продължение на десетилетия се изчерпва с политика и икономика. Културата на Европа е имагинерно и проблематично понятие, а усилията за изпълването му с приемливо за всички съдържание напоследък не са изправени пред светъл хоризонт. Това се дължи на много причини: засилен бежански и имиграционен натиск към континента откъм опустошените от война и войнстващ религиозен фундаментализъм съседни райони в света (Сирия, Ирак, Афганистан и др.); деструктивни процеси вътре в ЕС, Брекзит и пропагандата на крайнодесни партии в редица страни; нарушаване на европейското право на свободно придвижване под предлог, че се налагат

²⁵ Пак там, с. 365.

²⁶ Пак там, с. 396–397.

²⁷ Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство. Университетска библиотека № 459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 13.

противоепидемични мерки в условията на Ковид-19. Тези примери се посочват като показател за това доколко здрави са устоите на националните държави и доколко все още твърде крехка е идеята за наднационална общност. Зачестилите свидетелства на разграничаване от идеята, икономическа и политическа европейска общност, основана след Втората световна война, каквито са референдумите във Великобритания (23 юни 2016 г.) и Каталуния (2 октомври 2017 г.) и последвалият безпрецедентен процес на излизане на Великобритания от ЕС (Брекзит), засилват съмненията за това ще надделее ли европейската цялост над различията. Общностно-европейско е мотото „единство в многообразието“; но дали е възможно да бъде постигнато такова единство? Отделен въпрос е какви биха могли да бъдат неговите измерения.

Без значение как и дали европейското общество ще отговори на тези въпроси, пропагандирането на европейското мото е съпроводено със съзнателни усилия за изграждане на цялост и в културно отношение. Това е един от възможните, в последните години и все по-предпочитани пътища към постигане на европейско единство чрез преосмисляне на културното наследство като неизчерпаем обединителен ресурс. Още през 70-те години на XX век понятието „*културно наследство*“ замества израза „*исторически паметник*“, който остава запазен за защитени от закона архитектурни обекти. Тази промяна бележи и значително разширяване в обхвата на идеята за културно наследство²⁸. Темата за културното наследство е в ползрението и дейността на Съвета на Европа – международната политическа организация на страните в Европа – и може да се проследи в официалните ѝ документи²⁹ от 1954 г., когато е приета Европейската културна конвенция. В преамбюла на тази конвенция се казва, че „*целта на Съвета на Европа е постигането на по-голято единство между неговите членове, по-специално с цел съхраняване и осъществяване на идеалите и принципите, които са тяхно общо наследство*“ и за тази цел „*е желателно провеждането на съвместни действия, целящи опазване на европейската култура и насърчаване на развитието ѝ*“³⁰.

През 2005 г. Съветът на Европа приема *Рамковата конвенция за значението на културното наследство за обществото*³¹. В нея се поставя акцент върху значе-

²⁸ Mapping of Cultural Heritage Actions in European Union Policies, Programmes and Activities, latest update May 2017, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (DG EAC) http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf (5.11.2018).

²⁹ На тази интернет страница могат да бъдат открити най-важните документи във връзка с културното наследство, приемани от Съвета на Европа: <http://www.herein-system.eu/council-europe>.

³⁰ Конвенцията е ратифицирана от България през 1991 г.

³¹ Става известна като „конвенцията от Фаро“, приета на 1 юни 2011 г. До момента е ратифицирана от 11 и погнусана от 5 страни-членки на Съвета на Европа. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> (08.07.2020).

нието, което хората придават на предметите и местата, представляващи културно наследство, като се предлага следното определение на това понятие:

Чл. 2. *За целите на тази Конвенция,*

- а. културно наследство е група от ресурси, наследени от миналото, които хората идентифицират, независимо от собствеността върху тях, като отражение или израз на техните постоянно развиващи се ценности, вярвания, знания и традиции. Това включва всички аспекти на културната среда, получени в резултат на взаимодействието между хора и места в течение на времето;*
- б. общността с наследство се състои от хора, които ценят специфични аспекти на културното наследство, и които те желаят, в рамките на предприети обществени действия, устойчиво да съхранят и да предават на бъдещите поколения.*

Цитираното определение показва, че понятието „културно наследство“ започва да бъде все по-подробно и внимателно дефинирано, вероятно в отговор на повишения обществен интерес и осъзнатата му себестойност и разнообразен потенциал за развитието на Европа. Осмислянето на съвременните конотации на понятието за културно наследство е свързано и с идентифицирането на основните елементи, които участват в процеса на предаването му на следващите поколения – *културните ценности, носителите на памет и култура* (пасивни и активни), институциите на паметта³². Културното наследство е сложна и често пъти деликатна материя. То е своеобразна емблема за цивилизация, което резонира и в идеята за общото и споделено наследство на Европа. Усилията за регламентиране и регулиране покриват широк спектър от дейности – от физическото опазване на културните ценности до актуалната „употреба“ на културното наследство като инструмент за социална интеграция, както е постановено в Рамковата конвенция:

Чл. 5. *Страните се задължават:*

- а. да признават обществен интерес, свързан с елементи на културното наследство в съответствие с тяхното значение за обществото;*
- б. да повишават значението на културното наследство чрез неговото **идентифициране, проучване, търкуване, опазване, консервация и представяне**;*
- с. да осигуряват, в специфичния контекст на всяка отделна страна, правни разпоредби за упражняването на правото на културното наследство, съгласно дефиницията в член 4;*
- д. да осигуряват условия за такъв икономически и социален капитал, който спомога за участието в дейности по културното наследство;*

³² Кабаков, Иван. 2015. Дилеми..., с. 39–41.

- е. да допринасят за опазването на културното наследство като основен фактор за постигане на взаимосвързаните цели на устойчиво развитие, културно разнообразие и съвременно творчество;*
- ф. да признават значението на културното наследство, разпозаляно на териториите под тяхна юрисдикция, независимо от неговия произход;*
- г. да формулират интегрирани стратегии с цел подпомагане прилагането на разпоредбите на тази Конвенция.*

През 2014 г. са публикувани *Заключения на Съвета на Европа относно културното наследство като стратегически ресурс за устойчива Европа*³³. Културното наследство е дефинирано като „невъзобновяем ресурс, който е уникален, незаменим или взаимно незаменим“ и „се състои от ресурсите, наследени от миналото, във всички форми и аспекти – материални, нематериални и цифрови (създадени като цифрови и цифровизирани), включително паметници, места, пейзажи, умения, практики, познания и изразения на човешкото творчество, както и колекции, съхранени и управлявани от обществени и частни органи като музеи, библиотеки и архиви.“ Ролята за създаване и подобряване на социалния капитал, важното му икономическо въздействие, както и възможностите за постигането на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж в Европа вече се изтъкват като отличителни черти на културното наследство.

Заключенията на Съвета относно основано на участие управление на културното наследство³⁴ утвърждават тенденцията да се мисли за опазването на културното наследство като за съвкупност от дейности с повишена обществена значимост. Призивът на ЕК е за действия в подкрепа на междусекторното сътрудничество, въвеждането на колкото се може по-голям брой заинтересовани страни в процесите на взимане на решения, развиването на разностранни взаимодействия. Това се използва като основание за съсредоточаване на финансови ресурси на общността за осъществяване на програми, свързани с културното наследство.

Резултат на десетилетните усилия в областта на международното политическо сътрудничество за опазване на културното наследство е *Европейската стратегия за културното наследство*³⁵, публикувана от Съвета на Европа през май 2018 г. Въз основа на прегледа и обобщението на постигнатото от пет международни конвенции (1954–2005), последвани от серия декларации,

³³ Заключения на Съвета от 21 май 2014 година относно културното наследство като стратегически ресурс за устойчива Европа (2014/С 183/08).

³⁴ Заключения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (2014/С 463/01).

³⁵ European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century, Council of Europe, May 2018 <https://bit.ly/3iTcKqh> (5.11.2018), с. 5.

препоръки и резолюции³⁶, в Стратегията понятието за културно наследство придобива нови измерения:

Наследството е невъзобновяващо се общо благо, чието опазване, защита, възстановяване и подобряване са отговорност на обществото като цяло, включително в политическата, правната и административната сфера. Следователно е необходимо да се определят ролите на всички участващи и да се предоставят на гражданите средствата, чрез които да поемат своите отговорности. Следователно повишаването на осведомеността, изследванията и обучението са от съществено значение. Обучението е наложително за поддържане и предаване на европейски знания и умения, които сами по себе си представляват форта на наследство, която може да се капитализира. Този подход трябва да се основава на диалог между гражданите на държавата и професионалистите с оглед на взаимното обогатяване³⁷.

Авторите на стратегията поставят акцент върху обучението, като разграничават знанията и уменията, които сами по себе си са културно наследство, от професионалните знания и умения, необходими за обезпечаване на дейностите от сферата на неговото опазване. През призмата на настоящото изследване ще бъдат разгледани и някои от препоръките в Стратегията, посветени на професионалното обучение, знания и умения в областта на културното наследство. В приложената към Стратегията матрица на пресечните точки между препоръки и предизвикателства, те са отнесени към сферата на знанието (и са отбелязани с K/knowledge), както следва:

K5 *Да се разнообразят обучителните системи за професионалисти в областта на наследството*

K8 *Да се гарантират компетентностите на професионалистите, които работят с наследството*

K9 *Да се разработят образователни и изследователски програми, които отразяват нуждите на сектора на наследството и да се споделят техните резултати*

На 22 май 2018 г. Европейската комисия оповестява Новата европейска програма за култура, където културното наследство е посочено като една от двете големи области на политически действия на равнище ЕС (редом с ци-

³⁶ Пак там, с. 1.

³⁷ “Heritage is a non-renewable common good whose conservation, protection, restoration and enhancement are the responsibility of society as a whole, including in the political, legal and administrative spheres. Consequently, there is a need to define the roles of everyone involved and to give citizens in particular the means of shouldering their responsibilities. Awareness raising, research and training are therefore essential. Training is imperative to maintain and pass on European knowledge and skills which themselves constitute a form of heritage on which to capitalise. This approach must be based on dialogue between the State citizens and professionals, with a view to mutual enrichment“, пак там, с. 8

фровите технологии), предвидени да обслужват трите стратегически цели на програмата – социална (*оползотворяване на потенциала на културата и културното многообразие за целите на социалното сближаване и благосъстоянието*), икономическа (*подкрепа за основаното на култура творчество в образованието и иновациите, и за създаване на работни места и растеж*) и международна (*укрепване на международните културни отношения*). В резултат от Европейската година на културното наследство се очаква да бъде изработен общностен план за действие, който на свой ред да рефлектира в национални планове на държавите членки.

Като се основава на предпоставката, че „*културата и творчеството са важни активи за икономиката*“ ЕК предлага „*усилията да се съсредоточат върху три конкретни екосистеми: образование и обучение, градове и региони, както и сателитните културни и творчески индустрии с цел да се създаде благоприятна среда за иновации, в чиято основа е културата*“. По отношение на третата екосистема в Програмата се казва, че „*Специалистите от културните и творческите индустрии имат нужда от широк набор от цифрови, традиционни, универсални и специализирани умения. Новата програма се основава на текущата работа в областта на политиките, особено по отношение на предприемаческите умения и уменията за съхранение на наследството*.“³⁸

Интегрираният подход към културното наследство се въвежда като новост с *Резолюция на Европейския парламент за интегриран подход към културното наследство на Европа* от 08.09.2015 г. От равнището на общоевропейските политически документи на културното наследство започва да се гледа като на икономически и стратегически ресурс, който следва да се управлява по нов начин, чрез включването му в различни икономически сектори. В резолюцията се говори за капацитета на културното наследство да създава висококвалифицирани работни места (т. 24)³⁹.

През 2017 г. специализирано издание на Евробарометър прави за пръв път общо за ЕС изследване по темата „културно наследство“. На въпроса „създава ли културното наследство работни места?“ повечето респонденти отговарят утвърдително. Поне 7/10 във всяка една страна-членка са съгласни, че европейското културно наследство и свързаните с него дейности създават работни места. Профилът на респондентите, които мислят така, е преобладаващо хора на възраст 25–39, като колкото по-дълго са учили, толкова по-склонни са да се съгласят. Също така това е отговорът на 86% от мениджърите, както и на 71% от безработните; на 82% от жителите на големите градове в сравнение с 76% от жителите на села в провинцията; на 85%

³⁸ Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Нова европейска програма за култура, Брюксел, 22.05.2018, COM (2018) 267 final.

³⁹ Становище на Европейския комитет на регионите – „За интегриран подход към културното наследство на Европа“ (2015/C 195/04).

от лично ангажираните и на 72% от останалите⁴⁰. Статистическите данни също така показват, че ползите от културното наследство биват оценени, когато то се възприема като непосредствено близко или познато.

В Решението на Европейския парламент и Съвета относно Европейска година на културното наследство (2018 г.) се припомня, че „идеалите, принципите и ценности, които са залегнали в културното наследство на Европа, са общ източник на историческа памет, разбиране, идентичност, диалог, сближаване и творчество за Европа“ (т. 1) и се заявява, че „културното наследство има голяма стойност за европейското общество от културна, екологична, социална и икономическа гледна точка. Поради това неговото устойчиво управление представлява стратегически избор за двадесет и първи век“ (т. 5)⁴¹.

Тенденцията за признаване на културата като водещ фактор в процесите на същинско обединяване на европейските народи е призната в *Заключенията на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС*⁴². В този документ ръководителите на държавите-членки на ЕС се позовават на идеята за „съюз, в който гражданите да имат нови възможности за културно и социално развитие“, провъзгласена в Римската декларация от 25 март 2017 г.⁴³ В *Заключенията* културното наследство е определено като „стратегически ресурс за устойчивото бъдеще на Европа“. Обхватът на културното наследство е представен по линията на безспорните определители – „материални и нематериални, движими и недвижими, цифрови и цифровизирани“ форми. Далеч по-важни обаче са част от посоките на общностната политика, трасирани в този документ, а именно:

- интегриране на културното наследство в други секторни политики
- включване на културното наследство като стратегическа цел на финансиращите програми от следващата многогодишна финансова рамка
- стимулиране на иновациите, устойчивостта и социалното приобщаване в проектите, свързани с културното наследство „с европейско измерение“ и др.
- възможност да се изгради Европейска идентичност, основана на общото културно наследство на Европа (чл. 167 от ДФЕС) или поне да се постигне „заедност чрез формирането на общност на основата на общи и споделени културни ценности-носители на памет“⁴⁴.

⁴⁰ Special Eurobarometer 466 Report. Cultural Heritage. October, 2017.

⁴¹ Решение (ЕС) 2017/864 на Европейския парламент и на Съвета от 17.05. 2017 г. относно Европейска година на културното наследство (2018 г.).

⁴² *Заключенията* на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (2018/С 196/05) от 8.6.2018 г.

⁴³ Текстът на Римската декларация е достъпен на <http://evropaworld.eu/rimska-deklaratsiya-25-mart-2017-g/> (5.11.2018).

⁴⁴ Този аспект е разгледан подробно от Иван Кабаков. Кабаков, И. 2019. Общо културно

Особено значим е призивът за европейско сътрудничество за „*образование и обучение с оглед насърчаване на висококачествени умения, обучение и трансфер на знания в традиционните и новите професии, свързани с културното наследство.*“ (т. 11) Това очертава потенциал за постигане на социален ефект, чрез осигуряване на заетост в областта на културното наследство, както и признава наличието на специфични професии, които търпят развитие. Обезпечаването на тези професии с *висококачествени* знания, умения, компетентности е осъзнато като необходима предпоставка за разгръщането на културното наследство като стратегически ресурс. С други думи, преди този ресурс да бъде впрегнат в решаването на актуалните проблеми на ЕС, е нужно самият той да бъде подсигурен – културното наследство на Европа трябва да бъде качествено опазвано, изучавано, социализирано и управлявано, за да не бъде безвъзвратно изгубено за следващите поколения.

Национални правно-нормативни актове в областта на културното наследство

Политическите документи на Европейския съюз не винаги пораждаат правни последици, за разлика от националното законодателство, полагащо основата на правната инфраструктура⁴⁵, която би следвало да има реален регулиращ характер. Политическите документи са далеч от специфичното номиниране на отделните видове културно наследство, а „*политиките за поддържане, реставриране, консервиране, повторно използване, достъпност и популяризиране на културното наследство и на свързаните с него услуги са предимно национална, регионална или местна отговорност*“, както се казва в т. 14 от Решението за обявяване на 2018-та за Европейска година на културното наследство⁴⁶.

В обнародвания през 2009 г. *Закон за културното наследство (ЗКН)*⁴⁷ в Република България би могло да се открие следното определение за културно наследство:

наследство – повече приобщаваща Европа. В: Европейският съюз след 2020 г. – нова Европа в нов свят. Доклади от Шестата международна научна конференция на Катедра „Европеистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Център за високи постижения „Жан Моне“. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 353–364.

⁴⁵ Определение за правна инфраструктура, като разграничена от законодателството, предлага Кабаков, И. 2020. Правна инфраструктура на професионалното развитие в областта на културното наследство. В: Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България (съст. Иван Кабаков). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 63.

⁴⁶ Решение (ЕС) 2017/864 на Европейския парламент и на Съвета от 17.05.2017 г. относно Европейска година на културното наследство (2018 г.).

⁴⁷ Обн. ДВ, бр. 19, от 13 март 2009 г., в сила от 10 април 2010

Чл. 2. (1) Културното наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност.

Общата представа за културното наследство като съвкупност от културни ценности – носители на памет за миналото и на особена значимост за определена общност се конкретизира от понятията *нематериално* и *материално* културно наследство, което на свой ред бива *движимо* и *недвижимо*⁴⁸. Много по-детайлна и оперативна е класификацията по видове наследство, която до голяма степен кореспондира с наименованията на научните дисциплини, занимаващи се с изучаването на съответните му видове – историческо, археологическо, етнографско, архитектурно, художествено, книжовно, документално, индустриално, аудио-визуално и др. Списъкът не би могъл да бъде изчерпателен, поради това че номинирането на носители на памет като културни ценности не е приключило (и не се очаква да приключи). То е породено от процеса на непрекъснато преосмисляне, оценностяване и остойностяване, на което всяко следващо поколение подлага културните ценности. Общото понятие „културни ценности“ също намира легална дефиниция в Закона за културното наследство:

Чл. 7. (1) „Културна ценност е нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна даденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност.“

Книжовните и документални ценности присъстват като отделен вид културно наследство в списъка, предложен от Закона (чл. 6, т. 13: „*книжовни и литературни ценности*“). Чл. 15 от ЗКН, отнасящ се до контролните функции на Инспектората за опазване на културното наследство, създаден към Министерството на културата, разширява определението до „*книжовни и литературни културни ценности, съхранявани в библиотечните и архивните колекции – ръкописи, архивни документи и старопечатни издания*“ (чл. 15, т. 6). Като обединяващ и основен за това наследство може да се приеме елементът „текст“.

Съгласно с определението, предложено от чл. 52 на ЗКН, обектът на настоящото изследване – книжовното и документалното културно наследство, се идентифицира като съвкупност от движими културни ценности,

⁴⁸ Кабаков, Иван. 2015. Дилеми..., с. 44.

които според епохата биват средновековни, възрожденски и от ново време, а според научната и културната област, към която се отнасят (чл. 53, т. 7 и 8), са:

***архивни:** документи с културно и научно значение, независимо от времето, мястото, носителя и техниката на създаването им и*

***книжовни:** ръкописни културни ценности до края на 18 век, старопечатни редки и ценни издания, които притежават научна, културна, полиграфическа или библиографска стойност*

По своята основна отличителна характеристика – физическият носител хартия – архивните и книжовните културни ценности са сродни с литературните, които също са обособени в ЗКН⁴⁹. Други особености на тези видове ценности са свързани с:

- начина на изработка – изписани са на ръка (с изключение на старопечатните издания)
- авторството – продукт са на творчеството и дейността на определена личност или школа (книжовните и литературните) или институция (архивните)
- езика – може да са написани на един или няколко езика
- белезите на епохата на създаване – стилистични, жанрови, графични и др. (например ръкописите, които не съдържат дата, често се датират по водните знаци, създадени от производителя на хартията)
- художественото оформление – някои от тях съдържат илюстрации, имат художествено изработена подвързия (с инкрустации, обков и пр.)
- уникалността – единични или редки екземпляри.

Тази съвкупност от отличителни черти отличава архивните (документални) и книжовни ценности като самостоятелен вид културно наследство и предопределя знанията и уменията, които са необходими за тяхното опазване и социализиране, така че да бъдат третираны равнопоставено с другите видове. Видно от изброените особености е, че ключово знание и умение е познаването на съответния език и графична норма, за да бъдат на първо време разчитани ръкописите и документите, а след това да се подсигури тяхната семантична обработка, превод и интерпретация. Същевременно т.нар. обработка на архивните документи и ръкописните кодекси далеч не се изчерпва с тяхното разчитане. Важна функция на институциите, които ги съхраняват, е да подсигурят достъп до съдържанието, за да могат специалистите от различни области да го използват в своите изследвания и анализи, като по този

⁴⁹ Колекцията, която е обект на настоящото изследване, не съдържа литературни ценности и те няма да бъдат подробно разглеждани в него.

начин на свой ред максимално допринасят за социализирането на културните ценности.

Доброто познаване и представянето, което провокира и поддържа висок обществен интерес, като отчита както специфичните особености на културните ценности, така и различните начини за тяхното вписване в съвременния живот на обществото, са от изключително значение за всеки един вид културно наследство. Добър пример в това отношение е връзката между публичния интерес и представянето на археологическото и фолклорното културно наследство. Своевременното популяризиране на новооткрити археологически находки неизменно привлича туристи и създава възможности за икономическа активност; фолклорните танци и песни пък се разучават в многобройни школи, които привличат любители и професионалисти и се утвърждават като предпочитан начин за физическа активност в свободното време. Следва да се споменат и местните и националните събори и фестивали на народното творчество, които също активно представят и разпространяват българско културно наследство и по този начин на практика съдействат на етнографските музеи за социализирането на съхранената културна памет и знание.

Съществуването на специализирани институции за опазването на архивните (документални) и книжовните ценности (съответно – архиви и библиотеки) е значима предпоставка за равнопоставеното им третиране. Според специалистите смесването на архивни и библиотечни колекции в практиката нарушава този принцип. Въпреки възможните сходства между архивните и книжовните ценности (носител, начин на създаване, езикови белези) те се различават по своята същност и характер и представляват два различни обекта на изучаване и съответно опазване, социализиране и управление⁵⁰.

Освен ЗКН, частично отношение по въпроса за културното наследство (представено от различни видове културни ценности) имат и няколко други закона. **Законът за закрила и развитие на културата (ЗЗРК)**⁵¹ използва понятието „*културно-историческо наследство*“ като *свкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет* (Допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 6). Сред дейностите по създаване на съвременни (актуални) културни ценности, ЗЗРК вменява на културните организации *включително опазването на култур-*

⁵⁰ „Архивните извори се подчиняват на своеобразен режим и особена администрация. Различията между архивните и библиографските извори е тъй голямо, че е невъзможно да се говори нито за тяхно общо изучаване, нито за общо администриране. Музейното, библиотечното и архивното дело са самостоятелни области, понеже техните обекти са различни.“ Минцев, Димитър. 1996. Лекции по архивистика на Иван Г. Богданов. В: ИДА (Известия на държавните архиви), кн. 71/1996, с. 27–28

⁵¹ Обн. ДВ бр. 50 от 1 юни 1999 г., изм., изм. и доп. ДВ, бр. 52 от 9 юни 2020 г.

но-историческото наследство (Допълнителни разпоредби, ал.1, т. 3). В Раздел I „а“. *Финансиране на държавни културни институти в областта на културното наследство и библиотечното дело*, се появява и термина „*книжовно наследство*“, за чието „*опазване и представяне*“ се отпускат средства на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Именно НБКМ е националната институция, която от създаването си през 1878 г. до днес има за основна цел и задача да опазва документалното и книжовното културно наследство.

Законът за обществените библиотеки (ЗОБ)⁵² използва термините „*книжовно и литературно културно наследство*“, „*ръкописно-документално наследство*“ (само в частта, посветена на НБКМ), както и „*културни ценности*“. Основният термин в **Закона за националния архивен фонд (ЗНАФ)** е документи. Така са представени включително културните ценности/културното наследство, които се съхраняват в специалните сбирки на НБКМ:

Чл. 33. (1) *Архиви, които съхраняват документи от определен вид, период или начин на създаване, са:*

1. *Направление „Ръкописно-документално и книжовно наследство“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – за документи от времето на възникването на българската държава и за документи на видни общественици, писатели, културни и научни дейци до 1878 г.*⁵³

Поради изключително широкият обхват на термина документи, ЗНАФ въвежда допълнителна класификация по отношение на документи, които по своята стойност имат характера на културни ценности/културно наследство (без обаче да са изрично наречени така):

„*Особено ценен документ*“ е документ от Националния архивен фонд с непреходно културно-историческо значение и научна стойност за обществото и държавата, по отношение на който е установен специален режим на отчет, съхранение и използване. (Допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 19), както и

„*Ценен документ*“ е документ, преминал през експертна оценка въз основа на научнообосновани критерии и признат за такъв. (Допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 27)

⁵² Обн. ДВ бр. 42 от 5 юни 2009 г., в сила от 6 юли 2009 г.

⁵³ Това определение е твърде „тясно“ за да опише по същество и архива на отдел „Ориенталски сбирки“, който съдържа документи на османотурски, арабски и персийски език, методически е подчинен на ДАА и най-вече – намира се в описаното направление на НБКМ. По всичко личи, че законодателят е мислил най-вече за Българския исторически архив. За това ще стане дума в Пета глава.

Анализът на българското законодателство в областта на културното наследство показва липсата на терминологичен синхрон по отношение на понятието „културно наследство“ в отделните правни актове. Това затруднява тяхното прилагане и не създава предпоставки за добро сътрудничество и координация между институциите, които са отговорни за прилагането на тези закони. Съотносимите към целите и задачите на настоящото изследване понятия в ЗКН са *документално наследство* (чл. 6, т. 10 от ЗКН), както и *архивни и книжовни ценности* (чл. 53). Понастоящем за наименуване на направлението в НБКМ, към което организационно се отнасят разглежданите ориенталски сбирки – обект на изследването, се използва понятието *ръкописно-документално наследство*. При него определящ принцип е начинът на изработка (ръкописна), което отнася старопечатните книги към другата част от определението – *документално*, вероятно по смисъла на Наредба №3 за библиотечния фонд, в която се говори за *библиотечни документи*.

Съгласно със ЗОБ *документ* е „регистрирана информация, която в документалния процес се разглежда като единство, независимо от физическата форма и отличителните белези, предназначена за предаване във времето и пространството, с цел запазване и обществено ползване.“ (допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 4 от ЗОБ). Следващата точка препраща към ЗКН: „Книжовно и литературно културно наследство“ е понятието по смисъла на Закона за културното наследство“ (допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 5 от ЗОБ). Същевременно в ЗКН отсъства понятие „*книжовно и литературно културно наследство*“ за сметка на „*книжовни и литературни ценности*“. Това би могло да означава, че законодателят използва „(културна) *ценност*“ и „*културно наследство*“ като синоними. Семантиката на тези понятия е близка, в нито един законодателен акт не са поставени в йерархични отношения и това дава основание да се използват като взаимнозаменяеми.

Още един от разглежданите закони – за националния архивен фонд, съдържа определение за документ като „материален обект с информация, фиксирана върху какъвто и да е носител, създадена/получена и запазена от организация или лице при изпълнение на задължения, определени със закон или произтичащи от действие“ (допълнителни разпоредби, ал. 1, т. 6 от ЗНАФ)⁵⁴. Очевидната разлика с определението на ЗОБ е въвеждането на институционализирана отговорност по отношение на запазването на документите.

За целите на настоящото изследване като водещ термин е избран *документално и книжовно културно наследство*, под което се разбират *архивни (документални) и книжовни културни ценности*. Този избор отчита терминологичната

⁵⁴ Употребата в библиотечната практиката на понятието „библиотечни документи“ като обобщаващо за всички видове книги, ръкописи, архивни документи и пр., които се съхраняват в библиотеката като институция, поражда несъгласие у архивистите.

и класификационна система на ЗКН, но се обуславя най-вече от съдържанието на разглежданата колекция. Обектите в нея са: ръкописи (ръкописни кодекси или книги), старопечатни книги, ръкописни архивни документи (единични или обособени в книжно тяло). По смисъла на ЗКН това са архивни и книжовни ценности.

Институции на паметта

Прегледът на националното законодателство в областта на културното наследство посочва институциите, които са отговорни за неговото прилагане. В ЗКН обаче е дадена легална дефиниция само по отношение на музеите и тяхната дейност, както следва:

Чл. 24. Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел.

Чл. 35. (1) Основната дейност на музея е опазването и представянето на движими и недвижими културни ценности.

В ЗКН липсва аналогична дефиниция по отношение на библиотеките и архивите, като същевременно на Инспектората за опазване на културното наследство е вменено да *осъществява контрол за спазването на изискванията на този закон и на издадените въз основа на него актове, свързани с опазване на книжовни и литературни културни ценности, съхранявани в библиотечните и архивните колекции - ръкописи, архивни документи и старопечатни издания* (чл. 15, ал. 1, т. 6). Определение за функциите на библиотеките във връзка с книжовното и литературното наследство се съдържа в ЗОБ:

Чл. 2. Обществениите библиотеки са образователни, информационни и културни институти с национално и местно значение, които събират, обработват, организират, съхраняват и предоставят за обществено ползване печатни и други произведения и информация, включително за книжовното и литературното културно наследство.

Съвсем очаквано, определението за архивите се съдържа в ЗНАФ, но без препратка към документалното културно наследство (по смисъла на ЗКН):

Чл. 5. Архивите са организации или структурни звена на организации, които осъществяват подбор, комплектуване, обработване, опазване на документи и ги предоставят за публично използване.

В областта на книжовното и документалното културно наследство, въпреки липсата на легално определение, отговорните институции са на първо място библиотеките и архивите, след това и музеите, които полагат грижи за книжовните и документалните културни ценности като специфичен вид материално движимо културно наследство. Техните служители са натоварени с функциите по събиране, съхраняване, опазване, проучване и социализиране на книжовните и документалните паметници на територията на Република България. Архивните и книжовните ценности имат веществен характер, което предопределя тяхната физическа уязвимост и поставя редица специфични условия за дейностите по опазване и съхраняване, които на свой ред се превръщат в изисквания към институциите, отговорни за тези дейности⁵⁵.

Изучаването и съдържателният анализ на тези паметници, както и на възможностите за подходяща социализация, са свързани с редица научни и изследователски задачи. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е водеща институция, отговорна за опазването и проучването на книжовно наследство и поради мащабите на съхраняваните колекции. По отношение на документалните ценности водещата институция е Държавната агенция архиви (ДАА, създадена през 1952 г.), включваща в своята структура шест дирекции „регионален гържавен архив“ съответно в градовете Бургас, Варна, В. Търново, Монтана, Пловдив и София⁵⁶. На практика обаче сбирки от ценни книги и документи се откриват както в библиотеките и архивите, така и в музеите, та дори и в читалищата в страната. Стефка Петкова определя този проблем с разпиляването на архивния фонд като „стар, а за България и остър“ и като основен фактор, който влияе негативно върху възможностите за ползване на архивните ресурси.⁵⁷ Според Петкова същността на проблема се състои в това, че не се разпространява нужната информация, тъй като „в разбирането на пазителите на подобни документи те са свои, на музея, а не публични“⁵⁸.

В проекта за *Национална стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство*, изготвен от Българската библиотечно-информационна

⁵⁵ Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство. Университетска библиотека № 459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 21 и сл.

⁵⁶ Структурата и функциите на ДАА са представени на официалната уебстраница на Агенцията: https://www.archives.government.bg/8-Структура_и_функции-LM (05.07.2020).

⁵⁷ Петкова, Стефка. Достъпът до архивни документи, съхранявани в музеите. Материали за размисъл. В: Петкова, Стефка. 2015. Архивистика. Избрано (1960–2015). София: За буквите, с. 418. Конкретно за документите на османотурски език преглед на наличността им в различни архиви прави Желев, Йордан. 2007. Османотурските документи в българските гържавни архиви. Състояния и перспективи. – В: Известия на държавните архиви, т. 93, с. 337–353.

⁵⁸ Пак там, с. 416.

асоциация (ББИА)⁵⁹, като обекти на културното наследство, подлежащи на съхраняване в библиотеките, са описани следните категории:

- *ръкописни книги и фрагменти до края на XIX век*
- *старопечатни книги (обхващат църковно-славянски от XV до XIX век, български от периода на Възраждането (1806–1878) и други монографични издания, отпечатани преди 1800 г.)*
- *продължаващи издания от периода 1844–1878 (възрожденски вестници и списания)*
- *продължаващи издания от периода 1878–1944*
- *архивни материали, снимки, портрети и пощенски картички (ценни за културната и историческата памет на нацията)*
- *архив на българската книжнина (колекция, съхранявана по стисъла на Закона за задължителното депозиране на печатни и други видове документи)*
- *чуждестранни редки и ценни книги, които са от значение за българската история и култура*⁶⁰.

Идеята за изграждане на европейска културна идентичност се уповава на културното наследство. То се представя като общо, споделяно и способно да обедини отвъд граници и конфликти. Финансови инструменти, като програмите „Творческа Европа“ или „Еразъм+“, поощряват усилията културното наследство в разнообразните му форми да бъде активно популяризирано, споделяно, интерпретирано според нуждите на различни целеви групи, да бъде разпознавано като общоевропейско и припознавано за свое. Грижата за познатото и своето е някак естествена; непознатото пък буди колкото любопитство, толкова и страх. Културното наследство трябва да бъде опознавано (и припознавано за свое) по различни линии – то може да е плод на непознати общества, отдалечени във времето и пространството, живели в различни условия и споделяли непознати ценности. То може да е етнически или поколенчески чуждо и неразпознаваемо; може да е на чужд език или непозната писменост; да е непонятно естетически или дори да буди почуда.

За да извърши обединителната си, спойваща функция на споделяната идентичност, културното наследство, в неговите разнообразни форми, трябва да бъде разпознато, опознато и припознато като свое. За широката публика това е възможно само чрез посредническата интерпретация на специалистите.⁶¹ Благодарение на своите разностранни, дълго време изграждани и разви-

⁵⁹ Информацията относно структурата и дейността на ББИА се намира на уебстраницата на Асоциацията – <https://www.lib.bg> (6.11.2018).

⁶⁰ Национална стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до него. Проект. 2013. София: ББИА.

⁶¹ Ани Гергова твърди обратното – според нея „вещите, фактите, събитията, станали пре-

бани, професионални знания и умения те могат да го разпознават, превеждат и пресъздават за всички останали. Без тяхното посредничество музеите се превръщат в мавзолеи, а библиотеките и архивите привличат само тесни специалисти и малцина посветени.

Изграждането на европейска идентичност и общо културно наследство няма как да „прескочи“ националното равнище. Именно националната правно-нормативна уредба и институциите навязват, регламентират и превеждат конкретните дейности по опазване и социализиране на културното наследство, за да стане то достъпно за обществото и да послужи за опора на споделените културни ценности. Към тези два основни стълба трябва да се прибави и системата на образование и професионално обучение. От качеството на подготовката зависи как и доколко специалистите успешно ще изпълняват и наградят задачата си да превръщат непознатото културно наследство в познато.

Българското книжовно и документално културно наследство има достойнствата да бъде част от европейското и да допринесе за изграждането на европейска културна идентичност. Съхранените образци на книжовните школи по българските земи през Средновековието (Преславска, Охридска, Търновска, Софийска и др.) са световнопризнати културни ценности. В унисон с чл. 167 от Договора за Европейски съюз (ДЕС) *„Съюзът допринася за разцвета на културите на държавите-членки, като защита тяхното национално и регионално многообразие и същевременно извежда на преден план общото културно наследство.“* Опазването, проучването и популяризирането на тези ценности и техният исторически и културен контекст допринасят за утвърждаване на регионалното многообразие, а посредством проявите на културни влияния и връзки в миналото укрепва идеята за общоевропейска културна среда. Позоваването на тези културни ценности като стожер на общността разчита на универсалната вяра в човешкото духовно развитие и израстване и носи предимството да е по-скоро обединяващо и безконфликтно.

В комплекса от дейности по опазване на културното наследство социализацията се откроява поради няколко причини. На първо място, в етапа на социализация се осъществява прекият достъп до културното наследство (съобразен със спецификите на отделните му видове – например чрез посещение на музей или туристически обект, чрез изпълнение на обработена и представена

ди, са като че ли неутрални по отношение на настоящето – сами по себе си не изискват намесата на посредници. Вторичен процес са утвърждаванията им като значими“. (Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство. Университетска библиотека № 459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 244). Това е интересен контрапункт, като е възможно и двете твърдения, бидейки противоположни, да са верни – по отношение на различни видове културно наследство.

песен или танц и др.). Без този достъп трудно може да се говори за същинско разбиране, оценностяване и остойностяване на културното наследство, защото не се поражда необходимост от тях. На второ място, съществен фактор за социализацията е наличието на общност, която да припознава съответното наследство и да бъде „посредник“ на неговото послание към широката публика. Тази общност е само една от заинтересованите страни в процеса на опазване на културното наследство, но играе важна роля като източник на основание, идеи, мотивация за активно интегриране на наследството в обществения културен живот.

Социализацията, която се изчерпва в предоставяне на достъп без да бъде идентифицирана или култивирана общност, припознаваща съответното наследство, е кратковременна мярка и не води до желаното трайно разгръщане на потенциала на културното наследство за устойчив растеж и приобщаване. В България липсва целенасочена оценка на ефектите от практикуваната социализация на обекти на културното наследство (предимно опити за превръщане на археологически обекти в туристически атракции). Социализацията не се води от анализ на подбора на обекти, подходящите начини за достъп, възможните целеви групи, което я лишава от устойчиво въздействие⁶².

В случая с книжовното и документалното наследство, съхранявано в отдел „Ориенталски сбирки“ в НБКМ, също стои нелекият въпрос коя е общността, припознаваща го за свое. Особено когато то е „чуждо“ по своите външни белези – писменост и език. Напълно легитимна е общността на изследователите и специалистите, които се интересуват от неговото изучаване за целите на историята, езикознанието, палеографията, кодикологията. Основен адресат на усилията на тази общност са научни форуми и значително по-рядко – широката общественост⁶³. Важна е и ролята на институциите на паметта, които търсят начини да популяризират резултатите от научната дейност, чийто обект са книжовните и документалните ценности. Практиката показва, че без същинското припознаване, на каквото е способна единствено общността с наследство (без значение как се е формирала и дали

⁶² Проблемът е поставен в коментар на Петя Славова, участваща в екипа на Наследство. БГ, в рамките на симпозиум за историческото наследство на България и неговата икономическа устойчивост (март, 2020 – март, 2021) – „За необходимостта от анализ и оценка на социално-икономическите ползи от социализацията на културно-историческото наследство“ <http://bit.ly/3rqdKo9> (20.10.2020).

⁶³ Емблематичен случай е полемиката около новоиздирените османотурски документи, свързани с Васил Левски и Българския революционен централен комитет (2020). Поради непреходната обществена значимост на темата, документите бързо достигат от архива до читателя, благодарение на усилията на екип от специалисти (събитието е отразено в много новинарски уебстраници, както и на сайта на НМ „Васил Левски“ – Карлово <https://vlevskimuseum-bg.org/bg/2020/02/18/новите-документи-за-васил-левски-в-ръц/>, (20.11.2020 г.).

отношението ѝ е унаследено или култивирано), изброените мерки остават недостатъчни. Изграждането на специалисти е скъпоструваща инвестиция, с бавна възвръщаемост, която при липсата на идентифицирана общност с наследство никой не е склонен да направи. Ярък пример за трудна социализация и последиците от нея представлява колекцията от ориенталски сбирки на Националната библиотека. Проблемите, свързани с тази колекция от гледна точка на професионалното развитие като предпоставка за качествена социализация на културното наследство, са обострени, специфични и същевременно характерни за книжовното и документалното наследство в България. Ето защо този случай ще бъде разгледан в четвърта глава.

Книжовно-документалното културно наследство на България като обект на изследване

Ани Гергова идентифицира и назовава книжовно-документалното наследство като обособен дял. В своята монография, посветена на този вид наследство, *„основополагащ за културната памет“*, тя прави преглед на историографията и библиографията, посветени на българската книжовна продукция, като припомня, че *„натрупаните в цялокупната история на човешката цивилизация текстове, за да бъдат запомняни и осмислени, трябва да се опазват и съхраняват“*⁶⁴.

Гергова предлага и обосновава убедително основанията то да бъде разглеждано като обособен дял, поради следните присъщи нему характеристики:

- *книжовните институции са значими за самоопределянето и историческата идентификация на нациите;*
- *книжовно-документалното наследство присъства в съвременната комуникация и образованието (чрез т.нар. литературен канон);*
- *писмено-знаковите системи поддържат културната памет на общностите, а документите са „гръбнак“ на общуването във всички структури на социалния живот;*
- *книжовните паметници доставят интелектуална и естетическа наслада на своите поазватели;*
- *научните изследвания на книжовно-документалното наследство предоставят възможности за установяване и обяснение на исторически етапи, събития и личности*⁶⁵.

Основополагащата роля за проучване на книжовно-документалното наследство се пада на изследванията по история на книгата и нейните основни

⁶⁴ Гергова, Ани. 2006. Книжовно-документално наследство. Университетска библиотека № 459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 12.

⁶⁵ Там там, с. 21–23.

направления, чието развитие дава основание да се говори за „*науки за книжовно-документалното наследство*“ (библиоистория, библиотекология, библиография и библиотекознание)⁶⁶. Принос към проучването на книжовното наследство имат многобройните публикации, посветени на славянските и българските кирилски ръкописи (Беньо Цонев, Маньо Стоянов, Христо Кодов, Божидар Райков, Боряна Христова, Елисавета Мусакова, Аксиния Джурова, Вася Велинова и др.).

Във връзка с обекта на настоящото изследване следва да се спомене работата по проучването на съхранената по нашите земи ориенталска книжнина (Борис Негков, Михаела Стайнова, Стоянка Кендерова, Орлин Събеф, Анка Стоцлова, Зорка Иванова и др.). Самостоятелен дял заема проучването и разкриването на съдържанието на ориенталския документален архив (съдържащ документи на османотурски, арабски и персийски език), представен от тематични описи⁶⁷, поредиците от публикувани самостоятелни документи⁶⁸, изследвания в областта на дипломатиката, филологическата, историко-географската и социално-икономическата изследвания, основани на съхранената изворова база (Борис Негков, Петко Груевски, Никола Попов, Аспарух Велков, Стефан Андреев, Елена Грозданова, Славка Драганова, Валери Стоянов, Светлана Иванова, Стоянка Кендерова, Зорка Иванова, Маргарита Добрева, Румен Ковачев, Стоян Шиваров и др.)⁶⁹.

Обект на настоящото изследване са архивните и книжовните културни ценности като отделен вид културно наследство, а негов предмет – професионалното развитие в областта на опазването на книжовното и документалното наследство. Общото състояние на опазването на този вид наследство е описан през 2011 г., когато Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА) извършва изследване по темата за книжовното наследство,

⁶⁶ Пак там, с. 156. Нямам за цел да представям развитието на тези науки, чийто принос за проучване и популяризиране на българското книжовно наследство и за утвърждаване на неговото място в световната култура е значим.

⁶⁷ Например опис на документите за българските национално-революционни борби, църковно-националната борба, опис на тимарските регистри, на джизие регистри, на документи за занаяти и търговия – списъкът е илюстративен, но не и изчерпателен. Избрана библиография на трудовете на сътрудниците на „Ориенталски сбирки“ на НБКМ се подготвя като част от сборник, посветен на 110-годишнината от създаването на този отдел (пог печат).

⁶⁸ Като например известната поредица „Турски извори за българската история – ТИБИ“ (1964–1986).

⁶⁹ Виж списъка с избраната литература, като в него целесъобразно са включени сравнително новите публикации, които изследват видове документи, а на конкретни селища или теми.

съхранявано в българските библиотеки⁷⁰. В него се констатираат редица тревожни факти от една устойчива тенденция⁷¹: *„Книжовното културно наследство на България е сериозно застрашено. По-голямата част от анкетираните библиотеки са разположени в сгради и помещения, които не са специално проектирани, а са приспособени за целта. Поради това условията за съхранение и извършваните дейности по профилактика, консервация и реставрация са неадекватни и не отговарят на съвременните изисквания, норми и стандарти. Ситуацията в църковните и манастирските библиотеки е неясна.“*⁷²

От съществено значение за настоящото изследване е и следното заключение на работната група: *„Персоналът в библиотеките, зает с опазването и достъпа до книжовното наследство, не е достатъчен и не притежава необходимата квалификация, за да посрещне новите предизвикателства и динамичните промени. Националната програма за опазване и достъп до книжовното наследство трябва да включва и система от мерки за продължаващо обучение по всички аспекти на съхранението и опазването, включително по подготовка и управление на проекти.“*⁷³

Така очертаната обща проблемна ситуация – от една страна по отношение на съхраняването и опазването, от друга страна по отношение на професионалните знания и умения, свързани с основните дейности в библиотеките – за съжаление не е новост. Причините, поради които управлението на проблема се изчерпва с констатиране и публикуване на фактите за пореден път, едва ли следва да се търсят само в институционалните рамки на ББИА. Налице е системен проблем на ниво политики, пораждащ инфраструктурен, финансов и кадрови дефицит от мащаби, които гилдията сама няма сили да преодолее. Това се потвърждава от констатацията на Ани Гергова, че в последните десетилетия библиотеките *„нямат нова законодателна регулация“*⁷⁴, *в недостатъчна степен са включени в действащите стратегически и програмни документи за развитие на образованието, науката, културата и информационното общество“*⁷⁵. От позицията на своя дългогодишен изследователски и професионален опит, Гергова формулира и препоръки към евентуални бъдещи законо-

⁷⁰ Обект на проучването са 95 библиотеки, методът е анкета от 118 въпроса. Книжовното наследство в българските библиотеки. Резултати от проучване. 2011. София: ББИА, с. 4.

⁷¹ Многобройни са изследванията, посветени на музеите и музеологията в България (вж например Симеон Негов. 2017. Музеи и музеология. София: ЛИК). Въпреки това, не ми е известно да съществуват статистически данни относно състоянието на културното наследство, което се съхранява в българските музеи и архиви.

⁷² Книжовното наследство в българските библиотеки. Резултати от проучване. 2011. София: ББИА, с. 20.

⁷³ Пак там, с. 21.

⁷⁴ Това е вярно към 2006 г., когато е публикувана монографията на А. Гергова. През 2009 г. е обнародван ЗОБ.

⁷⁵ Гергова, Ани, 2006, Книжовно-документално..., с. 247.

творчески инициативи, една от които е особено пряко свързана с обекта на настоящото изследване. Препоръката гласи: „при обсъждането на проект за закон на Националната библиотека детайлно да се разработят въпросите за функциите, правата и задълженията ѝ по отношение на наличностите в специализиранибирки от книжовно наследство и в Българския исторически архив, по ролята ѝ на водеща институция в координирането на дейностите чрез Археографската комисия и Националната библиографска агенция.“⁷⁶

Цитираната препоръка е публикувана през 2006 г., а през 2009 г. е обнародван ЗОБ. Част II от Закона е посветена на НБКМ, но разпоредбите ѝ са далеч от желаната и описана детайлност на функциите, правата и задълженията по отношение на уникалните колекции (чл. 13, ал. 1, т. 1). Ето как са формулирани те:

Чл. 16. (1) Националната библиотека извършва:

1. (нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.) идентификация на книжовни и архивно-документални ценности при условията и по реда, предвидени за националните музеи;
2. (предишна т. 1 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.) реставрация и консервация на български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки, ценни и старопечатни издания, които са културни ценности национално богатство;
3. (предишна т. 2 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.) научни и научно-приложни изследвания в областта на библиотекознанието, библиографознанието, книгознанието, архивистиката, реставрацията и консервацията на книжни материали и издава научна и научно-приложна литература.

(2) (Доп. – ДВ, бр. 89 от 2018 г.) Дейностите по ал. 1, т. 1 и 2 се извършват при условията и по реда на Закона за културното наследство.

Чл. 16. по същество изброява само част от дейностите от цикъла на опазване на културното наследство (идентификация, реставрация и консервация), описани в ЗКН. Провеждането на научни и научно-приложни изследвания отговаря на утвърдената позиция на НБКМ като национален център по археография, славянска и арабска палеография, кодикология, османотурска дипломатика и др., но не съответства на фактическото положение – липса (и невъзможност за придобиване) на акредитация като научна организация.

Пет години след обнародването на ЗОБ министърът на културата, под чиято юрисдикция попада НБКМ, издава **Наредба № 3 за съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд**. В нейните преходни и заключителни разпоредби е записано, че:

⁷⁶ Там там, с. 247.

§ 3. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и библиотеките, които са собственици или управляват специални видове колекции (ръкописи, старопечатни книги и архиви), разработват допълнителни вътрешни нормативни актове за тяхното управление и ползване.

Наредба №3 и Правилника за дейността на НБКМ съдържат ценна информация относно дейностите, свързани с опазването на книжовните и документалните ценности, и ще бъдат подробно разгледани във Втора глава. Конкретният обект на настоящото изследване е колекцията на отдел „Ориенталски сборки“ на направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“ към НБКМ, което определя вниманието да бъде фокусирано върху посочените разпоредби.

Една от отличителните особености на съхраняваното в тази колекция книжовно и документално наследство, е че то е чуждоезично (съдържа книги и документи на три източни езика) и чуждографично (изписано с различните шрифтове на арабската графика, използвана от мъртвия вече език на османския султански двор и дворцова канцелария). Произходът на документите се свързва най-общо с дейността на османската канцелария, като особен интерес представляват тези от тях, които засягат събития и лица от българската история. Ръкописните и старопечатните книги са принадлежали на местни библиотеки. Пазен от претенциите, че принадлежи на днешна Турция, документалният архив все още не е автентично и напълно осъзнат като свой.

Изборът на обект за настоящото изследване се обуславя от дефицитите на професионалното развитие, необходимо за качествено извършване на дейностите по опазване на това специфично наследство. Предмет на изследването е валидирането на знания и умения като потенциална възможност за преодоляването на част от тези дефицити. Липсата на достатъчно добре подготвени специалисти принуждава институцията да допуска компромис с качеството на дейностите, дори по същество да преустановява някои от тях. Така например в конкретния случай постепенно замира дейността по класиране и въвеждане на нови документи в научно обращение, преустановява се извършването на справки по заявка на читатели, представянето на съхраняваните културни ценности се изчерпва с повторение на вече известните факти за вече проучените и най-впечатляващи паметници. Тази тенденция, започнала преди десетилетия, заплашва институционалния капацитет за адекватно стопанисване на този единствен по мащабите си в България архив от източни ръкописи и османотурски документи.

На практика това означава НБКМ да изгуби своята позиция на водещо българско средище по османотурска и арабска кодикология и палеография, с

каквато цел е бил обособен Източният отдел през 1878. Особеностите на наличния справочен апарат принуждава изследователите да предпочитат работа с документите *de visu*, поради липсата на адекватни каталожни данни за тях. Класифицирането на документите и цялостното разкриване на архива, нищожният дял дигитализирани документи и ръкописни книги⁷⁷, темпът на каталогизиране на ръкописите (500 от 4000) и липсата на достъпен справочен апарат за старопечатната сбирка, са част от бариерите, които препятстват широкия достъп на читатели и ползватели. Утвърдената практика да бъдат използвани т.нар. служебни картотеки, особено когато те остават с години недостъпни за външни лица, поставя архивистите в привилегирована позиция спрямо изследователите, които се интересуват от съдържанието на документите, но не владеят езика, на който са създадени те. Тази своеобразна ревност към културните ценности е характерна за всички институции на паметта. С нея се е сблъсквал почти всеки изследовател, но не ми е известно да е описана и изследвана като проблем, какъвто всъщност представлява най-малко от гледна точка на предоставянето на достъп до информация⁷⁸.

Описаната ситуация потвърждава констатацията, направена от ББИА за състоянието на книжовното наследство, като откроява двете основни проблемни зони:

- условията за съхраняването на книжовните и документалните ценности
- квалификацията, необходима за извършване на дейностите, свързани с опазването, проучването и социализирането на книжовните и документалните ценности.

На този фон се наслагват специфичните слабости, свързани с опазването и социализирането на тази книжовно-документална колекция, уникална за България по своята същност, съдба и мащаби. По-важните от тях са:

⁷⁷ Към 2019 г. са дигитализирани и предоставени за достъп чрез дигиталната библиотека на НБКМ по-малко от 1% от архивните документи, съхранявани в „Ориенталски сбирки“ и изчислявани на 910 000 листа. Колекцията „Сиджли“ (185 книжни тела) е цялостно дигитализирана и представена с изображения и метаданни, което е осъществено чрез проекта BG0046 „Дигитализация и запазване на писменото наследство на България“, реализиран в периода 2009–2010 г. с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия чрез Финансовия механизъм на ЕИП. Дигитализираните ориенталски ръкописи са 106 от общо 4000 тома.

⁷⁸ Изброяването на проблемите не бива да хвърля съмнение върху значимостта и употребата с научно-изследователски цели на съхранените книжовни и документални ценности. Подробна библиография на изследванията, основани върху разработени ориенталски документи и ръкописи ще бъде публикувана в юбилейния сборник „110 години „Ориенталски сбирки“ в НБКМ: поглед към миналото, настоящето и бъдещето“, подготвян по случай 110-годишнината от създаването на отдел „Ориенталски сбирки“ (под печат).

- грешно позициониране на архива – „Ориенталски сбирки“ са част от структурата на НБКМ, а дейностите са подчинени на изискванията и индикаторите на Стандарта за библиотечно-информационно обслужване⁷⁹, който не отразява адекватно техните особености (виж Втора глава)
- хроничен недостиг на кадри – и в миналото, и днес кадровата политика на Библиотеката не отразява реалните потребности на „Ориенталски сбирки“
- неблагоприятна държавна политика – от обособяването на ориенталския отдел през 1878 г. до сега неговото съществуване и развитие е заложник на конюнктурна политика, обвързана със сложната съдба на *останското наследство* на Балканите
- обем над възможностите – придобиването на т.нар. Цариградска архива през 1931 г. води до лавинообразно нарастване на съхранявания архивен фонд, който в крайна сметка не е напълно обработен и до днес
- неразкрит архив – достъпът до съхраняваните в отдел „Ориенталски сбирки“ книжовни и документални ценности не отговаря на съвременните изисквания като обем и качество.

Кога наследството става „непознато“?

Във фокуса на изследването е поставен случаят „Ориенталски сбирки“ като ярка илюстрация на съвкупността от причини културното наследство да остава непознато. Липсата на задълбочено и същностно познаване, разбиране, представяне на определен вид културно наследство има различна тежест върху него – непознато, неприпознато, пренебрегвано. Непознаването може да бъде резултат от разнообразни фактори:

- липса на отношение към културното наследство като обществена ценност
- отсъствие на общност, която да се идентифицира с конкретния вид културно наследство, да го припознае като свое, да го търси и съответно да изисква неговото опазване и социализиране
- формални белези на чуждото – език (освен чужд – и мъртъв), графика (арабска), произход (чуждогържавна администрация)
- свързаност с травматична колективна памет (документите са създадени от администрацията на империята-завоевател)

⁷⁹ Стандартът за библиотечно-информационно обслужване е издаден през 2015 г. на основание чл. 8, ал. 2 от Закона за обществените библиотеки. <http://mc.government.bg/newsn.php?n=4980&i=1> ().

- обем надхвърлящ многократно капацитета на съхраняващата културното наследство институция
- недостатъчна експертиза за проучването и разбирането на културното наследство и липса на инвестиции в нейното изграждане
- липса на система за професионално развитие, която да отговаря на нуждите от специфични знания, умения и компетентности за опазването и социализирането на културното наследство в съответствие със съвременните стандарти и обществени очаквания.

Всеки един от изброените фактори може да бъде разглеждан самостоятелно, като се търсят причини и решения за породените от него проблеми. В настоящото изследване ще бъде разгледано само професионалното развитие като водеща предпоставка за качествено опазване и опознаване на културното наследство. Причината е, че професионалното развитие открива широки възможности за намеса и въздействие с цел преодоляване на дефицитите и решаване на проблемите чрез образование и обучение, обвързано с нуждите на практиката в институциите на паметта.

Примерът с колекцията на „Ориенталски сбирки“ е уникален, поради наличието на отличителни черти, които не могат да бъдат открити другаде. Налице са проблеми, чието хронично неназоваване или нерешаване е довело до постепенна ерозия на институционалния капацитет да се поддържа този единствен по рода си в страната ни център на знания и умения за разчитането, интерпретирането и адекватното популяризиране на съхраняваните чуждографични и чуждоезични документални и книжовни ценности.

Случаят предпоставя богат и подходящ материал, въз основа на който може да бъде изведен примерен модел за валидиране на професионални знания и умения. Модел, валиден в частност за документалното и книжовното, но и за всички останали видове културно наследство. Общите черти, които определят какво да бъде обявено за културна ценност (артефакт, знание, умение, традиция и пр.), дават основание да се мисли за единен модел. Същевременно е важно да се подчертае, че неговата реализация трябва да се случва по различен начин, водена от спецификите на всеки отделен вид.

Залогът за създаването на условия за качествено, успешно и мотивиращо професионално развитие в областта на културното наследство е съдбата на културните ценности, унаследени от предходните за следващите поколения. Доколко ще сработи тяхната функция, като носители на памет и цивилизационни ценности, зависи пряко от това дали ще успеем да ги съхраним и предадем нататък. В този смисъл знанията, уменията и компетентностите на всяко поколение специалисти да осигурява по най-добър начин тази трансмисия са от ключово значение.

Иначе всичко се свежда до оцеляването на физически екземпляри, които постепенно и сигурно губят връзката с породилия ги исторически и културен контекст и потъват в мълчанието на безмълвните вещи. Недостатъчните професионални знания и умения, поради липсата на условия за тяхното изграждане, поддържане, развитие и предаване на следващото поколение специалисти в крайна сметка оставят културното наследство непознато за по-голяма част от обществото. В „мълчанието“ на културните ценности – носители на памет заглъхват безценни свидетелства за епохи, събития, личности, които някой някога е решил, че си струва да опише, за да знаем и помним...

ВТОРА ГЛАВА

ОСНОВНИ ПОДХОДИ И ДЕЙНОСТИ В ОБЛАСТТА НА ДОКУМЕНТАЛНОТО И КНИЖОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Във втората глава се разглежда теоретичният модел за опазването и социализирането на културното наследство. Прави се преглед и анализ на дейностите, включени в процеса на опазване и социализация, и се проследяват практическите подходи към тези дейности конкретно в областта на документалното и книжовното културно наследство. Проследяват се длъжностите и професиите в тази област, като важна предпоставка за анализ на професионалното развитие.

Теоретичен модел за опазването и социализирането на културното наследство

Културното наследство в Европа дава повод за големи надежди. От една страна, ЕС създава политики, насочени към използването на европейското наследство като средство за ускоряване на процеса по изграждането на европейска културна идентичност. От друга страна, данните за заетостта и приходите от културното наследство в Европа пораждат основания за добра оценка на потенциала му да допринесе за икономическия растеж. В каквато и посока да се проектират ползите от културното наследство, за да станат те реалност е необходимо първо да бъде осигурено неговото физическо оценяване и съществуване, да бъдат открити подходящите начини, методи и средства, чрез които то да бъде употребявано за постигане на заложените цели – социално приобщаване и икономически растеж.

В този процес са важни както отделните етапи, така и факторите, които влияят върху тяхното протичане. Един опростен и станал популярен теоретичен модел на дейностите по опазване на културното наследство представлява т.нар. *цикъл на наследството (heritage cycle)*. Основните етапи следват естествено един от друг и сключват затворена окръжност:

Фиг. 1. Цикъл на опазване на културното наследство, English Heritage Trust⁸⁰

Диаграмата е създадена да илюстрира стратегическите цели за периода 2005–2010 г. на британската благотворителна организация English Heritage Trust, която започва да се грижи за сгради и архитектурни паметници на територията на Обединеното кралство още през 1882 г.⁸¹ Фондацията определя своята кауза с мотото „Да превърнем миналото в част от нашето бъдеще“ (*Making the Past Part of Our Future*). На всяка стъпка от цикъла съответства стратегическа цел: *да се помогне на обществото да развие своето разбиране за историческата среда* (в конкретния случай става въпрос за архитектурно наследство); *тази среда да стане част от дневния ред на обществото* (културното наследство е свързано с различни дейности и не бива да се мисли като обособена и изолирана област); *да се даде път на устойчивото развитие на (английската) историческа среда* (както противовес на възгледа, че консервацията означава нищо да не се променя и случва); *да бъдат подпомогнати местните общности да се грижат за заобикалящото ги архитектурно наследство, да се стимулира положителното отношение към историческата среда, както и обобщаващата и фундаментална за Фондацията цел да се използват по най-ефективен начин обектите, за които се грижи тя.*

⁸⁰ Диаграмата е представена в преведен и адаптиран вариант. Simon Thurley, Into the future. Our strategy for 2005–2010. – In: *Conservation Bulletin* [English Heritage], 2005 (49), p. 26–27.

⁸¹ За историята, профила и целите на Фондацията може да се научи от официалната уебстраница: <https://www.english-heritage.org.uk/about-us/our-history> (26.12.2018).

Подходът би могъл да бъде определен като *етичен*, тъй като разкрива отношението на една общност към културното наследство като към нещо собствено, принадлежащо ѝ, интегрална част от припознатото ѝ минало. Подобно отношение създава различна отправна точка от онази, при която наследството тепърва трябва да се осмисля като собствено или да се търси начин да бъде интегрирано в припознаваната като своя история на общността – какъвто е случаят например с паметниците от тракийската гревност или римската епоха по българските земи. По-нататъшното сравнение между системите на опазване на културно-историческото наследство (английската и българската) не би било уместно поради множество причини, свързани с историческото развитие на двете държави. Приведеният пример обаче е полезен с това, че очертава абстрактното, но необходимо равнище на стратегическо планиране, което подчинява всекидневните дейности и очертава дългосрочния хоризонт и в крайна сметка – смисъла на това да бъдат опазвани съхранените свидетелства за културното развитие и човешките достижения в отминали времена.

Моделът онагледява механизма, по който културното наследство се вписва хармонично и устойчиво в типичните за съвременността обществени дейности и инициативи, като би могъл да се отнася към всякакви културни ценности, независимо от техните особености и специфични характеристики. Той представя логическата последователност от емоционални реакции, водещи към изграждането на проактивно отношение. Тяхната съвкупност съдържа отговорите на въпроси като например *защо е важно да опазвате културното наследство, каква е неговата социална значимост и роля в съвременния свят* и др. Въпреки че е заимстван от областта на недвижимите културни ценности, моделът би могъл да служи за своеобразна идейна рамка, в която се помещава и цялостната философия на дейностите на институциите на паметта (музеи, архиви, библиотеки), без да противоречи на тясната им специализация и произтичащите от нея особености.

От гледна точка на управлението на културното наследство, въпросът за конкретното съдържание на дейностите по опазване, проучване и социализиране е пряко свързан с методите и показателите за оценка на тяхната ефективност, необходими за проследяване на адекватността на постигнатите резултати. Всичко това изисква наличието на стратегически цели и задачи, които да прегонпределят характера на резултатите. Качеството на резултатите пряко произтича от качеството на изпълнение на дейностите, а основен фактор за обезпечаването му е наличието на адекватни знания, умения и компетентности на лицата, ангажирани с изпълнение на дейностите. За да се установи кои са адекватните знания, умения и компетентности е необхо-

гимо най-напред да бъдат проследени дейностите, обслужващи областта на културното наследство, с оглед на нейната обществена полезност.

Заявената политическа воля в ЕС, културното наследство да бъде припознато като икономически ресурс, е свързана с необходимостта от привличането на значими обществени фондове за подсигуриране на дейностите по опазване и социализиране. Редица политически документи правят опит да идентифицират и опишат тези дейности, като по този начин очертават и легитимират обхвата на културното наследство и създават политическо, обществено и правно основание за съществуването на ресорни институции.

Дейности по опазване и социализация на културното наследство

През 2011 г. с Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото са дадени най-общи предписания по отношение на необходимите действия, които страните трябва да предприемат за опазване на световното културно наследство, а именно:

Чл. 12. Страните се задължават:

a. да окуражават всеки един да участва в:

- процеса на идентифициране, проучване, тълкуване, опазване, консервация и представяне⁸² на културното наследство;

- публичното обсъждане и дискусии върху възможностите и предизвикателствата, които се поставят от културното наследство;

b. да отчитат ценностите, определени от всяка наследствена общност по отношение на културното наследство, с което тази общност се идентифицира;

c. да признават ролята на доброволните организации, както като партньори в дейностите, така и като конструктивни критици на стратегиите по опазване на културното наследство;

d. да предприемат мерки за подобряване на достъпа до наследството, особено сред младите хора и тези в неравностойно положение, с цел повишаване на съзнанието за неговата стойност, за необходимостта от неговото поддържане и опазване, както и за евентуалните ползи от него⁸³.

Като конкретни дейности биха могли да се посочат стъпките от процеса, който включва идентифициране, проучване, тълкуване, опазване, консервация и представяне. Сравнението с по-горе цитирания модел на цикъла на опазване на културното наследство показва, че потребителят или адресатът на

⁸² Потъмняването – тук и в следващите цитати, е мое – М. 36.

⁸³ Текст на Конвенцията от Фаро – <https://cutt.ly/tkjG7oY> (08.07.2020).

результатите от процеса (който трябва да осмисли, разбере и оцени, за да може на свой ред да опазва) не присъства директно като действаща страна, което е „компенсирано“ с приканването „всеки да участва“. Важното в случая е, че този комплекс от дейности формира представата за необходимостта от институции-посредник, които да опазват културното наследство и да го представят на обществото. Кой и как обаче решава, дали даден обект е културна ценност?

В България регламентиращият областта на културното наследство правно-нормативен акт е Законът за културното наследство (ЗКН)⁸⁴, чл. 8 от който е посветен на дейностите по опазването:

Чл. 8. (1) *Опазването на културното наследство е системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация.*

(2) Закрилата на културното наследство е система от мерки за осигуряване опазването му в интерес на обществото.

Законът гарантира „равен достъп на гражданите до културните ценности“ (чл. 3), но същевременно в дейностите по опазване липсва елемента „представяне“. Адаптацията, която законът предвижда, е уточнена в чл. 163 „Консервация и реставрация, както и адаптацията на културни ценности е системен процес от дейности, които целят предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им“. Законът обвързва закрилата на културното наследство с интереса на обществото, но въпреки това подходът изглежда донякъде формален, тъй като описаният процес не включва именно осигуряването на достъп. Сравнението с цитирания английски модел показва съществена разлика – в него активното въвличане на потребителя е ключов елемент в процеса на опазване.

В глава 10 от ЗКН е дефинирано представянето на културни ценности, макар такава дейност да не е включена в процеса на опазване (чл. 8 от ЗКН).

Чл. 180. (1) *Представянето на културните ценности е дейност по разкриване и популяризиране на културната и научната им стойност пред обществото.*

Особеност на ЗКН е, че въпреки декларирания принцип за „равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила“ (чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН), специално внимание е отделено на архео-

⁸⁴ Обн. ДВ, бр. 19, от 13 март 2009 г., в сила от 10 април 2010 г.

логическото наследство (глава седма) и на консервацията, реставрацията и адаптацията на недвижимите културни ценности (глава осма). Останалите изброени в чл. 53 видове (сред които архитектурните ценности не попадат) – *етнографски, исторически, художествени, природни, технически, архивни, книжовни, литературни* – не са обект на подробно разписване на свързаните с тях дейности.

Очевидно обществото е мислено като публика, на която се представят културните ценности, а основната отговорност за тях носят институциите (на паметта) съхраняващи съответното наследство. Можем само да припомним, че с Новата европейска програма за култура⁸⁵ Европейската комисия приканва към основано на участие управление на културното наследство. У нас извървяването на пътя към активно гражданско участие в процеса на взимане на тези решения все още предстои.

Институцията, в чиято пряка отговорност, според правно-нормативната, уредба попада документалното и книжовното наследство е НБКМ. За да видим как са дефинирани дейностите по опазване на архивните и книжовните културни ценности, които са обект на настоящото изследване, е необходимо да се насочим към ЗОБ, Наредба № 3 за съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд (в частта, която се отнася за НБКМ) и Правилника за дейността на НБКМ⁸⁶. Поради характера на част от разглежданата сбирка като документален архив, свързан методически с ДАА, е необходимо да се отчетат и предписанията на ЗНАФ.

Съгласно с чл. 12. от Закона за обществените библиотеки дейностите, които НБКМ извършва са *„събиране, обработване, организиране, съхраняване и предоставяне за ползване на български и чужди граждани печатни и други произведения, издадени на територията на страната.“* Освен това поддържа уникални колекции (изброени в чл. 13) и осигурява достъп до тях (чл. 14). По отношение на културното наследство НБКМ също така следва да *„идентифицира книжовни и архивно-документални ценности“*⁸⁷, както и да осигурява *„реставрация и консервация на български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки, ценни и старопечатни издания, които са културни ценности национално богатство“* (чл. 16). Тези две основни групи дейности се осъществяват при условията и по реда на ЗКН, докато за третата – извършване на *научни и научно-приложни изследвания*, подобно уточнение не е направено.

Наредба № 3 за съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд⁸⁸ по отношение на *съхраняването, ползването*

⁸⁵ Нова европейска програма за култура, Брлуксел, 22.05.2018, COM(2018) 267 final.

⁸⁶ В сила от 24 октомври 2016 г., http://nationallibrary.bg/wp/?page_id=67221 (09.07.2020).

⁸⁷ Терминът „архивно-документални ценности“ не се открива в ЗКН.

⁸⁸ ДВ, бр. 98 от 28 ноември 2014 г.

и разпореждането с културни ценности директно препраща към ЗКН (чл. 1, ал. 3). Обявените за културни ценности библиотечни материали са извадени от обсега на дейността „прочистване на библиотечния фонд“ (раздел IV, чл. 32), като колекциите от „ръкописи, старопечатни книги, редки, ценни, справочни и краеведски издания“ подлежат на цялостна ежегодна инвентаризация (раздел V, чл. 40, т. 1). Като задължение на библиотекарите е вменено „да установят специален режим за ползване и за репродуциране само в библиотеката на: 1. редки и ценни библиотечни документи (ръкописи, архивни материали, инкунабули, старопечатни издания, редки публикации и справочни издания, периодични издания с научна стойност и др.)“ (раздел VII, чл. 50). В преходните и заключителни разпоредби, ал. 3, се казва, че „Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и библиотеките, които са собственици или управляват специални видове колекции (ръкописи, старопечатни книги и архиви), разработват допълнителни вътрешни нормативни актове за тяхното управление и ползване.“

Анализът на приведените текстове от Наредба №3 показва, че тя дава само най-общи напътствия на библиотеките по отношение на дейностите, засягащи културните ценности съхранявани в тях. На практика остава всяка библиотека със специална колекция да въвежда свои правила, като не гарантира устойчивост при промяна на библиотечното ръководство. Библиотеката, като основна институция на паметта, в помощ на изработването на оперативни правила за опазване и социализация на съхраняваните архивни и книжовни ценности, разполага само със ЗКН, който не отразява спецификите на този значителен дял от културното наследство.

В допълнение, дейностите на библиотеките се измерват спрямо Стандарта за библиотечно-информационно обслужване⁸⁹, в който има един-единствен индикатор по отношение на културното наследство, а именно: 19.2. а) *протоциране на културното наследство – от 10 до 15 мерки (изложби, печатни и електронни издания; представяне в уебсайтове, представяния в медии, кампании и др.)*. Сам по себе си този индикатор е далеч от актуалните стандарти на представяне на културно наследство, като се свежда единствено до количествено отброяване на мерките, без никаква препратка към тяхното качество.

Описаната картина създава за библиотеките със специални колекции (в частност и най-вече НБКМ) необходимостта да изграждат и поддържат специфична експертиза в областта на културното наследство. Това включва неговото управление, както и дейностите по опазване и социализация, за да могат те да бъдат адекватно идентифицирани, регламентирани и най-вече – непрекъснато осъществявани, като се вписват пропорционално сред оста-

⁸⁹ Стандартът за библиотечно-информационно обслужване е издаден през 2015 г. на основание чл. 8, ал. 2 от ЗОБ.

налите библиотечните функции. Третирането на културните ценности на общо основание като „библиотечни документи“ не винаги е подходящо за тях (виж Пета глава), както и не отговаря в пълна степен от свързаната с тях нужда от специализиран подход.

Как е решен проблемът с регламентирането на дейностите по отношение на колекциите от културни ценности в Правилника за дейността на НБКМ? Съгласно с организационната структура на НБКМ направилието „Опазване на ръкописно-документално наследство“⁹⁰ включва три отдела – „Български исторически архив“, „Ръкописи и старопечатни книги“ и „Ориенталски сбирки“. Избяването на техните функции е абсолютно идентично:

- а) осъществява подбор, комплектуване и обработване на документи за колекциите от български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки и ценни старопечатни книги;*
- б) създава научно-справочен апарат към съхраняваните документи, чрез който осигурява оперативен достъп до тях;*
- в) отговаря за изработването на сводни описи на ръкописното книжовно и литературно наследство и участва в Регистъра на Националния архивен фонд;*
- г) носи отговорност за опазването и съхранението на документите;*
- д) предава документи за реставрация, консервация и дигитализация;*
- е) предоставя консултантска и експертна помощ на библиотеки, други институции и граждани по въпросите на закрилата на наследството.*

На пръв поглед прави впечатление, че и за трите отдела е определен един и същ обект на действие, което не е реалистично за изпълнение. По-тревожното в случая е, че по този начин (като се поставят под общ знаменател например *български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи*) или се очаква от служителите и на трите отдела да притежават експертиза по всички видове или се смята, че специализирана експертиза не е необходима. Изучаването и тълкуването на документите не са посочени изрично като самостоятелна дейност. Вероятно се възприемат като предпоставка за или като етап от тяхното обработване и създаването на научно-справочен апарат. Това обаче не съответства напълно на предписанията на ЗОБ за извършване на научни и научно-приложни изследвания, които в НБКМ са основно резултат от дейността на разглежданото направление. Последова-

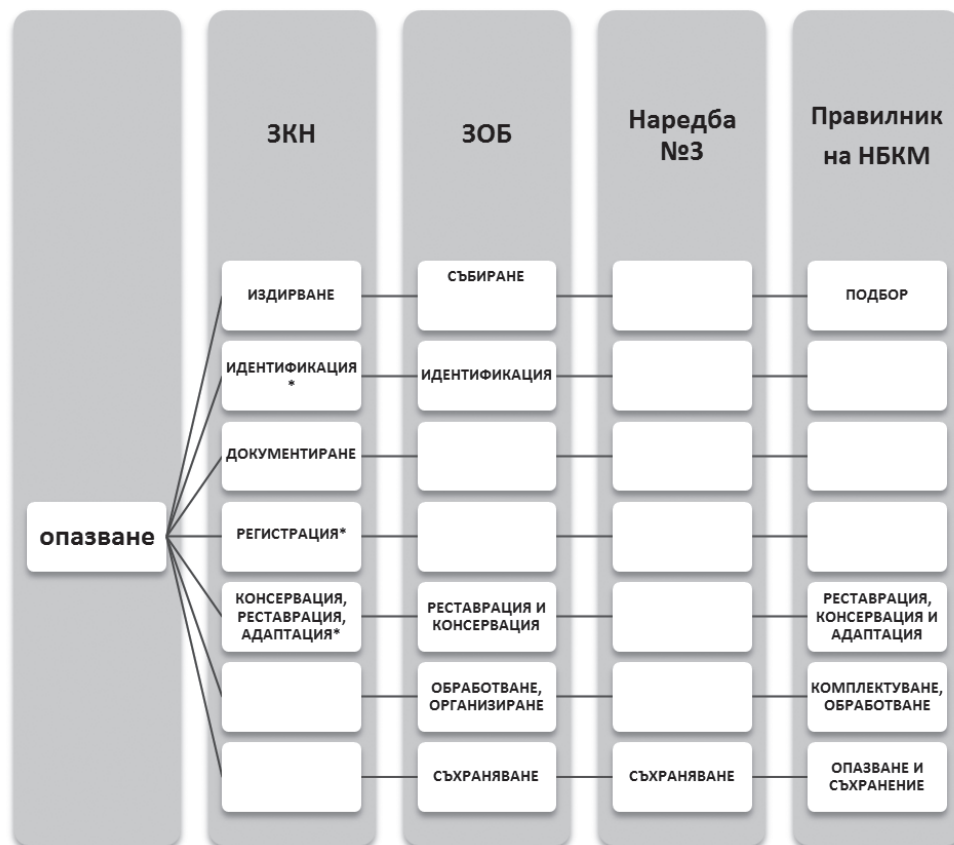
⁹⁰ Това наименование датира от 2016 г., докогато направилието се нарича „Ръкописно-документално и книжовно наследство“, преди това пък е било „Ръкописно-документален център“. Виж например Калайджиева, Константинка. Ръкописно-документален сектор. – В: Материали за историята на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 1944–1978. София, 2003, с. 289–293.

телността от дейностите по подбор, комплектуване, обработване, изготвяне на научно-справочен апарат, своден опис, съхраняване, предоставяне на достъп, възпроизвежда класическия набор от основни функции на библиотеките. За социализацията на културното наследство се изисква проучване, тълкуване, проактивно представяне (което включва, но не се изчерпва с предоставянето на достъп).

На тази основа възможното заключение е, че библиотеката, като институция с история и традиции, създава достатъчно условия за опазване на културното наследство. При конкретния пример с описанието на функциите на направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“ обаче са налице пропуски по отношение на социализирането на културното наследство. Важно е да се подчертае, че този пропуск е на ниво нормативен акт (което не е без значение и има своите последици), а дейността на НБКМ понастоящем е силно ориентирана към публиките, в т.ч. и на културното наследство и включва изобилие от популяризаторски дейности.⁹¹

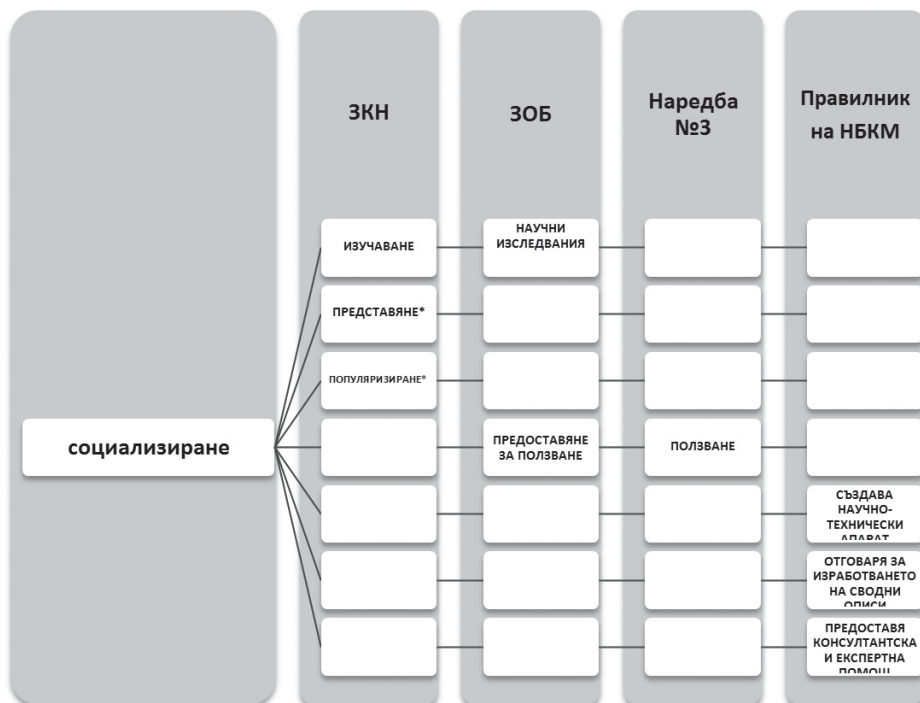
За да могат да бъдат удовлетворени съвременните обществени очаквания за културно наследство като ресурс за социално приобщаване и икономически растеж, е необходимо да се гарантира неговото опазване и да се намерят подходящи начини за неговото социализиране. Опазването и социализирането са критично важни за документалното и книжовното културно наследство, съхранявано в отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ, за да не се превърне то в напълно непознато наследство (виж Първа глава). С тези два аргумента ще опитам да обобща разгледаната нормативна „мозайка“ от дейности (изброени в ЗКН, ЗОБ, Наредба №3, Правилника на НБКМ), като ги структурирам именно през призмата на двата основни функционални комплекса – опазването и социализирането.

⁹¹ За справка – културния календар на НБКМ на уебстраницата на институцията. Към момента основните инициативи се изразяват във виртуални изложби и онлайн събития, поради въведените противоепидемични мерки в страната, вследствие на заплахата от Ковид-19. <http://bit.ly/3onPDFn> (09.07.2020).

Фиг. 2. Дейности от функционалния комплекс „опазване“

*В тази и в следващите диаграми са използвани термините, употребени в ЗКН, въпреки че те не означават дейност, а резултат от нея – следва да бъде идентифициране (дейност) – идентификация (резултат)

**представянето и популяризирането се споменават в ЗКН, но не са описани като част от системния процес по опазване на културното наследство (чл. 8 (1))*

Фиг. 3. Дейности от функционалния комплекс „социализиране“

Двете графики показват липсата на терминологичен синхрон, както и на йерархична проследимост на дейностите въз основа на актуалната нормативна уредба в България. Различните законови и подзаконови нормативни актове изглежда „не си говорят“, което създава колебание и объркване по отношение на дейностите и задълженията в областта на културното наследство. Например, не е прецизно описана разликата между дейностите по документиране и регистриране (вписване?). Освен това като че ли социализирането е по-слабо застъпено, а описанието на дейностите в него (доколкото ги има) разкрива една остаряла и сравнително пасивна позиция, при която посетителят/ползвателят е активно търсещата страна, а не институцията. Видно е, че документът, който взима най-слабо отношение към културното наследство е Наредба №3 (чиято функция е да описва как ще се прилага закона, в случая ЗОБ). Това може би се дължи на факта, че въпреки изконната, традиционна и утвърдена роля на библиотеките, като пазители на документално, книжовно и литературно културно наследство, за културното наследство все още не се мисли през обособени и целенасочени дейности.

Практически подходи към дейностите в документалното и книжовното културно наследство (по примера на една колекция)

Преди да разгледам подробно валидирането като възможно решение в областта на културното наследство, ще се спра на връзката между дейностите по опазване и социализиране и подходите към тяхното практическо извършване като съвкупност от необходими знания, умения и компетентности. Целесъобразно в случая е позоваването на конкретен пример, свързан с документалното и книжовното културно наследство. На този етап от проучването конкретният анализ би бил най-полезен с оглед на постигането на обективни и проверими изводи.

Основните дейности на работата в областта на документалното и книжовното наследство са част от общовалидните за тази област, но същевременно имат и своите специфики. Избраният за пример случай с отдел „Ориенталски сбирки“ е особено показателен в това отношение, като е част от направлението „Опазване на ръкописно-документално наследство“ (НОРДН), към което традиционно се числят отделите „Ръкописи и старопечатни книги“ (с колекции от славянски и чуждоезични ръкописи, старопечатни, редки и ценни книги), „Български исторически архив“ (архивни документи, портрети и снимки) и „Рестаурационен център“.

Представената структура се основава на родството между тези колекции – те принадлежат на книжовното и документалното културно наследство. Едновременно с това обособяването им в различни отдели (според езика на документите) отразява тяхната специфика, като има и прагматично основание. То позволява профилиране на дейностите в зависимост от характерните особености на културните ценности – език, вид, жанр, исторически контекст, произход и др.

Подходът на обособяване и дори известно капсулиране в собствената специфика е довел на практика до пропускане на възможността за изграждане на единни стандарти на дейностите по отношение на разглеждания вид културно наследство (поне в рамките на НБКМ)⁹². Степената на обработка и разкриване на паметниците е твърде различна; така например и практиките на *инвентуриране*⁹³ и каталожно описание са специфични за всеки от трите от-

⁹² Дали този пропуск е случаен или преднамерен е важен въпрос, който е извън обсега на настоящето изследване.

⁹³ Даване на инвентарен номер и въвеждане в инвентарна тетрадка. Тук и навсякъде в текста за работата в отдел „Ориенталски сбирки“ използвам терминологията, употребявана във всекидневната практика на Отдела. Тази терминология не винаги съответства на

дела. Не е възприето да се набелязват общи стратегически и оперативни цели, които да бъдат пресечна точка в дейността на отделите от направлението. Дори може да се говори за известно съперничество между тях⁹⁴, което досега не е позволило разработването на съвместни теми. Всички масиви от архивни документи в направлението принадлежат към Националния архивен фонд. Съгласно със ЗНАФ ДАА оказва методическа помощ, но това също не води до установяването и поддържането на единен стандарт на обработка. Известен факт е, че методиката, използвана в двете библиотеки, които съдържат архивни материали от епохата на Възраждането (НБКМ в София и НБ „Иван Вазов“ в Пловдив), не съвпада с тази на установената архивна система⁹⁵.

Чл. 34. (Изм. – ДВ, бр. 19 от 2009 г., в сила от 10.04.2009 г.) Държавна агенция „Архиви“ и нейните структури оказват методическа помощ при работа с архивни сбирки и документи в държавните и общинските музеи и библиотеки, в читалищата, в културните, религиозните и други публични институции в съответствие с изискванията на този закон и при спазване на Закона за културното наследство и на действащото законодателство в тази област.

На тази основа ще бъдат разгледани само дейностите по опазване на ориенталските сбирки⁹⁶. Още в ранния период на изграждане на източния отдел (виж Четвърта глава) се установяват основните и устойчиви характеристики на работата, които са съвкупност и съчетание от различни по своя характер дейности: библиотечни, архивни, технически, научно-изследователски и научни. За всеки един от видовете културни ценности е разработен специализиран процес по опазване. Именно спецификата на съхраняваните книжовни и документални паметници е основният фактор, който предопределя какви са необходимите знания, умения и компетентности на сътрудниците. Връзката между вида на документите, дейностите и основните знания и умения за тяхното извършване може да бъде представена по следния начин⁹⁷:

възприетата в българската архивистика. Повече за терминологията в архивистиката може да се научи от Петкова, Стефка. Архивистика. Избрано (1960–2015), София, 2015.

⁹⁴ Дълбоко унаследено, вероятно функция и на общественото отношение по темите, свързани с културните теми и историческите епохи, които най-общо се свързват с трите отдела – славянство/славянска култура (XI–XIX в.), Българско Възраждане (отделни документи от XV–XVII в., преобладаващо XIX – ср. на XX в.) и османска власт (XV – нач. XX в., според хронологичния обхват на документите).

⁹⁵ Маринова, Боряна. 2016. Архиви, читалища, библиотеки и музеи: институции на паметта. – В: Архивен преглед, кн. 2/2016, с. 158.

⁹⁶ Допълнително основание за това ми дава практическият ми опит на сътрудник и главен архивист в отдел „Ориенталски сбирки“ в периода 2014–2019 г.

⁹⁷ Описание и анализ на работните процеси на служителите от Ориенталския отдел, ЦДА, фонд 1137, опис 11, архивна единица 1224.

1. Архивни документи (документално наследство)

- **Опазване** – почистване, подреждане, подмяна на архивни кутии и обвивни листа, годишна инвентарна проверка; подготовка за реставрация. *Изисква технически умения и познаване на организацията и структурата на архива.*
- **Реставриране и подвързване** – извършва се в специализирана лаборатория. В условията на квотни ограничения на годишна база, подборът на документи за реставрация се извършва в отдел „Ориенталскибирки“, като неговите сътрудници, а не реставраторите, преценяват състоянието на паметниците – кои и в каква степен се нуждаят от реставрация. *Изискват се познания в областта на ръчно произведената (източна) хартия, факторите за нейното стареене и разрушаване, разпознаване на следите от вредители по хартията и въздействието на околната среда, както и за основния състав на масицата и тяхната промяна под влияние на времето.*
- **Комплектуване** – представлява обогатяване на архивния фонд чрез издирване, откупване, приемане на дарения от ръкописи, старопечатни книги, документи. Понастоящем става единствено чрез дарения и откупки, не може да се планира и прогнозира. Активно издирване на арабиграфични материали за попълване на колекция понастоящем не се практикува⁹⁸. *Изисква умения за разпознаване, датиране и оценка на арабиграфични документи и ръкописи. Съгласно с промените в Закона за културното наследство от 2018 г. се въвеждат нови стандарти за идентификацията на културни ценности, което добавя допълнителни изисквания към знанията и уменията на служителите, като например добро познаване на нормативната база и начина на попълване на изискваната по закон документация.*
- **Класиране** – обработване на документа чрез разчитане и определяне на съответстващите рубрики от възприетата класификационна схема; оформяне на реквизитите на обвивния лист. *Основна дейност, която изисква добро познаване на езика на документа (османотурски, персийски, арабски), на османската дипломатика и палеография, османската история, класификационните принципи, организацията на архива, поради което не може да се окачестви като техническа задача в нашите условия (за каквато е била смятана в миналото). Изисква и многостранна обработка на документа, поради което е трудно да се изчисли времето за нейното извършване⁹⁹.*
- **Фондиране** – подпечатване, сигниране (даване на сигнатура), подреждане на документите в рамките на съответния архивен фонд и с ог-

⁹⁸ Това се дължи и на факта, че държавата не изпълнява своя ангажимент за устойчива политика и финансова подкрепа, а тази дейност не може да се реализира самостоятелно от НБКМ (виж Четвърта глава).

⁹⁹ В миналото е съществувала дневна работна норма, достигаща до 70 документа за човек.

лед на установените класификационни реквизити, както и хронологически в рамките на всеки раздел. *Традиционно тази дейност се възприема по-скоро като техническа – изисква познания по архивистика и в частност добро познаване на структурата на архива и класификационната система.*

- **Обслужване** на потребители на архива/библиотека – тематични справки, преводи, информационни беседи. *Изисква наличието на цялостен поглед върху историята и структурата на отдела „Ориенталски сбирки“ и НОРДН, както и на характера на сбирките.*
- **Научно-издателска дейност** – подбор, разработване и интерпретиране на документи за включване в тематични описи, проучвания, разработването на справочен апарат – картотеки, показалци, каталози, описи и пр. Големият обем ориенталски документи (и невъзможността да бъдат обработени наведнъж), както и в не малка степен дневният рег на историческата наука и обществото, са наложили разработването на приоритетни теми¹⁰⁰. *Изисква висока и многостранна квалификация, добро познаване на езика на документите, историята от периода 15.–19. в., умения в областта на исторически дисциплини като палеографията, дипломатиката, кодикологията и др.*

Част от описаните дейности произтичат пряко от непосредствените нужди на съответния период от развитието на институцията – например класирането на документите става водещо след акта на попълване на колекцията с постъплението от 1931 г. Тази дейност е планирано да се поддържа до пълното изчерпване на обема от необработен архив, но на практика е преустановена поради липса на капацитет. Днес би следвало да се допълва и надгражда от дейности като дигитализацията и изработването на метаданни.

Сходни, но не идентични са дейностите, свързани с опазването на ориенталските ръкописи и старопечатни книги, съхранявани в „Ориенталски сбирки“.

Ориенталски ръкописи и старопечатни книги (книжовно наследство)

Опазване – включва пагиниране, сигниране, преценка на физическото състояние на паметника и на степенята, в която той се нуждае от реставрация. *Изисква знания и умения в областта на съответния език, източната кодикология, познаване на ръкописната традиция в съответната епоха.*

Идентифициране – включва разпознаване и датиране на съчинението, неговия автор и копист. *Изисква широки познания в областта на ръкописната*

¹⁰⁰ За такива най-напред се смята проучването на съдбата на българския народ в периода на османска власт и съпротивата срещу нея – т.нар. църковно-освободителни и национално-освободителни движения, последвани от икономически въпроси като занаяти и търговия и др.

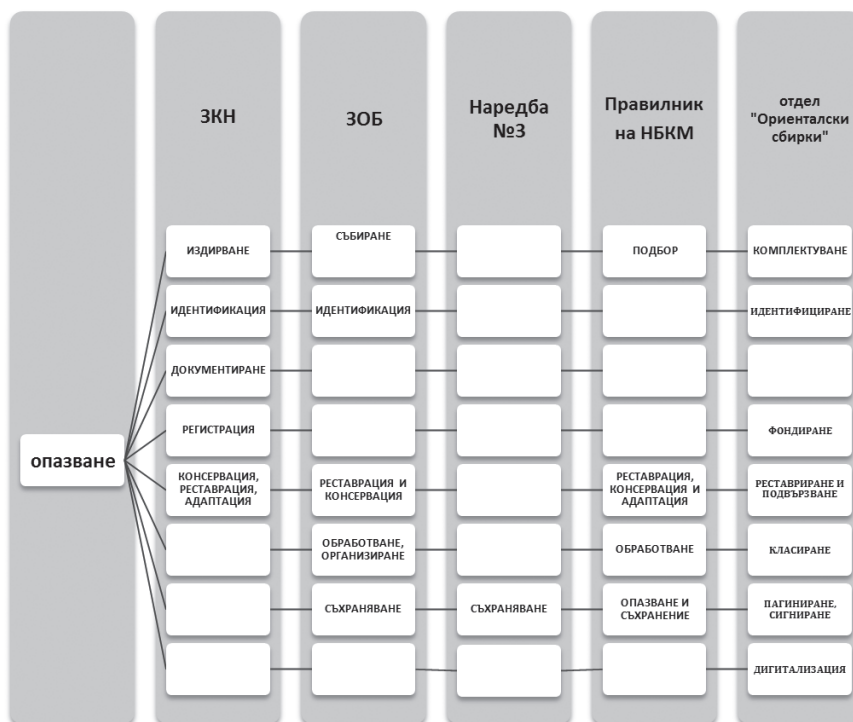
традиция в съответната епоха, умения за боравене със специализирани реферативни и справочни издания, както и с дигитални бази-данни.

Проучване – включва пълнотекстово проучване на паметника, оценка на неговите специфични характеристики, както и на стойността му за локалната колекция и позициониране в съответната ръкописна традиция. *Изисква отаично владение на съответния език, умения за текстуален и контекстуален анализ, за проучване на биографични източници и др.*

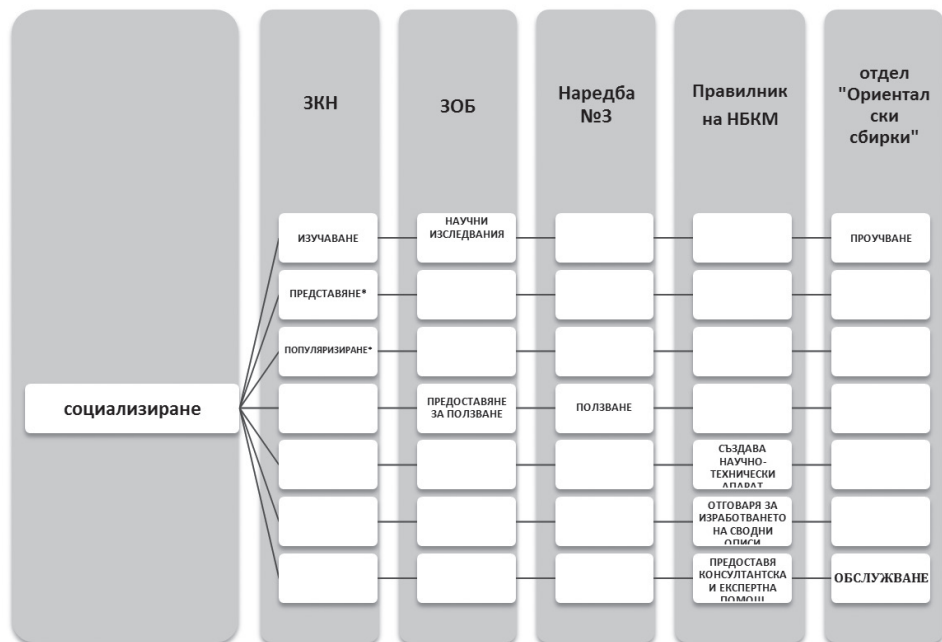
Дигитализация и изработване на метаданни – сравнително нова дейност. Включва изработване на критерии за подбор на паметници за дигитализация, създаване на модел за метаданни, както и изработване на самите метаданни. *Изисква владението на съответния източен и английски език, познаване на транскрипционните системи, както и на специализирания софтуер, използван за изграждане на дигиталната библиотека.*

Обслужване на потребители на архива/библиотеката – извършване на тематични справки, преводи, информационни беседи

Научно-издателска дейност – включва разкриване и интерпретиране на съдържанието на паметниците, научни изследвания, свързани с тях и/или техните създатели и др.

Фиг. 4. Дейностите по опазване на документалното и книжовното културно наследство в отдела „Ориенталски сбирки“

Фиг. 5. Дейностите по социализиране на документалното и книжовното културно наследство в отдела „Ориенталски сбирки“

Съвкупността от изброените дейности като цяло включва описаното в ЗКН съдържание на процеса на опазване на културното наследство, а именно *издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация*. Как обаче следва да се тълкува наглед формалното несъответствие на дейностите между отделните елементи? Възможно е да се дължи на използването на различна терминология (назоваване на една и съща дейност по различен начин) или на писането на ЗКН от гледна точка на друг вид културно наследство, чиито специфики не съвпадат с документалното и книжовното. Но може би далеч по-важен е въпросът до какво води това несъответствие?

В представения в ЗКН процес по опазване на културното наследство липсва една много важна дейност – управление и администриране¹⁰¹. През призмата на разглеждания конкретен пример тази дейност има широк обхват, извършва се от ръководителя (главният архивист) на съответния отдел, който я съвместява с останалите си задължения. Включва изготвянето на отчети и планове, отговорност за личния състав, координация на общи дейности и инициативи като участие в изложби, проекти, мероприятия на НБ. Изисква

¹⁰¹ В ЗКН управлението изглежда се мисли на високо институционално равнище, а не като оперативна дейност.

добро познаване на историята и структурата на „Ориенталски сбирки“ и НБКМ, характера и особеностите на съхраняваното културно наследство, познаване на нормативна уредба, умения за стратегическо и оперативно планиране, делегиране на задачи, предотвратяване и решаване на възникнали конфликти, комуникативни умения, дигитална и чуждоезикова компетентност.

Дългогодишният практически професионален опит на служителите в „Ориенталски сбирки“ показва конкретно и точно какви знания и умения са необходими за работа с разглежданото документално и книжовно наследство. Запитани по този въпрос, респондентите в проведеното структурирано интервю (*виж приложение 2*), всеки от „камбанарията“ на своята заемана длъжност и специализация, описват като необходими следните знания и умения: *архивистика, палеография (на източните езици – арабска, османотурска, персийска); кодикология на източната ръкописна книга, вкл. филигранология, археография; каталогизиране; археография на старопечатната източна книга; отаично владение на един или няколко източни езика (турски, османотурски, арабски, персийски); солидни знания по политическа и културна история на Османската империя, Турция, арабските страни и Иран; добро владение на западни езици и на руски език; усет за граматическите конструкции; умението да разчиташ различните шрифтове; умението да се съсредоточаваш и да си постоянен в усърдието си; историческа граматика; сто процента албиция.*

Разглеждането на дейностите и свързаните с тях знания, умения и компетентности извежда на преден план въпроса за специализацията. Практиката сочи, че специализацията в разглеждания пример в общи линии отчита разграничаването между техническите (или т.нар. *производствени*) и научно-изследователските дейности. В действителност често пъти тази линия се пресъпва, поради липсата на достатъчно и добре подготвени кадри. Резултатът е, че всички вършат всичко или от всичко по малко, което обикновено се отразява зле върху качеството. Вместо тясна специализация, която очевидно е скъпа и непостижима, се практикува квотното разделение на дейностите в рамките на работното време – например 70% на 30% в полза на научно-изследователската дейност. Много е важно да се отбележи, че обикновено формирането на тази квота произтича от знанията и уменията на наличните специалисти, а не от нуждите, свързани с процеса на опазване на културното наследство.

Началото на научната дейност на НБКМ е поставено през 1954 г. с Постановление №13 от 22 януари 1954 г. за утвърждаване на научноизследователските институти по ведомствата, сред които е посочена Библиотеката. През 1964 г., с наредба за задачите и устройството на институцията, тя е определена като „методичен и научноизследователски институт в областта на библиотекознанието, библиографията и книгознанието“, като се

учредяват три научни секции: по библиотекознание; по библиография; по книгознание, архивистика, ориенталистика, палеография и консервация на книгата. Научният състав на НБКМ се регламентира съгласно със Закона за научните степени и научните звания¹⁰², а през 2005 г. с Решение на Президиума на ВАК е създаден Специализиран научен съвет по библиотечно-информационни науки към НБКМ с права да дава научни степени и научни звания по книгознание, библиотекознание, библиография, документалистика, архивистика, палеография, изкуствознание и изобразителни изкуства, информационно търсещи системи. През 2010 г. Законът за развитието на академичния състав в Република България постановява нов ред за придобиване на научни степени, според който това става само във висшите училища и научните организации от НАОА¹⁰³.

Липсата на акредитация на НБКМ като научна институция е един от факторите, които през последните години водят неминуемо до затихване на научно-изследователската дейност. На административно равнище тази дейност не се припознава вече като легитимна, т.е. не може да бъде планирана и отчитана. Същевременно, както проличава от списъка с дейностите, тя е от фундаментално значение за проучването и опазването на паметниците, и е спомената в ЗОБ като дейност, която НБКМ извършва (чл. 16, ал. 1, т. 3). Очертаното противоречие не само поставя институцията в административна задънена улица, като я лишава от основания да използва бюджета си за научно-изследователска дейност, но и постепенно и все повече отслабва капацитета за извършването на научно-приложни изследвания. Това поставя на карта особено втория комплекс от дейности, свързани с културното наследство, а именно – неговото социализиране.

Представените конкретни дейности по опазване и социализация на документалното и книжовното наследство са валидни и приложими за всички ценности с подобни физически характеристики – хартиен носител, писани на ръка, принадлежащи на описания период, жанр и пр. Спецификата на примера се съдържа в степенята му на *отчужденост* от представите за българско наследство; в усложнената институционална принадлежност (архив в библиотека); в обема на архивния масив, който създава от самото начало истинско предизвикателство и не на последно място – в съдържанието и възможните съдържими наративи, които това наследство има да разкрие. От гледна точка на дейностите, конкретният пример показва добро съответствие, но и излизане извън тесните рамки на ЗКН. Това очертава преимуществото на практиката, която с течение на времето по естествен път може да се опита да адресира потребностите като ги обвърже с работещи процеси и дейнос-

¹⁰² ДВ, бр. 36 от 9.05.1972 г.

¹⁰³ Янакиева, Елена. 2016. Научноизследователската дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – В: Библиотека, кн. 5 (2016), с. 194–196.

ти, насочени към тяхното удовлетворяване. В разглеждания случай ЗКН може да бъде оценен като обща рамка, но не и като ясен и конкретен регламент по отношение на характера и съдържанието на дейностите за опазване и социализация на културното наследство.

Следва да се отбележи още една особеност на конкретния пример – същественото изоставане от процесите на дигитализация и създаване на метаданни, както и на дистанционен достъп на потребителите до тях. Въпреки положените усилия, делът на дигитализираните документи, ръкописи и старопечатни книги е незначителен¹⁰⁴. За да бъде съпоставен конкретният пример със ситуацията с дигитализирането на документалното и книжовното наследство в България въобще, е необходимо допълнително проучване. Новите обстоятелства в света (обявената за пандемия заболяемост от Ковид-19) поставят вече императивно нуждата от отдалечен достъп до колекциите от културни ценности въобще – и това по същество е сериозно предизвикателство за българските музеи, библиотеки и архиви.

Фиг. 4 и 5 допълват и потвърждават направената по-горе констатация за сравнителното изоставане на дейностите по социализиране спрямо дейностите по опазване. Каквито и дейности по представянето и популяризирането на ориенталски сбирки да се осъществяват на практика, те все още не са официално номинирани и заложили в административните документи, чрез които се регламентира и управлява институцията (планове, отчети, правилници и др.).

Прегледът на дейностите очертава знанията, уменията и компетентностите, необходими за тяхното извършване, като специфична съвкупност, покриваща широк спектър от дисциплини. Както изтъква един от интервюираните, те могат да се разделят на задължителни, набавени *априори*, защото не могат да се получат в НБКМ и допълнителни (свързани с профила на институцията – архивистика, библиотекознание, поради което тя е в състояние да ги предостави като професионално развитие). Проблемът е, че формалното висше образование не е в състояние да подготви и квалифицира кадри с описания широкоспектърен профил. Причините за това са дълбоки – липса на целенасочена и последователна политика, която да стимулира връзката между професионалната и образователните институции; липса на подходящи програми за следдипломна квалификация; липса на заинтересованост от страна на ръководството на НБКМ от това да се обучават и изграждат специалисти за работа с разглеждания вид наследство.

¹⁰⁴ Информация за осъществяваните проекти на НБКМ за дигитализация на библиотечния фонд, в т.ч. културно наследство, както и за съществуващата дигитална библиотека може да се намери на уебстраницата на институцията – www.nationallibrary.bg. Вж също бел. 77.

Всичко казано дотук в крайна сметка оформя повтарящото се единодушно в проведените интервюта мнение, че професионалното изграждане е плод на лична амбиция и мотивация от страна на поелия по този път. Основното средство за постигане на целта е самостоятелното учене (*виж приложение 2*). Без да бъдат изключвани амбицията и желанието като безценен и неотменим източник на мотивация, трябва да се подчертае, че е добре те да имат съпътстващ, а не основен характер. Опазването и социализиране на културното наследство безспорно се крепят от индивидуалния ентузиазъм, но могат да се случат и да оцелеят единствено чрез системна, последователна, целенасочена подкрепа, с координираното участие на всички заинтересовани страни.

Разглежданите дейности на равнището на ЗКН (фиг. 4 и 5) са универсални по отношение на всички видове културни ценности. Това още веднъж обособява възможността за изграждане на единен модел на валидиране в областта на културното наследство, който в конкретните си приложения отразява особеностите на съхраняваните ценности. За целта е необходим анализ, подобен на изложения по-горе, който да посочи конкретните измерения на дейностите по опазване, проучване, социализация и необходимите за тяхното извършване специфични знания и умения за всеки вид културно наследство. Въз основа на тях следва да се разпише съответното съдържание на валидирането и да се подберат подходящите критерии, методи, етапи и начини на прилагане.

Длъжности, професии и професионално обучение в областта на културното наследство

Пропуските в идентифицирането, разписването и регламентирането на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство на равнището на законовите и подзаконовата нормативна уредба, не означават непременно, че в практиката тези дейности не се извършват. Освен законодателството, друг полезен източник на информация относно дейностите в областта на културното наследство са документите, които класифицират и стандартизират професиите и длъжностите, както и свързаните с тях изисквания.

За целите на българската икономика, статистика и образование е разработена т.нар. **Национална класификация на професиите и длъжностите** (НКПД, в сила от 1 януари 2011 г.)¹⁰⁵. Тя осигурява прилагането на Международната стандартна класификация на професиите ISCO-08 и на изискванията на европейското законодателство¹⁰⁶. НКПД-2011 определя професионалната

¹⁰⁵ Класификацията е достъпна на уебстраницата на Националния статистически институт: <http://www.nsi.bg/bg/content/261/basic-page/национална-класификация-на-професиите-и-длъжностите> (06.01.2019 г.).

¹⁰⁶ Международната стандартна класификация на професиите ISCO-08 е утвърдена като

и длъжностна структура на работната сила в Република България и има за цел да осигури получаването на съвместима и сравнима информация на европейско и международно ниво за професионалната и длъжностна структура на работната сила от администрацията на страната, както и за статистически цели. Националната класификация на професиите и длъжностите се прилага от предприятията при разработване на разписанията на длъжностите и при изготвяне на длъжностните характеристики. От Националната агенция за приходите при регистриране на трудовите договори, от Националния осигурителен институт при регистриране на осигурените лица в системите за статистика на трудовите злополуки и на професионалните болести, от Националния статистически институт при статистическите изследвания и преброяването на населението и жилищния фонд. От изследователски, социологически и нетърговски организации, изучаващи професионалната и длъжностна структура на работната сила и населението¹⁰⁷.

Областта на културното наследство не присъства експлицитно в тази класификация. Част от професиите, които имат отношение към него, се откриват под код 26 „Юристи и специалисти по обществени науки и култура“. В нея са включени групите 262 „Библиотекари, архивисти и уредници“ (в т.ч. „архивисти и уредници“ и „библиотекари и сродни на тях специалисти“) и 263 „Специалисти по обществени науки и религиозни специалности“ (изброени са: икономисти; социолози, антрополози и сродни на тях; философи, историци и политолози; психолози; специалисти по социална работа и консултиране; духовници и специалисти по религии).

Обяснителните бележки по обхвата и съдържанието на описаните длъжности предвиждат както следва:

Библиотекарите, архивистите и уредниците поддръжат и поддържат архиви, библиотеки, музеи, художествени галерии и други подобни. Библиотекарите, архивистите и уредниците изпълняват следните основни задачи: оценяват, поддръжат и организират съдържанието на архиви и артефакти от исторически, културен и художествен интерес и гарантират тяхното съхранение и опазване; организират колекции и изложби в музеи, художествени галерии и подобни; поддръжат и поддържат систематична колекция от записан и публикуван материал и го предоставят на потребители в библиотеки или сродни институции; провеждат научни изследвания.

европейски стандарт чрез Регламент (ЕО) №1022/2009 (ОВ, L 283 от 30 октомври 2009 г.) и Препоръка 2009/824/ЕО на Комисията от 29 октомври 2009 г. относно използването на Международната стандартна класификация на професиите (ISCO-08) в държавите-членки на Европейския съюз.

¹⁰⁷ Ганева, Светлана. 2011. Предговор към Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011 г. София: ИК „Труд и право“, с. 9–12.

Архивистите и уредниците събират, оценяват и гарантират съхранението и опазването на съдържанието на архиви и артефакти от исторически, културен, административен и художествен интерес. Те планират, изработват и внедряват системи за съхранение на записи и ценни исторически документи. Архивистите и уредниците изпълняват следните основни задачи:

- оценяват и опазват записи за административни, исторически, правни, доказателствени и други цели;
- ръководят или подготвят азбучни списъци, библиографии, микрофилмови копия и други справочни материали с цел да бъдат събрани и достъпни за потребителите;
- проучват произхода, разпространението и използването на справочни материали и обекти от културен и исторически интерес;
- организират, подреждат и поддържат колекции от артистични, културни, научни или исторически ценни предмети;
- ръководят или осъществяват класифициране и каталогизиране на колекции в музеи и галерии и организират изложения;
- проучват, оценяват, подреждат, организират и съхраняват исторически значими и ценни документи като държавни документи, частни документи, снимки, карти, ръкописи, аудио-визуални материали;
- изготвят научни статии и доклади;
- планират и внедряват компютърни системи за управление на архиви и електронни записи;
- организират изложби в музеи и галерии, прототират изложби и уреждат специални изложения с общо, специализирано или образователно значение;
- оценяват и придобиват архивни материали с цел изграждане и разработване на архивна колекция за изследователски цели¹⁰⁸.

Анализът на описаните задачи и техните обекти показва, че до голяма степен те са свързани с опазването на културно наследство, без обаче това да присъства експлицитно като терминология. Наричаните в класификацията „обекти от културен и исторически интерес“ са всъщност възможни културни ценности, а ако направим сравнение с цикъла на наследството и още по-конкретно със ЗКН тези задачи могат да се причислят към основните дейности по издирване, проучване, документирание, опазване, социализиране. Важна отличителна черта е, че описанието на длъжностите е основано на „задачи“, което предполага посочване и отчитане на конкретни резултати, качествени и количествени показатели за тяхното изпълнение и пр.

¹⁰⁸ Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011 г. София: ИК „Труд и право“, с. 171-172.

Класификацията отразява пряко европейската номенклатура на длъжностите. Разминаването между тази номенклатура и нуждата от назоваването на нови професии, съответстващи на действащите практики по опазване на културното наследство, би могло да се обясни с консерватизма на нормативната уредба, която изостава спрямо реалността на професионалното развитие. Постепенното профилиране и специализация на професиите в областта на културното наследство нараства пропорционално с появата на нови аспекти и нужди от неговото използване като икономически ресурс и в този смисъл изоставането на „теорията“ е очаквано и разбираемо.

Националният класификатор на професиите регламентира общия обхват и съдържанието на длъжностите и е насочен в услуга на работодателите. Работодателите се нуждаят от работна сила, подготвена адекватно за нуждите на съответния сектор, бизнес, институция. Големите очаквания са насочени към образователната система, чиято основна задача е да подсигури знанията, уменията и компетентностите, необходими за професионална реализация, успешна едновременно за двете заинтересовани страни – работодател и служител. Културното наследство е третата „засегната“ област и същевременно обект на интервенциите на първите две, като неговите интереси също следва да бъдат гарантирани и то да бъде успешно опазвано и социализирано.

За подготовката на професионални знания, умения и компетентности в рамките на много професии, свързани с културното наследство, се разчита на висшето образование. Това се потвърждава и от самите специалисти, пряко ангажирани с дейности по опазването, 66% от които посочват единствено университета като място за придобиване на знания и умения (*виж приложение 1*). Доколко актуалните предложения на висшето образование в България отговарят на тези очаквания и нужди, ще бъде разгледано по-долу.

Не за всички професии е необходимо висше образование (степенни 6–8 по Европейската квалификационна рамка). **Списъкът на професиите за професионално образование и обучение (СППОО)** определя обхвата на специалностите за професионална подготовка и обучение. Той е изготвен и се допълва от Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО), на основание на чл. 42, т. 5 (а) на Закона за професионално образование и обучение и се съгласува с отрасловите министерства и с представителните организации на национално равнище на работодателите и работниците и служителите. СППОО е основен документ и има задължителен характер за всички институции, извършващи професионално обучение за придобиване на професионална квалификация. Съобразен е с международната стандартна класификация International Standard Classification of Education ISCED (1997), както и с НКПД и ISCO-08. Основната цел на този списък е да се хармонизира българ-

ското професионално обучение с европейското, като се достигне до взаимно признаване на квалификациите и интегриране на България в европейския пазар на труда¹⁰⁹.

Важна функция на Списъка е, че той е инструмент за провеждане на държавната политика в областта на професионалното обучение и образование. Задачите на Списъка са чрез прилагането му да се осигурява следното:

- *професионално образование и обучение, адекватно на потребностите на пазара на труда*
- *професионални знания и умения на обучаемите според техните интереси, възможности и потребности*
- *възможности за повишаване на квалификацията и преквалификацията на работната сила и осигуряване на обучение през целия живот*
- *професионална мобилност в рамките на дадено професионално направление и между различни направления*
- *равни възможности и достъп до професионално образование и обучение на граждани, желаещи да повишават своето образование и квалификация*
- *въвеждане на обща (базисна) част в учебните планове за специалностите в дадена професия и възможност за тяхното оптимизиране*
- *оптимизиране на трезката на професионалните гимназии и професионалните училища и поевтиняване издръжката на обучението*
- *разработване на държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии*

Гореизброените задачи открояват водещо място на потребностите на пазара на труда и отразяват европейските принципи за осигуряване на равни възможности и достъп до професионално образование, както и за учене през целия живот. Списъкът се допълва непрекъснато с нови професии, за които са изработени държавни образователни изисквания и е спазен установеният от НАПОО ред. Реквизитите на списъка включват: професионално направление, наименование на професията, наименование на специалността, степен на професионална квалификация (I–IV), препоръчителни длъжности и единични групи от НКПД-2011.

В СППОО са поместени няколко професии, свързани с културното наследство – *библиотекар, архивист, реставратор-изпълнител и техник-реставратор* (но само в рамките на групата „архитектура и строителство“), *екскурзовод*. Отсъствието от Списъка на други професии, свързани с опазването на културното наследство на практика означава, че не се предвижда професионално

¹⁰⁹ Списъкът с професии е достъпен през уебстраницата на Националната агенция за професионално образование и обучение: <https://www.navet.government.bg/bg/sashtnost-na-spisaka-na-profesiite-za-pr> (07.01.2019).

образование и обучение за тях. Тогава къде и как се подготвят професионално например реставратори за музеите, архивите и библиотеките, специализирани в работа с различни материали като текстил, метал, керамика, хартия? Ако за това се разчита на бакалавърските и магистърските университетски програми, то как се осъществява тяхната специализация и продължаващата квалификация?¹¹⁰ Следва да се отчете и появата на нови професии в областта на културното наследство.

Основните доставчици на образование и обучение за възрастни в България са центровете за професионално обучение, лицензирани от НАПОО, и работодателските организации. Преобладава обучението в големите предприятия от публичния сектор и по-малко при частния бизнес и микропредприятията. Други доставчици на образование са професионалните съюзи и занаятчийските камари, културните центрове „читалища“, както и неправителствените организации¹¹¹. По отношение на културното наследство тази система насочва вниманието най-вече към **професионалните организации**, доколкото такива съществуват, като възможен легитимен доставчик на продължаващо професионално образование.

Този подход е потвърден в устава на ББИА, който описва като основна дейност на асоциацията „повишаването на професионалната квалификация и продължаващото образование на библиотечните и информационните специалисти“¹¹². Уставът съдържа цели, насочени основно към библиотечно-информационния сектор, без да включва изрично културното наследство, независимо от ролята на библиотеките като институции на паметта и въпреки наличието на колекции от културни ценности в много библиотеки у нас.

Въпреки нееднократните призови, архивистите в България все още не са представени от свой съюз или съсловна организация. Възможно е това да се дължи и на наличието на Държавна агенция, която ръководи дейностите по опазването, съхраняването, популяризирането на документите от националния архивен фонд, съгласно с разпоредбите на Закона за Националния архивен фонд (ЗНАФ)¹¹³. Съгласно с чл. 5 „Архивите са организации или структурни звена

¹¹⁰ Този и други свързани въпроси са поставени и разгледани в сборника „Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство“. Колева-Звънчарова, Милена. Професии и длъжности в областта на културното наследство. – В: Кабаков, Иван (съставител). Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София, 2020, с. 116–127.

¹¹¹ Това е видно и от уебстраницата на европейската образователна мрежа Eurydice: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/institutions-providing-adult-education-and-training_bg (07.01.2019).

¹¹² Уставът е публикуван на уебстраницата на ББИА: <https://bit.ly/36gHzjp> (07.01.2019 г.).

¹¹³ Обн. ДВ, бр. 57 от 13 юли 2007 г.

на организации, които осъществяват *подбор, комплектване, обработване, опазване на документи и ги предоставят за публично използване*.” Чл. 16 от ЗНАФ гласи, че „Държавна агенция „Архиви“ организира и провежда квалификационни курсове, семинари, конференции и други форми на обучение за постоянното повишаване на квалификацията на служителите си”.

Прегледът в интернет по отношение на организациите на музеите и музеолозите в България показва наличието на граждански организации с нестопанска цел в обществена полза. Сдружението „Български музеи“ е създадено през 2012 г. и в него членуват 108 български музеи, галерии и общински културни институти. В чл. 7 от Устава на сдружението се казва, че едно от средствата за постигане на целите му е да организира „образователни курсове“, свързани с работата на музеите. Културната организация „Институт за приложна музеология“ е учредена през 2015 г. с основна мисия „повишаване качеството на функционирането на българските музейни институции в основните им присъщи дейности – фондова, експозиционна, популяризаторска, научноизследователска“¹¹⁴. Обаче не се споменават възможности за професионална квалификация¹¹⁵.

Асоциацията на българските археолози (АБА) е създадена през 2008 г. с цел „да подпомага откриването, проучването, опазването и популяризирането на българското археологическо наследство като част от световното културно наследство“¹¹⁶. Една от целите, записана в Устава на асоциацията, е да „подпомага и развива професионалното образование в областта на археологията“ (чл. 5, т. 4).

От направения преглед е видно, че нуждата от продължаващо професионално обучение в областта на културното наследство е установена и документално агресирана. Същевременно професионалните организации, които стоят най-близо до практиката и познават най-добре потребностите, не са сред доставчиците на професионално обучение по закон. Нормативните списъци на длъжности и професии не съдържат обособени професии, дейности и функции, които могат пряко да се обвържат с дейности по опазване и социализация, описани в ЗКН. От една страна, този закон не е бил взет под внимание, когато са изработвани НКПД и СППОО. От друга страна, това е следствие на все още слабата степен на съответствие между политическите документи, с които се заявяват намерения и се задават тенденции, и реално регламентиращите обществената дейност закони и подзаконови нормативни актове.

¹¹⁴ Към уебстраницата на Института за приложна музеология: <http://bit.ly/3cjzYoo> (06.01.2019).

¹¹⁵ Към уебстраницата на Сдружение „Български музеи“: <http://bulgarian-museums.org> (06.01.2019).

¹¹⁶ Към уебстраницата на Асоциация на българските археолози: <https://fubular.org> (07.01.2019).

Погледнато отдолу нагоре или откъм реалностите на професионалната практика, проблемът стои дори още по-остро. Нуждата от качествено професионално обучение е нараснала значително. Тя се обуславя от липсата на специалисти за редица професии, до степен, която вече застрашава специфични (групи) дейности и поставя на карта възможността културното наследство да бъде опазвано и социализирано според съвременните стандарти. Тази нужда не може да бъде удовлетворена посредством съществуващите номенклатури за длъжности и професии, а самото обучение не е убедително припознато като дейност от страна на професионалните или неправителствените организации. Изключение биха могли да правят археолозите, в случай че реално постигат цитираната цел от устава на АБА. Загубата на професионална експертиза може да доведе до някои от следните отрицателни последици:

- намалява капацитета на институцията за изпълнение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство
- в следствие на това се допускат компромиси с качеството или се преустановяват някои дейности
- прекъсва се приемствеността на специфични за институцията и съхранявания вид културно наследство знания, умения и компетентности
- създава риск от загуба на пълнокръвна връзка с културното наследство, особено тези неговии видове, които се нуждаят задължително от интерпретацията и посредничеството на вещи познавач (виж Четвърта глава)
- съхраняваното в съответната институция културно наследство остава непознато за обществото, с което не е в състояние да изпълни нито традиционните (да бъде източник на информация за минали епохи, събития, личности, като носител на културна памет), нито своите нови функции – да действа приобщаващо и да бъде източник на икономическо развитие.

Потърпевши в тази ситуация са всички заинтересовани страни. На първо място професионалистите, за които няма възможност за усъвършенстване, развитие и по-добро признание и оценка на труда. Институциите на паметта губят функции, реални и предписани по закон, поради факта, че на практика не са в състояние да ги изпълняват. Обществото и съставляващите го публики, всяка според своя интерес (образователен, естетически, колекционерски и пр.), губят от това, че културното наследство потъва в мълчание поради липса на „превод“.

Нека изтъкнем, че в областта на културното наследство обикновено работят силно мотивирани специалисти, които въпреки всички дефицити

на нормативната и институционалната среда, понякога дори въпреки липсата на предложени възможности, намират начин да изграждат и развиват своите умения. Това става с цената на дълггодишен труд и себеподдаване. Да се отгаде дължимото на тези усилия, още повече, че именно те понякога са единствените, които поддържат крехката приемственост между поколенията в институциите, е задача от първостепенна важност и равностойна на създаването на условия за целенасочено и обособено професионално развитие. Отдаването на дължимото означава да се признаят резултатите от този труд, което е възможно посредством валидиране на знания, умения и компетентности, натрупани чрез неформално и самостоятелно учене. Това е гъвкаво и практично решение, което се ползва с подкрепата на редици европейски политики, поради своята адаптивност, приложимост и висока практическа стойност.

Мисията на специалистите в областта на културното наследство е изведена в рамките на структурирания диалог между ЕК и културния сектор по въпросите на културното наследство и особено на уменията и професиите, свързани с него, така:

„културното наследство трябва да бъде идентифицирано, запазено, споделяно, препредадено и устойчиво съхранено за радост и образование на широката и разнообразна публика в една добре действаща демократия“¹¹⁷

В рамките на диалога като процес са обследвани проблемите на образованието и обучението в областта на културното наследство и един от направените изводи има пряка връзка с настоящето изследване, а именно:

- Липсва акредитация, признаване и валидиране при предаването на знания (в областта на културното наследство) извън академичната среда.

Академичната система се основава на контрол на качеството, както и на постоянно валидиране. Удостоверяването на резултатите от обучението, което се провежда в университетите, както и произтичащите от тях квалификации се гарантират от държавата и се отнасят пряко към определените нива на ЕКР. От своя страна, областите, които са покрити от академично обучение, се признават и от работодателите и обществото. Приведен е пример с професията на консерватор-реставраторите, която се признава като самостоятелна само в някои страни. В Европа професионално обучение

¹¹⁷ Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe – prospectus on “skills, training and knowledge transfer for traditional and emerging heritage professions”. Brainstorming report, October 2017, pp. 7-8, <https://voicesofculture.eu/2019/05/16/skills-training-knowledge-transfer-in-cultural-heritage-2/> (29.06.2020).

и квалификации, включително в комбинация от академични знания и практически техники, се предлагат не само от държавните университети, но също и от професионални училища и частни институции. Извън академичната среда признаването не е толкова видимо, курсовете слабо се контролират и съответно в по-малка степен се признават. Отново е даден пример с традиционни техники, знания и умения, необходими за опазване на културното наследство, които се изучават рядко и то извън установената образователна схема в областта на занаятите. От една страна те са единствен начин да се предават застрашени от изчезване знания, от друга страна тези курсове не са признати и валидирани. Потенциалните участници биха искали да получат призната квалификация, за да могат да практикуват наученото. Липсата на валидиране и акредитация на практика е допълнителен фактор, който допринася за загубата на традиционни умения. В доклада се заключава, че като цяло възможностите за практически курсове са доста ограничени. Те изискват усилия, на каквито институциите не са склонни, а частните организации пък не разполагат със средствата да ги организират. Освен това рядко тези практически работилници получават образователни кредити и само по изключение носят признаване на наученото от участниците.¹¹⁸

Примерът с традиционните знания и умения, необходими за опазването на занаятите може и да изглежда отдалечен от обекта на изследването, но е показателен за проблема, който засяга цялата област на културното наследство. Съществуващото формално образование и обучение не успява да осигури изграждане и поддържане на знания, умения и компетентности, необходими за съответното професионално развитие. Същевременно знанията и уменията на практикуващите специалисти, придобити чрез неформално и самостоятелно учене не биват признати и валидирани. Това лишава специалистите от заслужената специализация и прави професиите в културното наследство „невидими“. Най-накрая примерът, изведен в рамките на структурния диалог, очертава мащаби на проблема, които надхвърлят националните ни граници. В този смисъл, ако моделът за валидиране на знания и умения в областта на документалното и книжовното културното наследство се окаже успешен, това би могло да съставлява принос по отношение на други видове културно наследство, както и на другото ниво – европейското.

¹¹⁸ Там там, с. 20–21.

ТРЕТА ГЛАВА

ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

В третата глава се проследява значението на понятието „валидиране“, както и основните мерки за утвърждаване на валидирането като инструмент за професионално развитие в ЕС и в България. На такава основа се поставя въпроса дали, доколко и как е възможно валидиране по отношение на професионалните знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, какви са условията, които правят валидирането подходящо и до каква степен то е отговор на актуалните проблеми и потребности в областта.

Валидирането в ЕС

Понятието „валидиране“ означава признаването от страна на компетентен орган на резултати от ученето (знания, умения, компетентности), придобити индивидуално във *формална*, *неформална* или *информална* среда и съответстващи на определени стандарти. Валидирането обикновено е свързано и със сертифициране.¹¹⁹ Това определение е изработено от Европейския център за развитие на професионалното обучение, създаден през 1975 г. с цел да подпомага развитието на образованието и професионалното обучение в Европейския съюз. Разграничаването на видовете учене (в зависимост от средата, методите, резултатите и др.) придобива нова значимост в контекста на възникването и утвърждаването на европейската идея за учене през целия живот (*lifelong learning*), чиито корени могат да се търсят в теориите на когнитивизма и конструктивизма, свързвани с Жан Пиаже, който развива основните аспекти на тези концепции още през 20-те години на XX в.

Разграничаването на видовете учене е предмет на дидактиката и педагогиката, чиято теория и практика са подробно разработени. Същината на процесите и методите на преподаване и учене не попадат във фокуса на вниманието в рамките на настоящето изследване, поради което ще бъдат заимствани някои понятия и определения, без да се навлиза в теоретичната дълбочина на тези две научни дисциплини. Позоваването на видовете учене е необходимо, доколкото е част от професионалното развитие, а резултати-

¹¹⁹ European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.

те от тях подлежат на валидиране като част от признаването на професионални знания, умения и компетентности. Педагогиката разграничава три вида учене със следните основни характеристики:

- *формално учене* – свързано със системата от официални образователни институции и с получаването на документ за завършено образование; представлява преднамерено, съзнателно учене, в рамките на организирана и структурирана дейност.
- *неформално учене* – включва продължаващото професионално образование, неформалното общо образование и различните други културно-образователни програми, като завършва с удостоверение или сертификат; също е преднамерено и съзнателно учене, част от предвидително планирани дейности, които не са учебни по характер, т.е. не са насочени към усвояването на нови знания, но съдържат учебен елемент.
- *информално (или аформално) учене* – съпътства човека през целия му живот и не води до сертифициране. Не е планирано и структурирано, а е резултат от всекидневни дейности, свързани с работата, семейството, свободното време. Може да е съзнателно, но често е несъзнателно и случайно¹²⁰.

През 2000 г. Европейската комисия приема **Меморандума за учене през целия живот**. В него се констатира, че неформалното учене обикновено бива подценявано, а с утвърждаването на концепцията за ученето през целия живот се признава взаимнодопълващият се характер на формалното, неформалното и информалното учене. Основното послание на Меморандума е, че ученето през целия живот следва вече да не се възприема само като аспект от образованието и обучението в Европа, като вместо това се превръща във водещ принцип на един успешен преход към икономика и общество, основани на знанието.¹²¹ Меморандумът набелязва стратегии и мерки за поощряване на ученето през целия живот за всички, както и активното гражданско участие като еднакво важни наравно с възможностите за заетост и подчертава, че икономическата и социалната промяна в Европа изискват нов подход към образованието и обучението. Този нов подход е *ученето през целия живот*.

¹²⁰ Подробен преглед на развитието на понятията предлага Ваня Божилова, Формално, неформално и информално учене – същност, съдържателни параметри и взаимозависимости (Теоретико-аналитичен обзор). В: Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“, Факултет по педагогика, книга Педагогика, том 105, 2015, с. 203–226.

¹²¹ Memorandum on Lifelong Learning, Commission of the European Communities, Brussels, 30.10.2000, SEC(2000) 1832, с. 8. https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (25.06.2020).

Меморандумът избяжда шест ключови аспекта за изграждане на структурирана рамка на отворен дебат за въвеждане на ученето през целия живот в практиката. Това са: 1) нови основни умения за всички; 2) повече инвестиции в човешките ресурси; 3) иновации в преподаването и ученето; 4) оценяване на ученето; 5) преосмисляне на ориентирането и консултирането; 6) обучение по-близо до дома. Меморандумът завършва с акцент върху европейския принос към ученето през целия живот, който включва: разработване на индикатори и еталони; европейски инициативи като приемане на единен формат на автобиография; план за действие към поощряване на мобилността; европейски структурни фондове; програма за научни изследвания и гр.

Днес, двадесет години по-късно, Меморандумът е изпълнил основното си предназначение и не е част от дневния ред на ЕС, но има своята историческа значимост с това, че отваря вратата към признаването на резултатите от ученето, което се случва извън формалната образователна система. Ученето през целия живот постепенно се утвърждава като основен принцип¹²², който обхваща всички форми и аспекти на усвояване на знания и умения.

В първите години на XXI в. този принцип се утвърждава усърдно посредством изработването на механизми за признаване на наученото чрез неформално и самостоятелно учене. Необходимо е да се подчертае, че ЕС мотивира и развива валидирането като инструмент, насочен към повишаване на пригодността за заетост, особено на хора в социално и икономически неравностойно положение, както и на нискоквалифицираните¹²³. В Европейските насоки за валидиране на неформално и информално учене се признава, че системата на валидиране има различни измерения в отделните държави-членки. Тя се управлява по различен начин, като може да е част от формалната образователна система, а може и да е съвсем отделна. Изтъква се и едно важно предимство на валидирането – то е съобразено с индивидуалните обстоятелства, свързани с учещия, но прилагането на стандарти от формалната система осигурява сравнимост на резултатите¹²⁴.

Неформалното учене постепенно придобива ново значение и получава подкрепа чрез програми на ЕС като „Младежта в действие“ (2007–2013), част от която е Европейската доброволческа служба, Еразъм (2007–2013), Еразъм+

¹²² Заклчения на Съвета от 12 май 2009 г. относно стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („ECET 2020 г.“), ОВ С 119, 28.5.2009 г., с. 2.

¹²³ Препоръка на Съвета от 20 декември 2012 г., относно валидирането на неформалното и самостоятелното учене (2012/С 398/01), с. 1.

¹²⁴ European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, p. 17 https://www.cedefop.europa.eu/files/4054_en.pdf (10.04.2020).

(2014–2020), Европейски корпус за солидарност (2018–2020)¹²⁵. Действащата към момента Еразъм+ е най-мощната програма за младежка мобилност в света, с бюджет от 14,7 милиарда евро¹²⁶. Програмата е изградена от три ключови дейности – образователна мобилност за граждани, сътрудничество за иновации и обмен на добри практики и подкрепа за реформиране на политиките. Основно изискване към проектите предложения и обучителните дейности, които те съдържат, е да бъдат основани на неформално и информално учене.

Изработен е и специален сертификат за валидиране на придобитите и/или надградени знания, умения и компетентности чрез неформално или информално (аформално) учене при участие в младежки проекти¹²⁷. Попълването на сертификата Юмпас (Youthpass certificate) изисква размисъл и самооценка върху процеса на неформално учене и резултатите от него, които са ориентирани спрямо ключовите компетентности на ученето през целия живот – 1. Общуване на роден език; 2. Общуване на чужди езици; 3. Математическа компетентност и основни знания в областта на природните науки и технологиите; 4. Дигитална компетентност; 5. Умения за учене; 6. Обществени и граждански компетентности; 7. Инициативност и предприемачество; 8. Културна осъзнатост и творчески изяви. Неформалното учене в рамките на т.нар. младежка работа, която се подкрепя и поощрява от Еразъм+ (и предшестващите я програми), се разбира като *„система извън формалното образование, която събира заедно ресурси, хора, цели, инструменти и методи, за да произведе структуриран процес на учене“*¹²⁸. От особена важност за качеството на процеса, и по-скоро за установяването и постигането на стандарти за качество, са елементи като например наличието на добре формулирани цели, насоченост към обучавания, ориентираност към намиране на решения, оценка на развитието и трудностите и др.¹²⁹

Извън сферата на младежката работа, изследователите на образованието обобщават неформалното учене като набор от дейности, които са:

- съобразени с целевата аудитория и нейните ограничения
- структурирани, за разлика от информалното (аформалното) учене, което е несистематизирано и дори неволно

¹²⁵ Програма на ЕС, която предоставя възможност на младежите да участват в доброволчески дейности или да стажуват в страната или чужбина <https://europeansolidaritycorps.bg/istoriq> (24.06.2020).

¹²⁶ Повече подробности за целите, резултатите, оценка на въздействието, както и статистически данни за програмата могат да бъдат намерени на официалната уебстраница на ЕК - https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en (24.06.2020).

¹²⁷ Според данните, публикувани на уебстраницата на Юмпас, вече има раздадени над 1 милион сертификати <https://www.youthpass.eu/bg/> (24.06.2020).

¹²⁸ Youthpass. Making the Most of Your Learning, Youthpass Guide, с. 8. <https://bit.ly/3psD7pp> (26.06.2020)

¹²⁹ Там там, с. 10.

- насочени към разпознаваема целева аудитория (със съответствие между нужди и очаквания)
- ориентирани към постигането на определен набор от образователни цели
- неинституционализирани, защото се случват извън установената образователна система и предназначени за обучавани, които не са записани в официална форма на обучение¹³⁰.

Валидирането на знания и умения, придобити чрез неформално учене, има и друга насоченост, откъд проектите за младежка мобилност, които поощряват развиването на активно гражданство и повишена пригодност за заетост на младите хора в Европа. В тази различна посока е ориентирана **Препоръката на Съвета от 20 декември 2012 относно валидирането на неформалното и самостоятелното учене**. В уводната ѝ част се изтъква, че от валидирането се очаква да повиши конкурентоспособността и икономическия растеж и се прави преглед на основните стъпки, предприети до този момент в ЕС за утвърждаване на валидирането. Ето някои от общо 20-те точки, които се припомнят в текста на Препоръката (представени със съкращения):

(7) участващите държави следва не по-късно от 2015 г. да започнат да разработват национални процедури за признаване и валидиране на неформалното и самостоятелното учене, подкрепени съответно от национални квалификационни рамки.

(9) като една от приоритетните области за периода 2012-2014 г. се посочва изграждането на напълно функциониращи системи за валидиране на неформалното и самостоятелното учене и насърчаване на използването им от възрастни от всички възрастови групи и с всякакви квалификационни нива, както и от предприятия и други организации.

(11) насърчават се общи европейски принципи за идентифициране и валидиране на неформалното и самостоятелното учене.

(16) държавите-членки се приканват да съотнесат своите национални квалификационни системи към Европейската квалификационна рамка и да насърчават валидирането на неформалното и самостоятелното учене съгласно общите европейски принципи, установени през май 2004 г.

(20) важно е да се даде видимост на знанията, уменията и компетентностите, натрупани чрез житейския и професионален опит.

¹³⁰ Интервю на Тиери Ардуен със Стефани Гас, изследователка в областта на образование, <http://bit.ly/3iRRAZL> (24.06.2020).

В Препоръката на Съвета на Европа от 20 декември 2012 г. относно валидирането на неформално и самостоятелно учене като цел се поставя възможността всяко лице да *удостовери наученото извън формалното образование и обучение и да се ползва от него в професионалното си развитие*. В нея са изброени основните елементи, които националните системи за валидиране следва да включват: *определяне, документиране, оценка и удостоверяване* на констатациите от оценката на личните резултати, постигнати чрез неформално и самостоятелно учене (под формата на квалификация или кредити за квалификация).

Към настоящия момент европейските усилия в подкрепа на ученето през целия живот и набавянето на подходящи умения за пазара на труда са довели до разработването на редица инструменти като Европейската квалификационна рамка (EQF)¹³¹, Европейско осигуряване на качество на професионалното образование и обучение (EQAVET), Европейска система за кредити в професионалното образование и обучение (ECVET), Европас (Europass), Валидиране на неформално и информално учене (VNFIL) и Европейска класификация на уменията, компетентностите, квалификациите и професиите (ESCO). Всички те, в своята съвкупност, формират единна рамка на системата и процесите по признаването и удостоверяването на знания и умения, както и на ученето през целия живот. Тази рамка позволява гъвкав подход, чрез който валидирането се адаптира спрямо нуждите и особеностите на ситуацията в различните европейски страни¹³².

Сравнението между европейските и българските представи и определения за формално/неформално учене очертава една съществена разлика. Докато в ЕС за източник на неформално учене се признават дори младежките дейности, осъществявани в рамките на различните видове мобилност, в България обвързаността със системата от официални образователни институции все още е неразривна. В ЕС неформалното учене се отличава по методите, чрез които се извършва, насочени към поощряването на активното и творческото включване на участниците в обучителните дейности. Резултатите от него се вписват като ключови умения и социални компетентности в европейския формат на автобиография.

¹³¹ Същността, предназначението и ролята на ЕКР в процеса на валидиране разглеждам в текста, посветен на професионалното развитие в областта на културното наследство. Колева-Звънчарова, Милена. 2020. Професии и длъжности в областта на културното наследство. – В: Кабаков, Иван (съставител). Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София, с. 116–127.

¹³² Validation and the Value of Competences, Road Map 2018, Nordic Network for Adult Learning, NVL 2015, с. 18 <https://nvl.org/content/validation-and-the-value-of-competences-road-map-2018> (29.06.2020).

В България, според ЗПОО „неформално обучение“ е обучение, което е организирано от институции извън системата на професионалното образование и обучение“ (допълнителни разпоредби, ал. 1а, т. 7). В единия случай акцентът е върху характеристиките на учебния процес, а в другия – върху типа институция, която го провежда. Възможно е причините за това разминаване в разбиранията да се дължат на монополната роля на образователната система над всички видове учене. Ако е така, то пътят към същинското прилагане на европейските насоки в областта на валидирането, откъд формалното им отразяване в закони и наредби, минава през осмисляне на функциите му в подкрепа на разнообразните и все по-децентрализирани форми на учене, от които съвременното общество се нуждае, които търси и развива.

Признаването на резултатите от неформалното учене става чрез валидиране. Направеният дотук преглед на областите на приложение на валидирането – в *младежката работа* (чрез участието в младежки проекти и по отношение на 8-те ключови компетентности) и в *професионалното развитие* (чрез националните системи и ЕКР) – е необходим за да се очертаят основните характеристики и елементи на процеса на валидиране в неговия европейски контекст. Целта е да се провери доколко валидирането е приложимо към обекта на изследването – документалното и книжовното културно наследство и по-специално – към знанията, уменията и компетентностите за неговото опазване и социализиране, натрупани в резултат от неформално и самостоятелно учене.

Преди да се спра подробно на този основен за изследването въпрос, нека да видим как се регламентира валидирането и какъв е неговият обсег в България.

Валидирането в България

В България не съществува национална система за валидиране, която да включва всички сектори на образованието. Налице са нормативни документи по отношение на общото и професионалното образование, но не и за висшето. Това е констатирано в нарочен доклад за България, изработен през 2019 г., по въпроса за състоянието на валидирането в ЕС. В доклада се казва също така, че валидирането не е много популярно сред частния бизнес, като дори онези, които го познават като инструмент са скептични относно прилагането му. Подобно отношение се обяснява с дългите и скъпоструващи процедури, които трябва да бъдат извършени за сметка на работодателя или на лицето, което желае да валидира своите знания и умения¹³³.

¹³³ Dzhengozova, M. European inventory on validation of non-formal and informal learning 2018 update: Bulgaria, 2019, с. 6-7, <https://bit.ly/3sZ0h9j> (10.04.2020).

Общите насоки за валидиране на неформалното и самостоятелно учене са представени в **Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 г.** Този документ не добавя нищо ново към вече известните европейски стратегически цели и препоръки, като една от дейностите, вписани в Националната стратегия, засяга въвеждането на система за валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално обучение и самостоятелно учене до 2018 г. В стратегията като основен принцип е записана равнопоставеността между трите вида учене – формално, неформално и самостоятелно. Валидирането е представено като осигуряващо подходяща среда за учене през целия живот в съответствие с *„реалната динамика на промените в житейския път на човека“*¹³⁴.

Изграждането на система за валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, е записано като стратегическа цел на *приоритетно направление 3. Професионалното образование и обучение в контекста на ученето през целия живот* на **Стратегията за развитие на професионалното образование и обучение в Република България за периода 2015–2020**. Посочената система е планирана да се формира на три етапа:

- 1) *Изготвяне и приемане на Наредба, в съответствие с регламентираното в Закона за професионалното образование и обучение (ЗПОО) валидиране на професионални знания, умения и компетентности, придобити по неформален и самостоятелен път.*
- 2) *Създаване на мрежа от институции, предлагащи валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене*
- 3) *Изграждане на механизми за организационна и методическа подкрепа на валидирането*¹³⁵.

Първата от изброените стъпка е реализирана чрез приемането на **Наредба № 2 от 13.11.2014 г. за условията и реда за валидиране на професионални знания, умения и компетентности**, в сила от 01.01.2015 г. По отношение на следващите две също е възможен да е реализиран напредък; описанието на очакваните резултати обаче е представено във вид, който не позволява те да бъдат лесно и обективно проследени¹³⁶.

¹³⁴ Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 година, София, 2014, МОН, с. 21–23.

¹³⁵ Стратегия за развитие на професионалното образование и обучение в Република България за периода 2015–2020, октомври, 2014, <https://www.navet.government.bg/bg/media/Strategia-POO-2014.pdf> (01.07.2020).

¹³⁶ Пак там, с. 28 и 45. На сайта на МОН се открива информация от 08.04.2014 г. за

В актуализираната **Стратегия по заетостта 2013-2020 г.**¹³⁷ – като една от задачите по основни приоритети, е записано подобряването на качеството на образованието и обучението (3.1.2.), където се обещава, че *„ще се развият гъвкави системи за професионално образование и обучение (ПОО), подход, съсредоточен върху постигнатите резултати от ученето, с гъвкави програми за учене, които да позволяват претичане между различните подсистеми за образование и обучение (училищно образование, ПОО, висше образование, образование за възрастни) и да осигуряват валидиране на самостоятелното и неформалното учене, в т.ч. на компетентностите, придобити чрез трудов опит.“* Общото впечатление от цитираните стратегии е, че те повтарят в основни линии европейските препоръки, като не въвеждат специфични национални измерения на ниво цели и дейности. Валидирането се утвърждава като важен инструмент за преодоляване на безработицата и за социално приобщаване. То дава шанс на хора във всякакви възрасти и в затруднено положение да придобият квалификация, но в рамките на вече утвърдените професии.

Валидирането е обект на няколко национални правно-нормативни акта. То попада в обхвата на Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО, чл. 1, ал.1, т. 4)¹³⁸. Съдържащото се в ЗПОО определение посочва каква е целта на валидирането, а именно:

Чл. 5, ал. 5. *Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е признаване на придобити знания, умения и компетентности по професия или част от нея, получени чрез неформално обучение или информално учене, с цел достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация и улесняване на достъпа до пазара на труда.*

Съгласно със ЗПОО валидирането е възможно единствено по отношение на професиите, включени в СППОО¹³⁹ (чл. 6, ал. 1). В допълнение към това е

реализирането на проект „Нова възможност за моето бъдеще“. Проектът е финансиран от ОП „Развитие на човешките ресурси“, съфинансиран от Европейския социален фонд, и е на обща стойност 5 862 200 лева. С него се цели изграждането на система за валидиране. <https://www.mon.bg/bg/news/539> (14.07.2020). В интернет е достъпен създадения през 2014 г. като резултат от проекта Наръчник за валидиране на професионална квалификация, придобита чрез неформално и самостоятелно учене. В него се съдържат подробни инструкции за валидиране на ниво професионално училище. За съжаление официалният сайт на проекта <http://validirane.mon.bg/> към юли 2020 г. вече не е достъпен.

¹³⁷ Приета с протокол № 40.1 на Министерския съвет от 09.10.2013 г.

¹³⁸ Обн. ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г., изм. ..., изм. ДВ, бр. 21 от 13 март 2020 г.

¹³⁹ Актуалният списък на професиите се намира на уебстраница на Националната агенция за професионално образование и обучение <https://www.navet.government.bg/bg/aktualen-spisak-na-profesiite-za-poo/> (25.06.2020).

постановено, че подлежащите на удостоверяване професионални знания, умения и компетентности следва да съответстват на държавните образователни изисквания за съответната квалификация (чл. 40, ал. 1). Това стриктно обвързва процеса с вече установените държавни стандарти на формалното образование и обучение (което се съдържа и в европейските препоръки) и предопределя, като задължителен етап на валидирането, обвързването на наученото със съдържанието на вече съществуващи професионални квалификации (или ако отсъстват такива – следва да бъдат вписани като нови в СППОО).

Косвена връзка с валидирането може да се открие и в няколко други законодателни актове, като например Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ), Закона за занаятите (ЗЗ), Закона за признаване на професионални квалификации (ЗППК), както и правилниците за тяхното прилагане. В тях обаче не се съдържа изрично споменаване или специфични разпоредби, поради което няма да бъдат изрично разглеждани в изследването.

Наредба № 2 от 13.11.2014 г. за условията и реда за валидиране на професионални знания, умения и компетентности уточнява кои са институциите, имащи право да извършват валидиране:

Чл. 5. (1) Институциите, които имат право да извършват валидиране, са:

- 1. професионални училища;*
- 2. професионални гимназии;*
- 3. училища по изкуствата;*
- 4. спортни училища;*
- 5. професионални колежи;*
- 6. центрове за професионално обучение.*

Видно е, че съгласно с наредбата валидирането се извършва единствено от институции, които предоставят професионално обучение. В България стандартите се установяват и поддържат от Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО), създадена като специализиран орган към Министерския съвет на Република България със ЗПОО от 2000 г. Стратегическата цел на тази институция е *„реализиране на националните и европейски приоритети, свързани с подобряване на достъпа и на качеството на професионалното образование и обучение в съответствие с нуждите на пазара на труда и изискванията на икономиката в контекста на ученето през целия живот.“*¹⁴⁰

Прегледът на системата на ПОО в България не е предмет на настоящото изследване. Доколкото валидирането на професионални знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, е

¹⁴⁰ Официална уебстраница на НАПОО: <https://www.navet.government.bg/bg/za-napoo/> (10.04.2020).

функция на редица дейности и структури от тази система, някои от нейните характеристики имат отношение към валидирането. Подробен анализ на системата прави Тодор Танев в своя Манифест за професионалното образование и обучение в България. От позицията на своя академичен, политически и управленски опит авторът изброява проблемите на професионалното образование и обучение¹⁴¹:

- не е определено кой и как да извърши изследването за нуждите от професии.
- нерегламентирано и несистемно участие на работодателите в определянето на учебното съдържание по ПОО в официалните институции на ПОО.
- неактуализиран списък за професиите за ПОО в 170 професии и длъжности с професионална квалификация.
- дефицит в качеството и пригодността на професионалната квалификация, отчетен на първо място сред завършилите висше образование.
- ПОО в България не е еманципирано от училищното и висшето образование и се третира като част на двете.

Въз основа на прегледаните европейски и български политически документи, стратегии и правно-нормативни разпоредби, ситуацията с валидирането в България би могла да се уточни по следния начин:

- на равнището на политическите документи, валидирането е изведено като приоритет, в отговор на европейските препоръки
- на равнището на практиката, все още не е изградена национална система на валидиране, която да включва всички сектори на образованието (общо, професионално и висше)
- все още не са привлечени в достатъчна степен всички заинтересовани страни, в т.ч. работодатели и граждански организации, като валидирането според ЗПОО си остава правомощие на институциите, които предоставят професионално образование и обучение.
- обхватът на валидирането е ограничен в рамките на професиите от СППОО, което не отразява актуалните нужди на икономиката и обществото.

Документалното проучване показва, че утвърждаването на валидирането като работещ инструмент в България не е достигнало желаното европейско равнище. Пропуските, описани в доклада за България¹⁴², обаче биха могли да се разглеждат като възможности за бъдещо развитие, а именно:

¹⁴¹ Тук са приведени само няколко примера, за пълния списък виж Танев, Т. 2018. Манифест..., с. 123 и сл.

¹⁴² Дефицитите са изведени и подробно описани от М. Дженгозова, Dzhengozova, M. 2019.

- *Не е определено нормативно какъв трябва да е профилът на валидиращия експерт – обикновено това са преподаватели с педагогически и академичен опит и/или специалисти в определена професия.* Това очертава възможност да се дефинира и специфичен профил на експертите, валидиращи в областта на културното наследство.
- *Не са изведени индикатори за качеството на валидирането.* Това е възможност да се изработят и допълнят такива индикатори към общите и специфични стандарти по отношение на валидирането в културното наследство.
- *Не е създадена национална рамка, която да осигурява средства за валидиране, което означава, че то се прилага и финансира единствено от заинтересовани страни (например работодатели).* Институциите на паметта обикновено се финансират от държавния бюджет, като малка част от приходите си подsigуряват сами. В този смисъл допускането на възможност за национално финансиране би повишило интереса към валидирането, което в крайна сметка е в подкрепа на културното наследство.

Важно заключение в анализа на Т. Танев е, че „ЗПОО не толерира децентрализацията на системата на ПОО, включително гъвкавите, индивидуализирани и циклични форми на професионално обучение, каквито социалната действителност все по-настойчиво изисква“. Част от социалната действителност е нарастващата роля на културното наследство и свързаните с неговото опазване и социализиране професии. Те също изискват професионално образование и обучение (*виж Втора глава*), които формалните степени не са в състояние напълно да подsigурят¹⁴³, поради комбинация от причини. Липсва анализ на нуждите, не се поддържат връзки между заинтересованите страни, налице е нерентабилност на обучението и слаб интерес към него. Специалистите в музеи, библиотеки и архиви набавят сами по-голямата част от необходимите им в работата знания, умения и компетентности (*виж приложение 1*), за които не съществува механизъм да бъдат удостоверени. Тази съвкупност от дефицити обосновава нуждата от създаване на система за валидиране, специфична за културното наследство.

European inventory on validation of non-formal and informal learning 2018 update: Bulgaria <https://bit.ly/3sZ0h9j> (10.04.2020).

¹⁴³ Вълчев, Георги, Ани Истамкова-Иванова, 2020. Професионално развитие в областта на културното наследство чрез формалното образование, осъществявано в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. – В: Кабаков, Иван (съст.) Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София: СУ „Св. Кл. Охридски“, с. 128–152.

Валидиране в областта на културното наследство: защо и кога би трябвало да се прави?

От направения преглед на определението и практиката на валидирането на знания, умения и компетентности в европейски и български контекст е видно, че става дума за регламентирана съвкупност от дейности, насочени пряко към целта да удовлетворяват потребностите на професионално развитие и пазара на труда. Проучванията показват, че в много европейски региони културното наследство има потенциал да развива умения, както и да създава работни места. Свързаните с наследството институции, проекти и програми привличат инвестиции и туристи, но едновременно с това допринасят за социалното и териториалното единство¹⁴⁴. Икономическите и социалните ефекти от културното наследство се признават както от изследователите, така и от пряко ангажираните с дейностите по опазване на културното наследство. Две трети (69,7%) от респондентите в анкетата „Професионално развитие в културното наследство“ са съгласни, че културното наследство трябва да се разглежда като отделен икономически сектор (*виж приложение 1*)¹⁴⁵.

Според Евростат през 2016 г. в ЕС има повече от шест милиона души (3% от общия брой заети), които практикуват т.нар. културни професии (cultural jobs) – писатели, архитекти, музиканти, журналисти, танцьори, актьори, библиотекар, приложници и графични дизайнери. Секторният подход отнася тези професии към следните дейности: „творчески, артистични и развлекателни“, „библиотеки, архиви, музеи и други културни дейности“, „програми и излъчвания“, „кино, видео и телевизионни продукции, звукозапис и музикални записи“, и „специализиран дизайн“¹⁴⁶.

Според данните, цитирани в Новата европейска програма за култура от 22.05.2018 г., „заетостта в областта на културата в ЕС отбелязва траен ръст между 2011 и 2016 г., когато достига 8,4 милиона заети лица. Търговският излишък, свързан с културни ценности възлиза на 8,7 млрд. евро, а делът на културните и творческите индустрии от брутният вътрешен продукт

¹⁴⁴ Тези и подобни заключения могат да бъдат намерени в библиографския обзор по темата за икономическите и социалните ефекти на културното наследство, който предлагат Cornelia Dümcke and Mikhail Gnedovsky, *The Social and Economic Value of Cultural Heritage: literature review*, EENC Paper, July 2013.

¹⁴⁵ Дейностите по опазване на културното наследство попадат в т.нар. третичен икономически сектор. В него се извършват услуги, задоволяващи потребностите на хората. Третичният сектор се развива успоредно с нарастването на националното богатство и жизнения стандарт на населението.

¹⁴⁶ Culture statistic, 2016 edition, EU, с. 58 <https://bit.ly/3a96OW8> (24.06.2020).

на ЕС възлиза на 4,2%¹⁴⁷. Друг подход определя културното наследство като отделна област от подсектора „Изкуства и наследство“ на сектора „Културни и творчески индустрии“¹⁴⁸. Може да се обобщи, че на европейска почва областта на културното наследство има своя растящ дял от професионалисти на пазара на труда. Това обуславя промяната в характера и мащабите на нуждите, свързани с професионалното развитие, като например да бъдат регламентирани нови професии, да бъдат признавани знания и умения, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, да бъде повишена видимостта на професиите в областта, предвид на тяхната обществена значимост¹⁴⁹.

В проведената анкета „Професионално развитие в културното наследство“ 100% от респондентите заявяват, че според тях са необходими специфични знания, умения и компетентности за работа с културното наследство (*виж приложение 1*). Анализът на отговорите на следващия въпрос („кои са тези знания, умения и компетентности?“) потвърждава необходимостта от разностранна подготовка. За това се говори и в работния план за култура, създаден с механизмите на отворения метод за координация по време на Европейската година на културното наследство 2018¹⁵⁰. На институционалното равнище е необходимо да са налице познания по мениджмънт, маркетинг, туризъм и пр., защото това ще улесни синергията между секторите и ще посочи възможностите за адекватно и ефективно представяне и социализиране на съхраняваните културни ценности¹⁵¹. Световният икономически форум определя 10-те умения, необходими за всяко работно място през 2020 г. – решаване на сложни проблеми, критично мислене, творчество, управление на хора, съвместна работа с групи, емоционална интелигентност, преценка и вземане на

¹⁴⁷ Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Нова европейска програма за култура, Брюксел, 22.05.2018, COM(2018) 267 final.

¹⁴⁸ Картографиране на културните и творческите индустрии в София. Проектът е на екип на Обсерватория по икономика на културата (ОИК) с ръководител доц. д-р Биляна Томова. https://www.sofia2019.bg/sites/default/files/CCI_BG.pdf (26.06.2020).

¹⁴⁹ Тези нужди са обосновани въз основа на резултатите от настоящото изследване. Едно обстойно, национално по мащаб, статистически представително изследване на сектора културно наследство вероятно ще открий и други общи и специфични нужди (според вида културно наследство).

¹⁵⁰ Susan Corr, Elis Marçal, Nessa Roche. Fostering Innovation In Heritage Professions: the Effect of the EYCH, SCientific RESearch and Information Technology Ricerca Scientifica e Tecnologie dell'Informazione Vol 9, Issue 1 (2019), p. 55.

¹⁵¹ Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe – prospectus on “skills, training and knowledge transfer for traditional and emerging heritage professions“. Brainstorming report, October 2017, с. 33–34.
<https://voicesofculture.eu/2019/05/16/skills-training-knowledge-transfer-in-cultural-heritage-2/> (29.06.2020).

решения, ориентираност към услуги, водене на преговори и когнитивна гъвкавост, които имат своето място и в областта на културното наследство¹⁵².

Редом с „класическите“ и общи необходими знания в областта на *музеологията, консервацията и реставрацията, кодикологията и палеографията, техниката и технологията на изработка/производство, историята, етнологията, археологията, историята на изкуствата, културната география, химическите, микробиологични и физични науки* се посочват и знания и умения, свързани с конкретни дейности. Това са *регистрацията, съхраняването и представянето на наследството, профилактика на културните ценности, аранжировка в музейна среда, начин на транспортиране, работа със специални колекции в книжовната традиция, работа на терен, работа с музейна документация, работа с публики*. Респондентите изброяват също и необходимост от *познания върху правно-нормативната уредба, управленска и мениджърска компетентност, дигитална компетентност* както и *ключови компетентности* като *комуникативност и проактивност, гъвкавост и адаптивност към промяната, добра езикова подготовка, владение на чужди езици*. Срещат се и отговори, които не назовават конкретни знания и умения, а препращат към съответното образование – например *висше образование за магистър реставратор, в НХА; задължителен е курс на обучение, минимум петгодишен, във висше учебно заведение със специфична насоченост; образование с магистърска степен в областта на консервация и реставрация*.

Интересен нюанс добавят отговорите, които акцентират върху оценностяването и етичните аспекти, формулирани като *разбиране на проблемите на културното наследство от практическа до етично/морална гледна точка* и експертизата *да се разбира какво и до каква степен е ценно*, както и необходимостта от *визия за значението на културното наследство*. Посочена е необходимостта от *интердисциплинарно сътрудничество на специалисти от различни сфери на науката, изкуството и индустрията, както и активно участие на гражданите в процеса на вземане на решения*.

Тази богата палитра от професионални знания, умения и компетентности се препоръчва и допълва в зависимост от всеки конкретен вид културно наследство. Разнообразието, спецификите, както и променените обществени очаквания към опазването и популяризирането на културните ценности обосновават потребността от *идентифициране и картографиране на специфичните знания, умения и компетентности*, както изтъква един от респондентите на анкетата, по повод на извършената оценка на дейностите (според ЕКР), практикувани от реставратори и консерватори, предприета от Европейската конфедерация на консерваторско-реставраторски организации (Е.С.С.О.)¹⁵³.

¹⁵² Уебстраница на Световния икономически форум: <http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016> (20.07.2020).

¹⁵³ Competences For Access To The Conservation-Restoration Profession. 2011. Е.С.С.О.

Повече от половината респонденти (66%) смятат, че знанията, уменията и компетентностите, необходими за работа с културно наследство, трябва да се формират в университет¹⁵⁴. За 18% мястото са самите институции на паметта, а от останалите отговори един предписват комбинации, които отново включват ВУЗ. Преобладаващият отговор не буди изненада – той отразява фактическото положение на нещата (при всичките установени дефицити), както и изискването за наличие на висша образователна степен при наемането на работа в институциите на паметта. Интересен от гледна точка на настоящото изследване е делът, който заемат институциите на паметта. Този отговор може да се възприема като гласът на практиката, но може и в него да се търси увереност, че тези институции разполагат с капацитет да изграждат и развиват професионално своите служители. Към момента тези данни могат да се приемат като своеобразен положителен показател, чиято устойчивост и динамика на развитие следва да се проследи в контекста на усилията за въвеждането на нови форми на професионално обучение и най-вече – валидиране, провеждано в и от тези институции.

Според данните от анкетата, професионалното формиране в работна среда (след етапа на придобито образование) става най-вече с помощта на колеги (45%). Самоподготовката е застъпена на второ място (18%), следвана от следдипломна квалификация и специализирани курсове. Важното в случая е, че приемствеността и обмяната на опит между колеги играят съществена роля като механизми на предаване на знания, умения и компетентности в работна среда, което насочва вниманието към факторите, от които са зависими – доколко са регламентирани или зависят от личната воля и усилия на служителите, дали следват индивидуални пътеки за развитие, като отчитат адекватно личния опит, знания и умения на новопостъпилите на работа и пр.

През 2019 г., с подкрепата на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и общественото развитие“ на Министерството на образованието и науката, като част от научната задача „Професионално развитие в областта на културното наследство“, бе осъществено проучване на магистърските и бакалавърските програми в СУ „Св. Кл. Охридски“. От направения анализ проличава, че съществуват програми и отделни курсове, които формират знания, умения и компетентности във връзка с различни видове културно наследство и свързаните с тях дейности. Същевременно липсват възможности за подготовка по отношение на културни ценности на художественото, музикалното, филмовото, театралното и индустриалното изкуство; традиционните занаяти; на издирването и идентификацията на културни ценности; недостатъчна е подготовката

¹⁵⁴ Към тях можем да добавим и отговора, посочващ конкретно ВУЗ – НХА, и тогава процентът става 69%.

по отношение на архитектурното наследство, политиките и законодателството; слабо е застъпено приложението на новите дигитални технологии и инструменти и др.¹⁵⁵ Изследване на професиите и длъжностите показва, че професионалният профил в областта на културното наследство е представен само от няколко професии (например *библиотекар* и *архивист*, *екскурзовод*, *реставратор* на архитектурни обекти) в СППОО, който предопределя и обхвата на професионалното образование и обучение в България¹⁵⁶. Дефицитите и проблемите, които са идентифицирани по отношение на професионалната и образователната инфраструктура на културното наследство, могат да се обобщят като липса на достатъчно специализирано обучение; откъснатост от нуждите на практиката; изоставане в прилагането на дигитални технологии и инструменти; липса на целенасочена програма за продължаващо професионално развитие.

От трите основни професии, свързани с институциите на паметта, единствено библиотекарската е обезпечена както с висша образователна степен, така и с професионално обучение. По традиция в регионалните библиотеки има методически центрове, които изпълняват и функцията да предлагат професионална квалификация на библиотекарите, както и да оказват експертно-консултантска помощ на местни библиотеки (в читалищата в региона).

Архивистиката понастоящем се предлага като висша образователна степен, а през 2016 г. е премахната от СППОО като самостоятелна професия. Музеология се преподава само във ВУЗ. По отношение на реставраторите съществуват известни спорове относно профила и съдържанието на обучението – установената практика е реставраторите да се подготвят в Националната художествена академия, но в практически план подготовката им изисква сериозно надграждане.

Обобщенията от цитираното изследване са важен показател за това какъв дял от проблемите, свързани с опазването и социализирането на културното наследство, се пада на професионалната подготовка. Недостигът на добре подготвени кадри се споделя като проблем в музеи и библиотеки и на практика засяга всички дейности от цикъла по опазване и социализация (виж *Първа глава*), като се превръща в *хоризонтален или общовалиден проблем*. Резултатите от проведената в рамките на цитираната научна задача анкета показват, че в институциите на паметта се полагат усилия в подкрепа на професионалното развитие. Характерът на тези усилия е изключително интересен и показателен.

На въпроса „*Какви възможности предлага Вашата организация за професионално развитие на своите служители извън организирания от Вас обучения?*“ постъ-

¹⁵⁵ Вълчев, Георги, Ани Истаткова-Иванова, 2019, Професионално..., с. 128–152.

¹⁵⁶ Колева-Звънчарова, Милена. 2020. Професии..., София, с. 116–127.

пилите отговори в свободен текст са 59 (от общо 76 респонденти на анкетата, *виж приложение I*). В 7 от тях се заявява, че институцията не предлага възможности, като един от респондентите е особено конкретен и предлага обяснение на този факт – *„защото няма удобни варианти, въпреки многократните разговори с Министерството на културата, с университетите, с БНК на ИКОМ и със Сдружението на българските музеи, такива да се организират и да се водят от доказани специалисти. (За сметка на това различни фондации и НПО предлагат най-различни форми, но гаранция за качество – няма)“*. В други 6 отговора е посочено, че личната инициатива на служителите за допълнителна квалификация и професионално развитие се подкрепя (включително и финансово). В останалите отговори (43) са изброени разнообразни форми – *семинари, курсове, обучения, конференции, магистърски и докторски програми* – като общото между тях (включително изтъкнато от някои респонденти) е, че всички те са външни за институцията. Много често в отговорите кръглите маси и конференциите (тези, на които се канят музейни специалисти обикновено са научни форуми) са представени редом с обученията и квалификационните курсове, което вероятно означава, че се възприемат еднакво като възможност за професионално развитие. Може да се направи изводът, че в представата за професионално развитие практическата и научната дейност не са отделени. Същевременно музеите си дават сметка, че не са в състояние да обучават – или поне вече нямат законово основание да правят това – всички отговори, свързани с конкретни форми на обучение препращат към ВУЗ или НПО.

В същата анкета 58 от 76 респонденти (или 76%) отговарят с „не“ на въпроса *„Организира ли Вашата организация обучение за допълнителна професионална подготовка в областта на културното наследство за своите служители?“* За съжаление мотивите зад този преобладаващ отговор не са известни и тълкуването му е въпрос на спекулация. Все пак е възможно той да очертава припознаване на проблемите на културното наследство като присъщи за дейността на институциите на паметта, т.е. част от обичайните задължения, които не се нуждаят от допълнителна професионална подготовка. Въпреки възможността за подобно тълкуване, която донякъде внася успокоение, че „всички си знаят“, все пак високият процент буди и тревога – когато нещо се приема за даденост, от него не се очаква да се развива, нито пък да изисква допълнителни и нови усилия...

Резултатите от анкетата са показателни, доколкото съставляват своеобразна „моментна снимка“, но нямат необходимата представителност¹⁵⁷,

¹⁵⁷ По данни на НСИ броят на музеите в България през 2019 г. е 160, а библиотеките (които влизат в обхвата на водената статистика) са 47 – <https://www.nsi.bg/bg> (15.07.2020). По данни на ДАА териториалните архиви са 27 – https://www.archives.government.bg/16-Държавни_архиви (15.07.2020).

за да покажат в достатъчна степен всички измерения на проблемната ситуация. Делът и профилът на заетите в културното наследство все още не са обект на самостоятелно статистическо проучване, както и не попадат в обхвата на професионалното образование и обучение. В разгледаната по-горе Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 г.¹⁵⁸, например, по отношение на професионалното развитие чрез неформално и самостоятелно учене са представени следните данни: „По данни от *Изследването на образованието на възрастни 2011 г.*, сред многообразието от възможности за неформално обучение работодателите предпочитат обучението на работното място – 21% (от всички курсове), следвано от „посещение на конференции, работни срещи, (професионални) изложбения и лекции“ – 16% и „ротация на работното място, обмени, повторения или посещения с цел обучение“ – почти 4%. Чрез самостоятелно учене повишават своята професионална квалификация 7% от работниците и служителите. Над една трета от всички заети са участвали в неформално обучение за повишаване на професионалната квалификация.“ Интересно ще е да се проследи как стои на този фон областта на културното наследство, още повече че съвпадението между посочените форми на обучение (в цитата и примерите от анкетите) е очевидно и позволява сравняване, при съответното отчитане на профила на работодателя, икономическия сектор, вида на заетостта и др.

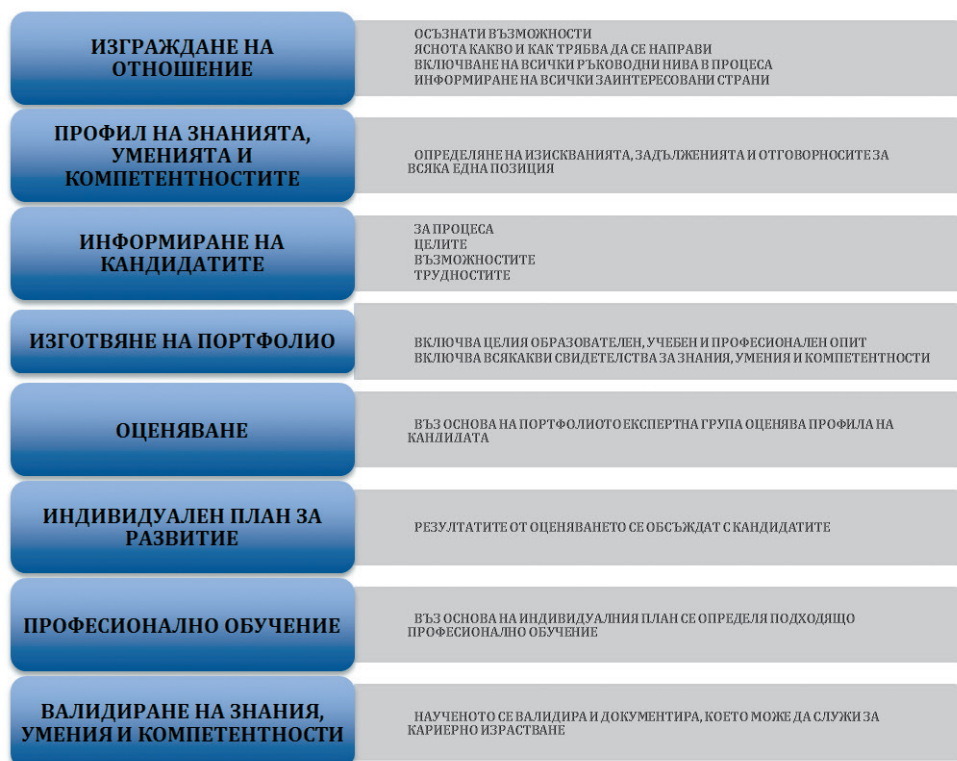
През 2009 г. CEDEFOP (Европейски център за развитие на професионалното обучение) публикува насоки за валидиране на неформално и информално учене¹⁵⁹. В тях се описва и генеричен процес на валидиране, използван от бизнес-компаниите¹⁶⁰. В таблица са включени основните етапи и елементи от процеса и е видно, че участието на двете заинтересовани страни – работник/служител и работодател/бизнес-компания е равностойно. Насоките са създадени като работен инструмент и отправна точка, което предоставя свободата да бъдат адаптирани спрямо съответните нужди¹⁶¹. Ако се възползваме от тази свобода и се опитаме да представим такъв **генеричен модел на процеса на валидиране**, приложим и в институциите на паметта, той би изглеждал така:

¹⁵⁸ Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 година, София, 2014, МОН, с. 40.

¹⁵⁹ В българските документи като че ли се предпочита комбинацията „неформално и самостоятелно“, макар че смисълът не е съвсем идентичен.

¹⁶⁰ European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, p. 41 https://www.cedefop.europa.eu/files/4054_en.pdf (10.04.2020).

¹⁶¹ „Насоките са създадени в подкрепа на различните развойни процеси в страните, регионите и секторите и отчитат многообразието от различни модели на валидиране. Европейските насоки по същество трябва да бъдат разглеждани като инструмент за оценка от хората, които се занимават с валидиране на местно, регионално и национално ниво.“. Пак там, с. 12.

Фиг. 6. Генеричен модел на процеса на валидиране¹⁶²

Моделът показва, че валидирането на знанията, уменията и компетентностите е предхождано от първоначална оценка и предоставяне на подходящо обучение. Това означава, че въвеждането на валидиране трябва да върви ръка за ръка със създаването на възможности за професионално обучение. Този модел също така позволява да се гарантира във висока степен съответствие със стандарти на формалното обучение (чрез оценка и валидиране), както и на професията (чрез обучение и валидиране). Ако подходим творчески към него, и в обобщение на казаното дотук по отношение на начините на самоподготовката и ученето от колеги, стъпката по оценяване може да се превърне във валидиране на знанията, уменията и компетентностите, придобити чрез неформално и самостоятелно учене.

Моделът поставя въпроса за **критериите** и **инструментите** за оценка. Валидирането не прави изключение от учебната дейност като цяло по отно-

¹⁶² Диаграмата е преведена и адаптирана по модела, предложен на с. 41 в European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 https://www.cedefop.europa.eu/files/4054_en.pdf (10.04.2020).

шение на основните критерии, които следва да служат за оценка, а именно: широта, задълбоченост и актуалност на знанията, уменията и компетентностите; предоставяне на достатъчна информация, която да послужи за оценката; автентични свидетелства за резултатите, които е постигнал кандидатът. Методите и инструментите за оценка трябва да бъдат *валидни* (приложими към съответната област), *надеждни* (да произвеждат сходни резултати при едни и същи условия), *обективни* (освободени доколкото е възможно от когнитивни нагласи, повлияни от контекста, културата или личността на оценяващия), *целесъобразни*.

Методите за оценка на неформалното и самостоятелното учене са същите, които се прилагат и по отношение на формалното. Според европейските напътствия за валидиране могат да се използват следните методи:¹⁶³

- **Дебат** – създава предпоставки за поддържане на теза, показване на задълбочени и подходящи знания по даден предмет, а също и умения за общуване.
- **Разказ** – позволява да се представят свидетелства за наученото в писмен вид и по зададени критерии, като поощряват критичното мислене. Използва се в съчетание с други методи.
- **Интервю** – полезно в случаите, когато са важни преценката и ценностите на кандидатът. Дава възможности за коментар и поясняване, в съчетание с други методи.
- **Наблюдение** – дава възможност за преценка на поведението на кандидатът в определена работна среда, като критериите са предварително зададени.
- **Портфолио** – подобрени и организирани материали, които представят и удостоверяват умения и знания, придобити в практиката. Особено важен метод, защото позволява кандидатът сам да подбере свидетелствата за наученото. Може да включва документи като резюмета, препоръки от преподаватели, работодатели, колеги, завършени работи. Доброто портфолио акцентира върху подходящите резултати от ученето.
- **Представяне** – кандидатът прави устно представяне пред експертното жури. Дава възможност да проличи доколко може да структурира сложна информация, както и аналитичните и комуникативните умения.
- **Симулации** и свидетелства от практическата работа – кандидатът се представя в ситуация, моделирана по истински случай. Позволява да се демонстрират умения за взаимодействие.

¹⁶³ Там там, с. 58 и сл.

- **Тестове и есеа** – позволяват оценка на определени знания и умения. Тестовите често пъти се смятат за по-обективни, могат дори да се оценяват от компютър. Есета могат да се използват за проверка на уменията за академично писане, използване на цитати и препратки, за излагане на цялостна теза, както и да потвърдят степенята на осъзнаване и използване на знанията и критичната преценка на идеите.

Изброените критерии и методи са универсални и имат своята приложимост в областта на културното наследство. Повечето от тях са добре познати и широко използвани в учебната практика, без значение в какъв контекст се извършва тя. Малко по-необичайно е изготвянето на индивидуално портфолио, ако се прилага към областта на хуманитарните професии и е добре познато на всички, които се занимават например с дизайн и изкуства. На практика това става чрез самооценка, като навременното ѝ и периодично извършване би могло да бъде отличен коректив и показател за професионалното развитие, трудностите и предизвикателствата, пред които е изправен всеки специалист. Практикуването на самооценка обаче е свързано с промяна в нагласите, осъзнаване преди всичко на отговорността и инициативата, за което са нужни както институционални, така и личностни предпоставки.

Най-накрая, но не и по значимост, цитираният модел показва отчетливо, че въвеждането на валидирането изисква стратегическо управление. На първо място, за да се създават индивидуални планове за професионално развитие, е необходимо да съществува ясен и прозрачен план за развитие на институцията. На второ място, валидирането изисква значителен ресурс във вид на финансови средства, време и усилия от страна на всички заинтересовани страни, чиято възвръщаемост зависи от качеството на постигнатите резултати. В областта на културното наследство тези резултати се изразяват в повишени професионални качества, инвестиция в човешкия капитал, поддържане и подобряване на дейностите по опазване и социализиране на съхраняваните културни ценности. Те носят реална и видима полза за обществото като разгръщат потенциала на културното наследство за икономически растеж и социално приобщаване.

Решение ли е валидирането?

Валидирането на знания, умения и компетентности може да се разглежда и като механизъм, който има и своите исторически корени. Практиката на еснафите в продължение на векове структурира и регламентира професионалното обучение, необходимо за поддържането и развитието на занаятите в рамките на Османската империя (ако се позволим дори само на историята на

нашия географски ареал). Трестепенната система на израстване в йерархията на еснафа се основава на три отделни нива на усвояване на знания и умения – чирак, калфа и майстор. Придобиването на майсторска правоспособност е свързана с полагането на изпит и признаване (*валидиране*) на показаните умения от страна на старейшините на еснафа. В съвременността тази система за придобиване на професионална квалификация има пряко продължение в рамките на занаятчийското производство, като се поддържа от регионалните занаятчийски камари и се регламентира от Закона за занаятите¹⁶⁴. Стажуването, чиракуването и наставничеството се смятат за класически форми на обучение в работна среда.

Наставничеството като „процес на взаимодействие, при което едното лице има превъзходство на уменията и познанията си в дадена област и на негова основа упражнява квалифицирано въздействие върху мисленето, поведението и действията на другото лице“¹⁶⁵ има основна и важна роля и по отношение на професиите в културното наследство, като замества липсата на специализирани курсове. Връзката между занаятите и културното наследство са т.нар. традиционни художествени занаяти, при които проблемът не е в липсата на система за валидиране на знанията и уменията, а в нейния упадък...¹⁶⁶ Ролята на наставничеството (макар и да не се среща под това наименование) е широко застъпена в днешните институции на паметта. На въпроса „*как се обучават новопостъпилите служители за работа с културното наследство във Вашата институция*“ 45% отговарят „от колеги“, което по същество разкрива наличието на наставник (*виж приложение 1*). За сравнение – 18% се подготвят сами. Останалите варианти на практика представляват единични отговори, поради което не се коментират. В тази ситуация приемствеността и поддържането на дейностите се крепи на индивидуалния ентузиазъм и отгаденост на работата, дори на лична симпатия между опитни и новодошли колеги, която определя дали ще се осъществи приемственост или не. Това разбира се води както до лоши, така и до добри примери и практики; но те не са структурирани в система, управляема през общи и специфични цели и измерими резултати.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Обн. ДВ, бр. 42 от 27 април 2001 г., ..., изм. ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г.

¹⁶⁵ Танев, Т. 2018. Манифест..., с. 53.

¹⁶⁶ По въпросите на валидирането на знания, умения и компетентности в областта на съвременните традиционни занаяти, виж Кабаков, Иван. Правна и институционална инфраструктура на народните и художествените занаяти. – Кабаков, Иван (съст.). 2016. Културният потенциал на народните и художествените занаяти. Сдружение „Фабриката“, с. 57–73.

¹⁶⁷ Всъщност наемането на служители въз основа на желание и ентузиазъм за работа, а не толкова въз основа на завършено специфично образование има своите преимущества. В аналитичния доклад за уменията и обучението в областта на културното наследство на Voices of Culture, се препоръчва именно този подход, тъй като той внася нов начин на мислене. Ако на желаещите бъде осигурено и подходящото обучение, резултатите могат да бъдат неочаквано

Особеностите на практиката, свързани с темата за професионалното развитие в областта на културното наследство, могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Качественото изпълнение на дейности, свързани с опазването и социализирането на културното наследство, **изисква специфични знания, умения и компетентности.**
- Формалното образование (професионално и висше) към момента **не предоставя** цялостна подготовка по отношение на съвкупността от разглежданите дейности по опазване и социализиране на културното наследство.
- Специалистите в институциите на паметта (музеи, библиотеки и архиви)¹⁶⁸ придобиват практически необходимите професионални знания, умения и компетентности **в процеса на работа**, като само в редки случаи този опит бива удостоверяван (валидиран).
- Съществена част от професионалното развитие в рамките на институциите на паметта се извършва посредством **неформално и самостоятелно учене**, което от своя страна подлежи на валидиране (разглежданите европейски практики отварят широки възможности за това).
- Налице е **потребност от валидиране** на придобитите в професионалната практика знания, умения и компетентности като начин да се съхранява експертизата и да се подкрепя и изгражда мотивация за работа с културното наследство.
- Налице е необходимост от **структуриране** на индивидуалното професионално развитие, така че то да съответства на потребности-

положителни. Например известно е, че повечето музеи, библиотеки и архиви у нас страдат от недостиг на знания и умения за прилагане на новите технологии. Голяма част от процесите се обезпечават технически по напълно остарели методи, информацията не се обработва дигитално по съвременните стандарти. Назначаването на хора с развити дигитални умения несъмнено би повишило ефективността и бързината на цифровизиране и обработване на каталожни данни например (и не само). Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe – prospectus on “skills, training and knowledge transfer for traditional and emerging heritage professions”. Brainstorming report, October 2017 <https://voicesofculture.eu/2019/05/16/skills-training-knowledge-transfer-in-cultural-heritage-2/> (29.06.2020), с. 32.

¹⁶⁸ Някои автори причисляват към тази категория и читалищата. Вж. Дзипалска, Б. Институциите на паметта, електронна библиотека по архивистика и документастика, раздел „Статии“, (http://www.electronic-library.org/articles/Article_0069.html) (26.06.2020). В структурата на годишния доклад за културата в Република България, изготвян по методология на ЮНЕСКО, Националният статистически институт понятието „културно наследство“ не присъства. Културните институции включват музеи, сценични изкуства и библиотеки. Архивите не се откриват като обект на статистическо изследване. <https://www.nsi.bg/bg/search/node/култура> (26.06.2020).

- те, оперативните и стратегическите цели на институциите, за които работи.
- Предвид на спецификата на знанията, уменията и компетентностите, **експертизата за валидирането е логично да се търси в самите институции на паметта**, което обаче не се потвърждава от факта, че за допълнителна квалификация те предпочитат да използват външни услуги (предлагани от университетите, висшите училища, неправителствените организации и др.).
 - Съгласно с действащата правно-нормативна уредба, за **валидирането** на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално учене, **е необходимо**: 1. професията да е включена в СППОО¹⁶⁹; 2. да са разписани държавни образователни изисквания за придобиването на квалификация по тази професия; 3. институцията да е сред допустимите да извършват валидиране по ЗПОО (практически единствената възможност е създаването на център за професионално обучение към съответната институция на паметта). Доколко създаването на ЦПО е практически възможна и полезна стъпка, от гледна точка на изискванията и необходимия ресурс, е въпрос на експертна преценка. Факт е обаче, че работещите в музеи, библиотеки и архиви разчитат основно на самоподготовка и/или на курсове, предлагани от ВУЗ.

Очертава се следната системна обвързаност: професионалната подготовка в областта на културното наследство е белязана от редица дефицити; извършването на специализираните дейности по опазване и социализиране на културното наследство налага тези дефицити да бъдат преодолявани в личната професионалната практика; резултатите от професионалното развитие обикновено не биват удостоверявани (и съответно – остойностявани и оценностявани). Съвкупността от тези предпоставки отслабва мотивацията за работа в областта на културното наследство, като за това допринася и ниското заплащане. Те стават причина за влошаване на качеството на изпълнение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство и ограничават възможностите то да изпълнява съвременните си функции (*виж Първа глава*).

¹⁶⁹ Според Тодор Танев една от целите, които трябва да залегнат в стратегическото управление на професионалното образование и обучение е отказът от „консервативното старание да планираме всичко, включително да описваме стотици професии в епоха, в която сега и за в бъдеще управлението на ПОО ще е управление на промяната“, Танев, Тодор. 2018. Манифест..., с. 34.

Фиг. 7. Системна обвързаност между дейностите, професионалното развитие и подготовката в областта на културното наследство

Валидирането е възможно решение за оценяване и признаване на придобити знания, умения и компетентности чрез неформално и самостоятелно учене. Създадена е широка институционална, организационна и нормативна основа, която го подкрепя и поощрява като основен стълб на концепцията за учене през целия живот. Изброените по-горе отличителни характеристики на валидирането – гъвкавост спрямо индивидуалните особености, прагматичност, ориентираност към резултати и др. – го правят приложимо към разнообразието от дейности в областта на културното наследство. Валидирането може да помогне за обозначаване на етапите в личното професионално развитие, което би допринесло за повишаване на мотивацията чрез полагането на обозрими и постижими цели, както и за планирането на съответните измерими резултати. Също така, то има потенциал да оформи индивидуалното професионално развитие, като го напасне спрямо особеностите, целите и нуждите на конкретната институция. Резултатите от валидирането могат да способстват за постигане на желаната видимост на професиите, посветени на опазването и социализирането, като допринесе за необходимото признаване на техните специфики и стойността, която добавят към социалното благополучие.

Едновременно с това, институциите на паметта към момента нямат правно-нормативно основание да предоставят валидиране, тъй като не попадат в списъка по чл. 5 на Наредба №2 от 12.11.2014 г. Заедно с липсата на акредитация като научна институция¹⁷⁰, която не позволява обучението на собствени докторанти и изграждането на академичен състав, практическите

¹⁷⁰ Осъществява се от Националната агенция за оценяване и акредитация, <https://www.neaa.government.bg/mezhdunarodna-dejnost> (26.06.2020).

възможности за оценяване и валидиране на знания, умения и компетентности са сведени до нула. Валидиране се извършва само за професии от СППОО, а добавянето на нови в списъка е обвързано с тежка процедура¹⁷¹.

Към цитираните индивидуални, социални и стопански ползи от валидирането, по отношение на потенциалното му приложение спрямо дейностите в областта на културното-наследство, може да се прибави и още една. Придобиването на специфична професионална квалификация ще оцени подобаващо работата във високоспециализираните области. Ще спомогне и укрепи тяхната естествена диференциация (например „реставратор на източна хартия“ или „архивист-славянски ръкописи“). Това ще ги изведе от анонимността на административната номенклатура и ще ги назове с истинските им имена. Ще ги направи по-видими и за обществото и ще създаде на свой ред предпоставки за обособяването им като квалификации, в случай че има достатъчно практическа необходимост за това. Ще допринесе за устойчивото развитие на работната сила в областта на културното наследство, което е изключително важно в перспективата на социалната и икономическата му значимост. Ще стимулира и мотивира професионалното развитие по организиран начин, като оформи личните желания и амбиции и ги насочи към индивидуални, но и системно-полezni резултати. Дори в областта на културното наследство, където погледът обикновено е насочен назад към миналото, настъпват иновации в резултат от развитието на науките и технологиите. Тогава се изисква своевременно и непрекъснато надграждане и усъвършенстване на знанията и уменията.

Важно измерение на валидирането е ангажирането на институцията с професионалното развитие на служителите посредством оценяването на техните знания, умения, компетентности и изготвянето на индивидуален план за подходящо развитие. Въвеждането на валидиране на професионалния опит, придобит чрез неформално и самостоятелно учене и формиращ преобладаваща част от подготовката на специалистите в областта на културното наследство, е съществен елемент от стратегическото управление на дейностите по опазване и социализиране¹⁷².

¹⁷¹ Колева-Звънчарова, Милена. 2020. Професии..., с. 116–127.

¹⁷² Тази изключително важна тема не е обект на настоящия труд. Въпреки това, е полезно да се сподели опитът на една от страните, смятани за водещи в областта на добрите практики по опазване на културното наследство – Великобритания. През 2008 г. е разработен план за развитие на работната сила в културното наследство от Съвета за секторни умения, включващ културно наследство (Creative & Cultural Skills), който план дава добър повод за размисъл. В него се посочва, че ако очакванията са този сектор да се развива, то тогава най-напред трябва да се преодолеят следните предизвикателства: „1. Да се премахнат ограничителните бариери за влизане в сектора; 2. Да се разнообрази работната сила; 3. Да се поеме ангажимент за продължаващото професионално развитие на работещите; 4. Да се подобри ръководството

Валидирането на практика има **две основни направления**: 1. валидиране на резултати от професионално обучение и 2. валидиране на резултати от неформално и самостоятелно учене. **Първото направление** е възможно за институциите, в които се предлага професионално обучение (т.е. имат правомощия по закон или използват услугите на ЦПО) и според сега действащото законодателство това *не са институциите на паметта*.

Валидирането на резултати от професионално обучение е регламентирано и утвърдено. Предпоставка за него е наличието на професионални квалификации, основани на държавните образователни изисквания¹⁷³, които включват: *описание на професията, резултати от ученето, описание на професионалните знания, умения и компетентности (по дефинициите на ЕКР и по таксономията на Баум), единици резултати от ученето и др.*¹⁷⁴ Като процес, то следва обучението. Разработването на професионално обучение в областта на културното наследство е отделна и изключително важна тема, която не е предмет на настоящото изследване, ограничено единствено до валидирането на професионални знания и умения, придобити чрез неформално и самостоятелно учене.

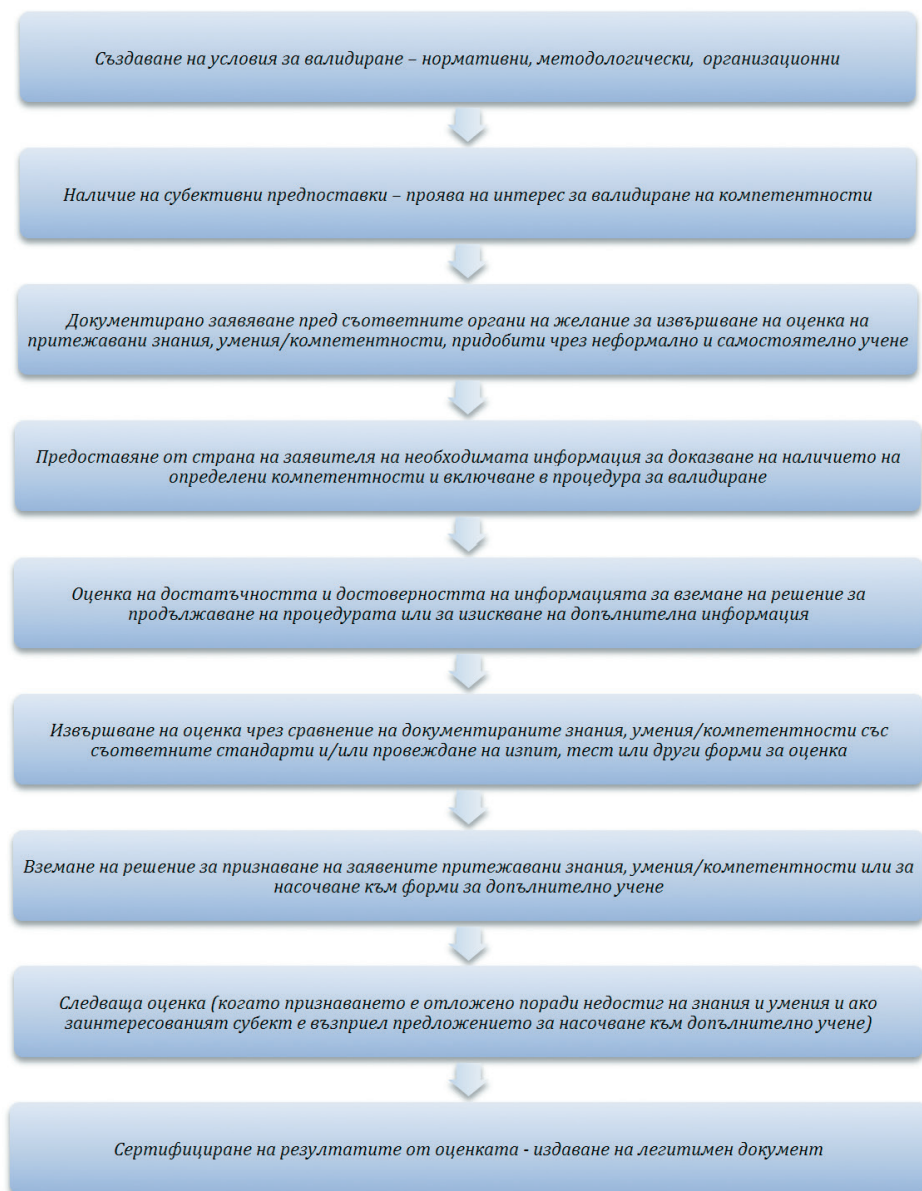
За да се постигне съпоставимост и сравнимост на резултатите е важно валидирането на неформалното и самостоятелното учене да се води по стандартите за формалното обучение. Стъпките за това са описани в „Модел на система на валидиране на професионални компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене“, разработен по проект „Насърчаване на професионалното обучение на възрастни и заетостта“. Моделът предлага следната „окупнена“ схема¹⁷⁵:

и управлението; 5. Да се развият бизнес- и предприемаческите умения; 6. Да се развият специфичните за сектора умения.“ The Cultural Heritage Blueprint, A workforce development plan for cultural heritage in the UK, December 2008 www.ccskills.org.uk (26.06.2020).

¹⁷³ Методически указания за разработване на държавни образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (утвърдени от УС по НАПОО с протокол № 01/18.02.2015 г.).

¹⁷⁴ „Единица резултати от учене е част от професионална квалификация, състояща се от набор от взаимнозависими резултати от учене, който може да бъде самостоятелно оценен или валидиран. В описването на единиците резултати от учене се посочват и критериите и средствата за тяхното оценяване, както и условията при които то се извършва.“ (определение от ЗПОО, Допълнителни разпоредби, ал. 1а. 5). Въведени са в отговор на изискване на Европейската система за трансфер на кредити в професионалното образование и обучение (ECVET) и политиката на Европейския съюз за максимално сближаване на професионалното образование и обучение с изискванията на пазара на труда.

¹⁷⁵ Модел на система на валидиране на професионални компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене. Проект „Насърчаване на професионалното обучение на възрастни и заетостта“, България, PN 2003.2163.8-001.00, дейност 1.4 „Подпомагане при разработването и апробирането на модел за валидиране на компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене“ период: април 2008 – юни 2009 г. София, 2009, с. 26 https://www.navet.government.bg/bg/media/model_validirane_MOMN.pdf (28.06.2020).

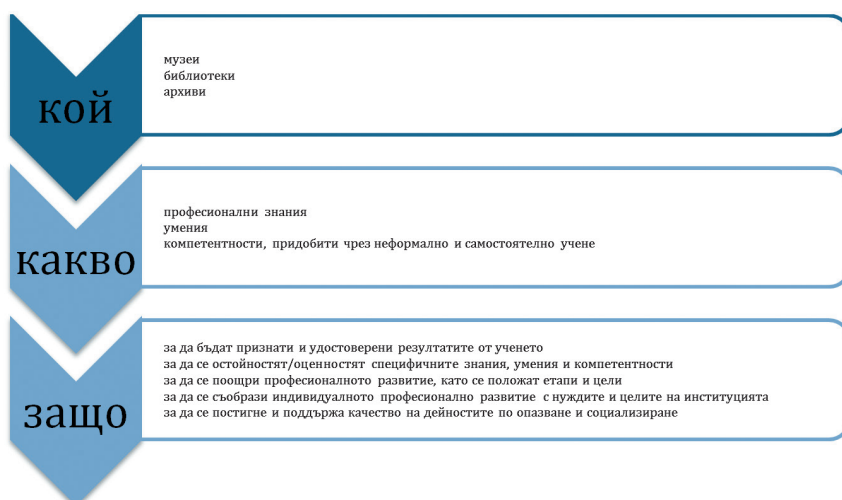
Фиг. 8. Схема на процеса на валидиране

Описаният процес утвърждава ползите от признаването на вече натрупаните от дългогодишна практика знания, умения, компетентности. Същевременно си струва отново да се напомни, че чрез валидирането това учене би могло да се насочи към индивидуални планове за професионално развитие или учебни пътеки, съобразени с целите, задачите, функциите на съответната

институция. В противен случай наученото остава ограничено основно в ползите за личното развитие и не винаги успява да реализира добавена стойност по отношение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство. Както показва представеният в следващата глава случай, основната част от самоподготовката се извършва в работно време, но без да бъде мотивирана, оценявана и поощрявана от работодателя. При напускане на служител, той си тръгва с натрупаните знания и умения, които са твърде специфични и по-скоро няма къде другаде да се практикуват. След което всичко започва отначало за следващия новопостъпил. Това има неблагоприятно отражение върху работните процеси, поради липсата на приемственост и надграждане. За институцията представлява изгубен ресурс, най-малкото въз основа на основния показател – изработено време, по който все още се отчитат дейностите.

Във **второто направление** съществуват предпоставки, достатъчни да утвърдят институциите на паметта като валидиращ агент, а именно: 1. Професионалната подготовка се случва основно по линия на неформално и самостоятелно учене; 2. Налице са нужди от удостоверяване на резултатите от неформалното и самостоятелното учене (индивидуални, институционални, обществени). Действащата наредба №2 за валидирането не разглежда конкретно подобна хипотеза; от друга страна, гъвкавото прилагане на валидирането се поощрява на широка основа от политиките и мерките на ЕС. 3. Голяма част от професиите в областта на културното наследство не попадат в списъка на СППОО, т.е. не се предлага професионално обучение за тях.

Стигам до заключението, че е необходимо да се създаде нов модел на валидиране на знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, който да е *независит* от системата за професионално обучение.

Фиг. 9. Валидиране в областта на документалното и книжовното културно наследство

Наличието на достатъчно много пресечни точки между валидирането (като практика и ползи) и културното наследство (като дефицити и нужди) изисква нов оперативен подход. За момента в България няма утвърдена система за такова валидиране. Според сега действащата правно-нормативна рамка в процедурата по валидиране в една или друга степен участват МОН, МТСП, АЗ, НАПОО, РИО, Национална комисия по валидиране, Регионални комисии по валидиране¹⁷⁶. Ако се следва ресорното разпределение по отношение на културното наследство, ще е необходимо включване и на Министерството на културата, ДАА, БАН (за музеите, архивите и библиотеките в системата ѝ). Излишно е да се подчертава, че това предписва изключително тежък механизъм на съгласуване, чиято ефективност не е гарантирана, поради различния обект и предмет на регулиране на тези институции. Според Тодор Танев процесът на валидиране на професионалните квалификации¹⁷⁷, както и на продължаващото професионално обучение, би следвало да се изнесе от МОН към независим орган, който да контролира качеството на ПОО и чието създаване е една от съществените перспективи за развитие по отношение на управлението на ПОО у нас¹⁷⁸.

Валидирането е особено важно за видовете културно наследство, които в по-голяма степен изискват специализирани знания, умения и компетентности и особено, в случаите, когато те се натрупват най-вече в практиката. Професиите, за които не съществува достатъчна подготовка (специализирана или практическа) в различните образователни степени, са подходящи за прилагане на различни стъпки на валидиране. Към тях могат да се прибавят и професиите, практикувани от сравнително малък брой специалисти (реставратори, епиграфи, музейни педагози, нумизмати и пр.) и съчетаващи различни умения, чието надграждане чрез формално образование е икономически нерентабилно, поради което е оставено да се случва като самостоятелно и неформално учене. Подходящо е за дейностите, свързани с обработването и опазването на уникални колекции, както и за дейностите, чието продължение зависи от предаването на специфичен професионален опит на следващите поколения. Валидирането е работещ механизъм за ангажиране на институцията с проблемите

¹⁷⁶ Подробно за техните функции, права и отговорности виж в Модел на система на валидиране на професионални компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене. Проект „Насърчаване на професионалното обучение на възрастни и заетостта“, България, РН 2003.2163.8-001.00, дейност 1.4 „Подпомагане при разработването и апробирането на модел за валидиране на компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене“ период: април 2008 – юни 2009 г. София, 2009, с. 16 и сл. https://www.navet.government.bg/bg/media/model_validirane_MOMN.pdf (28.06.2020).

¹⁷⁷ Танев говори за професионалното обучение обобщаващо и по принцип. Темата за професионалното обучение в културното наследство съдържа достатъчно особености, което позволява то да бъде разглеждано като самостоятелен обект.

¹⁷⁸ Танев, Т. 2018. Манифест..., с. 237.

на професионалното развитие, както и за издигането и утвърждаването на престижа на професиите в областта на културното наследство.

Валидирането не е автономно решение за всяка ситуация. То би могло да проработи в случаите, когато са налице утвърдени професионални практики, които надграждат съществуващите образователни стандарти или заместват тяхната липса. Приложимо е и в случаите, когато необходимата многостранна подготовка на малко на брой специалисти извън институцията на паметта и професионалната практика е икономически нерентабилна за учебните заведения. Валидирането би могло да има регламентиращ характер, като не само признава натрупаните по неформален и самостоятелен път знания и умения, но и позволява на тяхна основа да се изграждат професионални стандарти. То има допълващ характер и не бива да измества професионално развитие чрез образование и обучение. Възможностите за гъвкаво прилагане на валидирането го превръщат в практически инструмент, който отчита и синхронизира нуждите и на кандидата, и на институцията, ориентирани спрямо съвременните стандарти на опазване и социализиране на културното наследство. Съществува като универсален модел, който има потенциал да бъде приложен спрямо различни видове културно наследство, като отчита техните специфични потребности, поради което се очаква да има различни форми на реализация.

Основанията за разработването на варианти на валидиране в областта на документалното и книжовното културно наследство са представени в следващата глава, посветена на случая „Ориенталски сбирки“, който до голяма степен провокира, информира и мотивира настоящото изследване.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ЩЕ ПОМОГНЕ ЛИ ВАЛИДИРАНЕТО ЗА ОПАЗВАНЕТО, СОЦИАЛИЗАЦИЯТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО: СЛУЧАЯТ „ОРИЕНТАЛСКИ СБИРКИ“

В четвъртата глава ще бъдат разгледани основни моменти от създаването, развитието и дейността на отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ с цел да бъдат идентифицирани и анализирани проблемите в областта на формирането на професионалните знания, умения и компетентности, необходими за опазването и социализирането на съхраняваното уникално архивно и книжовно наследство. Ще бъде проверена работната хипотеза на изследването, а именно – дали и в каква степен валидирането на наученото по неформален и самостоятелен път, в процеса на работа, може да бъде решение в подкрепа на устойчивото професионално развитие.

Причините във фокуса на изследването да бъде поставен отдел „Ориенталски сбирки“ произтичат от преките наблюдения и личното ми участие в производствената и научната дейност като главен архивист (*виж увода*). Провокира ме от една страна многообразието и остротата на натрупаните проблеми и техните последици, а от друга – силното желание да допринеса за намирането на практическо (и прагматично) решение поне на част от тях. Това желание е мотивирано от естеството на работата, която по отношение на ръкописите разкрива безбрежния хоризонт на съхранената в тях откопана човешка жажда за познание и духовно израстване, както и от незаслуженото непознаване и забрава, в която тънат те. По отношение на архивните документи, плод на рутинното усърдие на многовековния чужд администратор на българските земи, работата разкрива въпросите, на които родната историческа наука все още не е отговорила обективно и убедително. И двата случая легитимират отдел „Ориенталски сбирки“ като изследователски обект – едновременно специфичен и емблематичен. Негови отличителни характеристики са:

- Съхраняваните архивни документи, старопечатни книги и ръкописи са арабиграфични и на три източни езика, единият от които вече мъртъв, което изисква допълнителна и специализирана подготовка.
- Липсата на достатъчно добре квалифицирани специалисти е прераснала в хроничен дефицит, което затруднява работата и влияе неблагоприятно върху нейното качество.

- Архивният и книжовният фонд към настоящия момент не са цялостно обработени и разкрити, което не отговаря на изискванията за осигурен достъп до културното наследство.
- Системата и методите на обработка не съответстват на стандартите в архивистиката, което не позволява сравнимост и кореспонденция с други архивни бази.
- Процесът на дигитализиране силно изостава, което не позволява дистанционен достъп до съдържанието на документите.
- За достъп до съдържанието на документите все още се разчита преобладаващо на преглеждането им *de visu*, което потенциално застрашава физическото им състояние. Това ограничава кръга на специалистите до тези, които могат да ползват документите в оригинал и изкривява съотношението между уменията за разчитане и интерпретиране.

Как се отнася валидирането към тези характеристики и свързаните с тях дефицити и проблеми и може ли то да подпомогне тяхното преодоляване чрез повишаване на качеството в професионалното развитие?

Народната библиотека (НБ) е създадена на 10 декември 1878 г.¹⁷⁹ От самото начало в Библиотеката бива обособен специален отдел, където да бъдат събрани, опазвани и проучвани всички книги и документи, които се намират на територията на новоосвободената държава след оттеглянето на османците. Възлагат се очаквания тези материали да помогнат за проучването на историческата съдба на българския народ през вековете под чужда власт – тема болезнена и особено актуална по онова време. Една от причините именно в Библиотеката да започне събирането на архивни материали е обстоятелството, че в България по онова време все още няма изградена архивна институция¹⁸⁰.

В резултат от това решение през 1879 г. в София са пренесени 2485 тома ръкописни и старопечатни книги от библиотеката на Хюсрев паша от Самоков, с което се поставя началото на *ориенталските сбирки*. Както пише Велико Йорданов, историкът на НБ, през 1887 г. тогавашният ѝ директор, В. Д.

¹⁷⁹ Инициативата принадлежи на Пьотър Владимирович Алабин, първият граждански губернатор на София. Негков, Борис. 1956. Ориенталският отдел на Държавна библиотека „В. Коларов“. – В: Известия на ДБ „В. Коларов“ за 1954 г., с. 114.

¹⁸⁰ Това ще стане едва в средата на 20. в. – с указ № 515 на Президиума на Народното събрание от 10 октомври 1951 г. за създаване на Държавния архивен фонд (ДАФ) на Народна република България <https://www.archives.government.bg/5-%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-LM> (17.12.2018 г.).

Стоянов, съобщава на Министерството на народното просвещение, че се е научил „*какво в градовете Пловдив, Самоков, Сливен, Айтос, Казанлък, Хаскьой, Варна, Шумен, Ески-Джумая, Остан Пазар, Силистра, Разград, Русе, Добрич, Свищов, Плевен, Враца, Берковец, Видин и другаде имало много разни турски книги разпиляни и подхвърлени, които трябва да се приберат; тия книги не са частно притежание, а били оставени от бившите турски власти и турски бежанци, и се намирали „по къшетата“ в някои държавни и общински учреждения, та е желателно да се приберат в Народната библиотека*“¹⁸¹. През 1931 г. към събираните от всички краища на България книжа и книжнина се добавя и придобивката от Цариград¹⁸².

През 1948 г. ориенталистът Борис Негков оценява новото постъпление от документи като „културно богатство“ и изчислява стойността му на тогавашните 50 млн. лв. Впоследствие добавя и определението, че това (може да) е третият по големина в света архив от османотурски документи¹⁸³. Безценни в очите на учения¹⁸⁴, за обществото тези книги и документи остават непознати и неразбрани, в плен на общественото отношение към миналото на българския народ под османска власт, белязано от дълбоко идеологизирана и непреодоляна травматична колективна памет¹⁸⁵.

¹⁸¹ Йорданов, Велико. 1930. История на Народната библиотека в София: по случай 50 годишнината ѝ 1879–1929, с. 133.

¹⁸² Съдбата на книгите от османските библиотеки в Самоков, Шумен, Кюстендил, София и др. след Освобождението е разгледана подробно от Орлин Събев. Събев, Орлин. За съдбата на османските вакъфски библиотеки след Освобождението. Доклад от научната конференция „Съдбата на вакъфските имоти в условията на прехода от имперско към национално държавно управление“, организирана от ИФ на СУ през октомври 2019 г. (под печат).

¹⁸³ Колева-Звънчарова, Милена, „Третият по големина и значимост в света османотурски архив“: проблеми и задачи. Докладът е изнесен на националната конференция, посветена на 65-годишнината на държавните архиви „Българските архиви – памет за бъдещето“, проведена на 7.10.2016 г., – В: Архивен преглед, кн. 2/2016, с. 86–90.

¹⁸⁴ Борис Негков (1910–1975) завършва Софийската духовна семинария през 1931 г. Учи в турското училище „Медресетюн нювваб“ в Шумен, а след това – в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 1936 г. следва тюркология в Берлин като стипендиант на Министерството на народното просвещение, а от 1938 г. – ориенталистика. През 1941 г. завършва висшето си образование в Берлин и получава степен „Доктор по философия“ за дисертацията си „Джизие (поголовен данък) в Османската империя с оглед на България“. От 1942 г. работи в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София като уредник на нейния Ориенталски отдел със степен старши научен сътрудник. https://bg.wikipedia.org/wiki/Борис_Негков (24.07.2020).

¹⁸⁵ Интересен пример за осмислянето на османското наследство като чуждо представят Иво Страхолов и Слава Каракушева, проследявайки разгорелите се през 2014 г. протести срещу исканията на Главното мюфтийство за придобиване на собственост върху т.нар. „вакъфски имоти“. Иво Страхолов, Слава Каракушева. Османското минало – между наследеното и наследството https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy12/item/444-osmanskoto_minalo.html (19.12.2018).

Уникалността на обособената колекция от документално и книжовно наследство в не малка степен е свързана с *чуждия* характер на съсредоточените в НБ архивни и книжовни ценности. Те са чуждографични и чуждоезични, продукцията на чуждогосподстваща администрация и свързани с по-скоро чужда култура, а не рядко пъти – и чужда религия (ако възприемаме исляма като такава). Това наследство пряко произтича от османското минало и носи всички последици на все още непреодоления обществен рефлекс за неговото пълно отрицание като исторически период, в който е имало и нещо гадливо. За сравнение, не по-малко чуждото римско или византийско културно наследство по българските земи (археологически ценности), се приемат спокойно и се отнасят с готовност към древността по българските земи.

В тази връзка Николај Аретов припомня, че *„каквито и терминологични уточнения да се правят, очевидно е, че османското наследство (и неговите традиции) не съвпада с исляма, нито с турското. Може да се допусне, че то е комплексно явление, което съчетава по някакъв начин различни местни и привнесени практики и модели, които трудно могат да бъдат категорично разграничени.“*¹⁸⁶ Отношението и към разглежданата колекция, макар и непризнавано поради активно подчертаваната ѝ значимост и потенциална стойност за историческите изследвания за съдбата на българите в епохата на османска власт, не може да се еманципира докрай от отношението към османското наследство, което *„всички балкански народи признават неохотно, виждат го в подчертан негативен план, отказват му се положителни страни или го изтъняват някъде в периферията“*¹⁸⁷. По някакъв начин отношението ни към чуждото наследство е лакмус за обществената ни зрялост, особено по темата за наследството на цяла една историческа епоха, каквато е битието ни като част от Османската империя.

Понастоящем в отдел „Ориенталски сборки“ на НБКМ се съхраняват 4000 ръкописни кодекса на арабски, турски и персийски език, 2000 тома старопечатни арабографични книги, приблизително 500 000 архивни единици документи, както и обособените колекции от дефтери (730 книжни тела) и кадийски регистри (185 книжни тела). Основните функции на отдела, регламентиран още през 40-те години на XX в., са *„набавяне, съхранение, обработка и популяризация на тези документи и ръкописи“*¹⁸⁸. Създаването и развитието на отдел „Ориенталски сборки“, който първоначално бил наричан *турски отдел*, е сравнително добре осветлено в източниците, посветени на историята на НБ¹⁸⁹. За целите на настоящото изследване ще бъдат приведени най-вече

¹⁸⁶ Аретов, Николај. 2008. Балканските народи и Османската империя: едно отхвърлено наследство. – В: Литературна мисъл, година LI, 1, с. 55–67.

¹⁸⁷ Пак там.

¹⁸⁸ ЦДА, фонд №1137, опис 1, архивна единица 1224, л. 1.

¹⁸⁹ Комплектуването и първите стъпки за установяването на този отдел в структура-

факти, свързани с подготовката, професионалното и научното развитие на сътрудниците, както и отражението им върху дейностите по опазването, проучването и социализацията на съхраняваното архивно и книжовно културно наследство.

Основният белег, по който се формира колекцията още от самото начало, е графичният. Това отговаря на основополагащия принцип да бъде издирена, събрана и проучена отложената по българските земи арабографична книжнина, с надеждата съдържанието на съхранените документи да послужи за градиво на историята на българския народ в периода XV–XIX в. От друга страна в края на XIX в. за повечето българи тази графична система вече е неразпознаваема и чужда, както и респективно са чужди езиците на документите и ръкописите изписани на нея (османотурски, арабски и персийски)¹⁹⁰. Освен споменатата библиотека от 2485 тома на Хюсрев паша от Самоков, още постъпват и 3500 тома книги и ръкописи от библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин, както и книги, ръкописи и документи от вакъфските библиотеки в София, Кюстендил, Ловеч, Плевен и други градове¹⁹¹. Известно е, че целостта на някои от тези първични и оригинални колекции е нарушена още в края на XIX в., когато например част от книгите от Видинската библиотека са предадени на турското правителство¹⁹², а други попадат в ръцете на руските войски и биват изнесени извън пределите на страната ни. В НБ постъпват редица документи на османската канцелария (заповеди на централната и местната власт, съдебни решения и регистри и пр.) с произход от различни ведомства и институции¹⁹³. Фондът се обогатява и чрез дарения, откупки и целенасочено издирване на материали, което постепенно бива преустановено поради липса на подкрепяща държавна политика и средства преди постигането на първоначално заложената цел за пълно съсредоточаване на тези материали в НБ.

та на Библиотеката са добре осветлени в монографичните издания на Велико Йорданов и на Константинка Калатджиева (виж заглавията в приложената литература).

¹⁹⁰ Както пише Велико Йорданов в своята история на Народната библиотека в София „Самата библиотека на Хозреф паша брояла 2485 тома и състояла отъ десетъ големи сандъка пълни с разни неподвързани книги и отломки на ръкописни, печатни книги и пр.“. Йорданов, Велико. 2017. История на Народната библиотека във София. По случай 50 годишнината ѝ. Фототипно издание. София, с. 68.

¹⁹¹ Негков, Борис. 1948. Ориенталистиката в Софийската Народна библиотека. – В: Годишник на Българския библиографски институт (за 1945–1946), т. 1, с. 226–239.

¹⁹² Изследователските усилия за изработване на каталог на Видинската библиотека, който да включва и книгите, намиращи се понастоящем в турски библиотеки, продължават и до днес.

¹⁹³ Подробен преглед на формирането на ориенталската колекция в зависимост от произхода на архивните материали прави Светлана Иванова в статията си „Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отдел на НБКМ (към Пътеводител на Ориенталския отдел на НБКМ)“. – Известия на държавните архиви, т. 79, 2001, с. 8–22.

В първоначалния етап от създаването на НБ до назначаването на Диаманди Ихчиев (1854–1913) за пръв библиотекар на разглеждания отдел (1900–1908), последният всъщност представлява „*склад от ориенталски книги и документи*“, без „*признаци на живот*“. Тази оценка принадлежи на Борис Негков¹⁹⁴ и засяга липсата на добре подготвени кадри, които да отговорят на нуждата да се подредят, проучат и представят събраните документални ценности. Неколкократно в този период Министерството на просвещението свиква нарочни комисии, в които участват възрожденски дейци като Стоян П. Джансзоз, Диаманди А. Ихчиев, Малей Л. Малеев¹⁹⁵, владеещи османотурски език, с цел да презгледат и опишат една или друга оцеляла сбирка от въпросните книги и/или документи (каквото е случаят с библиотеката на Осман Пазвантоглу).

На 5 март 1909 г. е обнародван Законът за народното просвещение, в който се регламентира и устройството на Народната библиотека в София (раздел Б, Библиотеки и читалища). Чл. 407 описва структурата на НБ, като в т. „г“ е записано „Ориенталски отдел“. Чл. 415 включва изискването, че „*библиотекарят за ориенталския отдел трябва да е ориенталист*“¹⁹⁶. Така 5 март 1909 се превръща в официален рожден ден на отдела, който съществува вече 110 години. Обособяването и узаконяването на самостоятелен отдел признава значимостта на натрупаната (и нарастваща) колекция от ориенталски сбирки. Макар и лаконично, законът отдава дължимото на сбирката (и нейната специфика) като постановява тя да бъде оглавена от ориенталист, т.е. именно от определен вид специалист. В символичен план номинирането на отдела като „орие^тталски“ вероятно е израз на желанието за разграничаване от далеч по-тъмното название „турски“, което освен че не отговаря напълно и съвсем точно на същината на колекцията, навярно е причинявало и известни главоболия, като се има предвид силното желание за еманципация на младата българска държава от неотдавнашното ѝ минало. То е свързано и с мащабната амбиция да прерасне в център по ориенталистика. Към такъв научен и изследователски хоризонт четиридесет години по-късно ще се стреми един от най-изтъкнатите му ръководители, Борис Негков. Той обаче постепенно осъзнава, че с наличните средства и възможности, при дадените обстоятелства, това е по-скоро утопия, отколкото реално достижимо бъдеще.

¹⁹⁴ Негков, Борис. 1948. Ориенталистиката в Софийската Народна библиотека. – В: Годиници на Българския библиографски институт (за 1945–1946), т. 1, с. 230.

¹⁹⁵ Стайнова, Михаил. 1987. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Негков – принос за развитието на османистиката в България. – В: България през XV–XVIII век. историкографски изследвания. – София, т. 1, с. 309.

¹⁹⁶ ДВ бр. 49 от 5 март 1909. Датата на обнародването на Указ №7, 5 март 1909, може да се приеме като рожден ден на отдел „Ориенталски сбирки“.

За да бъде спасен законът за пръв път от създаването на Отдела за забеждащ библиотекар бива назначен ориенталист – Иван Кимрянов¹⁹⁷. В едно от писмата си до Министъра на просвещението, директорът на Библиотеката описва положението по следния начин: *„Богатата турска сбирка от ръкописи и старопечатни книги, които библиотеката притежава, за голямо съжаление, стои в пълен трак. След смъртта на единствения български ориенталист, д-р Ив. Кимрянов, който има възможност да поработи твърде малко време като библиотекар в ориенталския отдел, от 1913 год. не е работено нищо в тази област, нито пък има възможност да се работи, щом като нямаме подготвено за тая цял лицѐ“*. (Приложение 4, факсимиле №2 на писмо до Министъра на народното просвещение от директора на НБ от 21.09.1928 г. за отпускане на стипендия на Петър Миятев, НБКМ, БИА, ф. 35, опис 2, архивна единица 129, л. 6)

В периода 1913–1935 г. Кимрянов е наследен от Владимир Хиндалов, който критикува своя предшественик за употребата на българска транскрипция при описанието на ориенталските ръкописи, но продължава делото му чрез научни публикации. На свой ред Хиндалов бива упрекван в липсата на научен метод, защото публикува преводи на документи, без да са придружени от текста в оригинал. От 1935 до 1942 г. Ориенталският отдел се ръководи от Петър Миятев, автор на редица приносни публикации в областта на османистиката¹⁹⁸.

Въпреки всички трудности и перипетии, началото е обещаващо – търсят се начини да бъдат подготвени и назначени подходящите специалисти, от които има нужда колекцията, за да бъде проучена и разкрита за широката публика, както и да се осъществят очакванията, че с нейна помощ ще се осветли миналото на българския народ под османска власт. Съхранените архивни документи за историята на НБ свидетелстват за активност и усърдие на ръководството в търсенето на съдействие от страна на Министерството на народното просвещение. Тенденцията обаче се оказва крехка, отразена в

¹⁹⁷ През 1910 г. той е изпратен на библиотечни курсове при Баварската придворна и държавна библиотека в Мюнхен. Едва започнал своята дейност, Кимрянов бива мобилизиран и загива (1913) в боевете при Султан тепе по време на Междусъюзническата война, без да успее да разгърне своя научен потенциал за разкриването на ориенталската сбирка. Стоицлова, А., Д-р Иван Димитров Кимрянов. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1994, т. 20(28), с. 652–655.

¹⁹⁸ Петър Миятев следва в Будапещенския университет, на издръжка на Министерството на народното просвещение, в периода 1926–1927 г., изпратен по настояване на директора на НБ Божан Ангелов, за да работи впоследствие в Ориенталския отдел – виж приложение 4, факсимиле №1 на писмо до Министъра на народното просвещение от директора на НБ от 19.07.1928 г. за отпускане на стипендия на Петър Миятев, НБКМ, БИА, ф. 35, опис 2, архивна единица 129, л. 4. За дейността му пише Михайлова-Мръвкарлова, Мария. 1972. 90 години ориенталски сбирки в Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. 12(18), с. 353.

развитието на неколцина личности с изследователски и научен потенциал и не позволява да бъде изграден необходимият устойчив професионален капацитет, който да осигури цялостната и качествена обработка на колекцията, в нейното многообразие – разновидности от ръкописи, старопечатни книги и документи на три чужди езика. В действителност перипетиите в изграждането на Ориенталския отдел съвпадат с настъпилите трудни десетилетия, които спъват развитието на Третата българска държава. Световните войни и Националните катастрофи от началото на XX в. предначертават дневен ред на обществото, в който грижата за документалното и книжовното наследство едва ли би могла да е водеща.

Успоредно с натрупването на книжовните и архивните материали е поставено началото на тяхната архивистична и научна обработка. Поради липсата на професионален опит и достатъчно и подходящо подготвени кадри тази обработка се случва с бавни темпове и несигурни крачки. Борис Негков, в качеството си на ръководител и в търсене на отговори относно състоянието на нещата, през 1948 г. ретроспективно обобщава картината с подчертана острота: *„Българските „турколози“ в миналото, та дори някои и сега още, които си служат с това писмо, съвсем неправилно си приписват качеството да владеят арабски и персийски език. Вярно е, че в турските училища се изучаваше отчасти арабска и персийска граматика, но само дотолкоз, доколкото бе необходимо за разбирането на арабските и персийските думи и изрази, срещащи се в останкия език, което съвсем не е достатъчно за овладяване на особено трудния арабски език. След тази забележка ще ни стане ясно защо, въпреки че за уреждането на Ориенталския отдел на библиотеката са били поставяни винаги добри познавачи на турския език, „турколози“, владеещи „арабски (sic?), турски и персийски“, отдела и днес още не е тръгнал много напред от онова положение, което го е оставил преди 38 години Д. Ихчиев“*¹⁹⁹.

Борис Негков е един от основоположниците на българската ориенталистика, османска палеография и дипломатика като научни дисциплини. По предложение на ръководството на НБ, през 1941 г. е изпратен на държавни разноски да учи в Германия и Франция при водещи ориенталисти²⁰⁰. Ръководи „Ориенталски сбирки“ от 1941 г. до 1960 г. и междувременно се хабилитира като старши научен сътрудник в НБ. Отличното владение на арабски и турски език, високата академична подготовка и професионалният опит в работата с документи и ръкописи позволяват на Негков да опише и анализира същината на проблемите в отдела, като ги отнесе към професионалната подготовка. Той си дава ясна сметка за нуждите и потребностите, които са

¹⁹⁹ Негков, Борис. 1948. Ориенталистиката..., с. 229.

²⁰⁰ Стайнова, Михаела. 1987. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Негков – принос за развитието на османистиката в България. – В: България през XV–XVIII век. историографски изследвания. – София, т. 1, с. 309–318.

свързани с обработката на натрупаното книжовно и архивно-документално богатство и основните му тревоги произтичат от липсата на възможности за подготовката на качествени специалисти. Като ръководител заварва тежко наследство, което обаче допълнително бива обременено от неочаквано и неумолимо нарастващия обем на документалната сбирка.

В случай че комплектуването на ориенталските сбирки беше следвало първоначално начертаната линия на плавно и постепенно събиране на арабографични материали, останали в българските земи, вероятно българската ориенталистика би имала достатъчно време да развие задоволително своя капацитет за тяхното пълно проучване и разкриване. Съдбата обаче се намесва непредсказуемо и през 1931 г. 22 000 кг бракувана хартия, предназначена за претопяване и закупена от Истанбул, бива изнета от собственика на книжно-мукавената фабрика в Княжево. Нарочна комисия от вещи лица констатира, че книгата всъщност са стари турски държавни архиви. С Министерско постановление от 1 юни 1931 г. е решено ценните от научна гледна точка документи да бъдат заделени и предадени на Ориенталския отдел при Софийската народна библиотека. Покупката поражда сложна дипломатическа обстановка, тъй като документите са изискани обратно от турска страна. Сформирана е втора комисия и част от отделените като маловажни документи са върнати на турското правителство. Собственикът на фабриката в Княжево е обезщетен с равно на изнетото количество хартия²⁰¹.

Събитието е оценено от Б. Негков през 1948 г. като изключителна възможност архивната сбирка в София да стане „най-богатата в света сбирка на турски документи след турския държавен архив в Цариград“²⁰². Тази ентусиазирана прогноза е направена 17 години след придобиването на т.нар. *Цариградска архива*, когато основната работа по обработката на книгата тепърва предстои. Първоначалният ентусиазъм за бързи и сензационни научни разкрития потъва в усилията, положени за физическото опазване на архива, в неуредиците, свързани с липсата на подходяща сграда за самата библиотека, в хаоса от бомбардировки и евакуация, причинени от Втората световна война, както и от продължаващата липса на достатъчно и добре подготвени специалисти.

Следва десетилетие на усилено проучване на *новопридобития турски архив* (НПТА), както личи от годишните отчети за извършената работа (1948–1960)²⁰³. И докато резултатите от дейността на сътрудниците се очакват

²⁰¹ Подробно описание на случилото се, както и списък с поименния състав на втората комисия могат да бъдат открити в доклад от г-р Б. Негков, уредник на Ориенталски отдел при Народната библиотека в София, от 1 март 1948 г. НБКМ, БИА, фонд № 35, опис 2, архивна единица 129, л. 43–44.

²⁰² Пак там, л. 45.

²⁰³ Годишни отчети на Ориенталския отдел за 1948–1954 г. ЦДА, фонд 1137, опис 1, ар-

с огромен интерес от българските историци, ръководителят на „Ориенталски сбирки“, Б. Негков, споделя: *„в качествено отношение работата не е на нужната висота. Причините за това са най-вече субективни и се дължат на недостатъци в квалификацията на персонала. Наистина служителите при отдела владееят без изключение добре турски език, но те не са специалисти, не са подготвени за библиотечарска работа и работа с архиви. Заради това на лице са редица грешки.“*²⁰⁴

През следващата 1949 г. същата констатация се повтаря и засилва: *„...знанието само на езика не е достатъчно за работа с архивни материали. Тук е необходимо и съответна теоретична подготовка, солидна обща култура, както и склонност и способност за научна работа. Ние не разполагаме с такива кадри, не можем дори да осигурим минимума от потребните ни работници, които само да знаят езика...“*²⁰⁵

*„Считам, че той дълг е пак да повдигна въпроса за подготвяне на кадри за Ориент. отдел. Ако днес все още могат да намерят измежду по-старото поколение хора, които владеят арабското писмо и така да не са специалисти турколози, можем да си послужим с тях, утре и тях няма да ги има. Според мен, единственият път за подготвяне на кадри за нашия О. отдел е, докато нямаме катедра по Туркология в университета, да се изпращат стипендианти в СССР, дето ще могат да получат най-добра подготовка.“*²⁰⁶

*„1. Не можаха да се излъчат и специализират работници за отделните видове операции в работата, поради което важни задачи стоят все още неразрешени. Така например много малко нещо е направено, и то лошо, за реставриране на документите и за тяхното правилно съхраняване. (...) И ако така продължава, един ден можем да осътнем с каталози, но без документи. Налага се през следващата година да се предприемат сериозни мерки за опазването на това голямо културно богатство. 2. Не е проведена системна работа за повишаване квалификацията на персонала, което е много важно условие за преуспяването на отдела.“*²⁰⁷

Тревогите на Б. Негков са породени както от незадоволителното темпо на разкриване на архива, така и от сблъсъка между представите му (плод на висока образованост и научен капацитет) за качество на архивистичната работа и реалността. Вероятно са подхранени и от осъзнаване на значимостта на поверената му задача, както и от напрежението, под което се налага да работи, предвид на обществените очаквания за големи и важни открития. Негков все пак съумява да постави прецизна „диагноза“ като неуморно акцентира върху крещящата нужда от адекватно професионално развитие, както и не спира да повтаря какво е необходимо за нейното преодоляване.

хивна единица 4215 (1-15).

²⁰⁴ ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215, (1-15, 1 януари 1949), л. 4.

²⁰⁵ ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215, (1-15, 9 януари 1950), л. 12.

²⁰⁶ ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215, (1-15, 9 януари 1950), л. 13.

²⁰⁷ ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215, (1-15, 12 януари 1952), л. 4.

Върхово постижение в работата на Б. Недков по отношение на НПТА²⁰⁸ е разработването на класификационна схема, по която да бъдат класирани и подредени предназначенията за унищожаване документи от цариградския архив. Като принципи и методология схемата отразява актуалните за времето постижения на архивистиката (основно немска и руска), както и опитите да бъдат обслужени и спецификите на обработвания архив. Критикувана е най-вече поради факта, че разкрива твърде едностранчиво съдържанието на класираните документи, като ги отнася към една определена рубрика, докато те често включват повече от една тема. С годините този недостатък се засилва, поради липсата на достатъчно време, отделяно за класиране. Липсват и професионални умения за подробно разчитане на документите. Тези два фактора водят до осакатено прилагане на т.нар. *класификатор на Недков*, при което първоначално предвидената степен на подробност и изчерпателност при описанието на документите постепенно бива заменена само от най-общите рубрики²⁰⁹.

Два са основните проблеми, които от самото начало съпътстват Ориенталския отдел: 1. Не е осъществено първоначално замисленото пълноценно и цялостно комплектуване. Основополагащата идея в НБ да бъде съсредоточена всичката книжнина, отложена по българските земи след оттеглянето на османците, не се реализира докрай по причини, които са извън обсега на настоящото изследване²¹⁰. 2. Не е създадена система за формиране на необходимия професионален капацитет за неговата обработка и разкриване (опазване и социализация). Невъзможността да бъде трайно изграден, поддържан и развиван необходимият професионален капацитет е проблем, за чието решение се изискват управленски решения от страна на ръководството на Отдела, на Библиотеката, както и влагането на сериозен институционален ресурс, за което пък е необходима санкцията и последователната подкрепа на ресорното министерство и държавата.

²⁰⁸ Няма да се спирам на всичките му приноси, един от които е работната картотека на турските ръкописи, понастоящем дигитализирана и достъпна сама по себе си като изследователски извор.

²⁰⁹ Подробно схемата за класиране е представено от Светлана Иванова. Иванова, Св. 2009. Историкът и неговият архив (За класификационната схема на ориенталския отдел на НБКМ). – В: Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще. Университетски четения по архивистика. Том I, София: Фабер, с. 282–295.

²¹⁰ Понастоящем архивни сбирки от османотурски документи и ориенталски ръкописи като част от националния архивен фонд се съхраняват и в други институции на паметта (библиотеки, архиви, музеи) – вж например обзорната статия на Йордан Желев, Османотурските документи в българските държавни архиви. Състояние и перспективи. – В: Известия на държавните архиви, бр. 93, 2007, с. 337–353.

В докладна бележка до директора на НБ от дата 6 декември 1955 г., изготвена в резултат от проверка на работата на „Ориенталски сбирки“, на ръководителя се възлага *„да следи системно за общата и специална квалификация на сътрудниците“*, както и се *„задавава дирекционното ръководство да постави пред Министерството [на културата – б.м.] въпроса за командироване на уредника в арабска страна“* (във връзка с неговата езикова квалификация)²¹¹. Въпреки че турският език е въведен като самостоятелен предмет за изучаване в Софийския университет още през 1906 г., необходимото за работа с ориенталските колекции образование е било непостижимо в България. През 1952 г. се обособява специалност „тюркология“ към Филологическия факултет на СУ, на която се възлагат големи надежди за подготовката на кадри. Действително със създаването на тази специалност се полагат основите на български академичен център по ориенталистика, днес познат като Център за източни езици и култури²¹². Макар че много от възпитаниците на специалност тюркология работят в отдел „Ориенталски сбирки“, така и не се стига до тясно сътрудничество между двата центъра, което да се изразява в разработването на многостранна и целенасочена образователна (и стажантска) програма, синхронизирана с потребностите на практиката.

Както бе посочено, липсата на възможности за образование и обучение в България, което да осигурява нужната подготовка за работа с арабографични архивни и книжовни културни ценности, се компенсира с образование и обучение в чужбина. Това на свой ред изисква значителни средства и на институционално ниво е постижимо само при наличието на устойчива и стратегическа държавна политика в областта на културното наследство.

Към описаната трудност, обективно предпоставена още със самото възникване на „Ориенталски сбирки“, трябва да се добави усложнението, свързано с чуждоезиковата и чуждоетническа²¹³ същност на разглежданото архивно и книжовно наследство. Това се отнася най-вече до придобития през 1931 г. масив от документи и свързаните с него (обществени и научни) очаквания. През 1948 г. директорът на НБ Тодор Боров издава Наредба за работата на служителите при Ориенталския отдел по архива НПТА, която завършва със следното изречение: *„Излишно е да припомним, че е най-строго забранено както да се изнасят документи вън от библиотечната сграда, така също и да се дават*

²¹¹ ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215, л. 56.

²¹² Днес в ЦИЕК се изучават тюркология, арабистика, индология, японистика, китаистика, иранистика, корейстика, арменистика и кавказология <http://bit.ly/3op85NV> (25.07.2020). Вж също Гергова, Ани. 2007. Българската ориенталистика и приложимостта на книговедската проблематика в нея. – В: Общуване с Изтока. 2007. Съст. Л. Георгиев. София: НБКМ, с. 43–59.

²¹³ Част от арабографичните ръкописи, които се съхраняват в „Ориенталски сбирки“, са създадени в книжовни средища в българските земи.

*изобищо каквито и да било сведения за този архив*²¹⁴. На този фон цитираният по-горе Б. Негков говори за *културно богатство*. В следващите години съдбата на този архив неведнъж се ръководи от идеологически съображения, подклаждани по-скоро от неговото непознаване, отколкото от реално разкриване чрез него исторически факти, лица, събития. Отношението към съхраняваните материали не успява убедително да еволюира до отношение към културно богатство, а остава заложен на емоционалната, често пъти манипулирана, но не винаги подплатена с исторически факти представа за периода на османската власт единствено като за икономическо, политическо и етническо робство.

В обобщен вид тенденциите, наблюдавани в отчетите за работата в отдел „Ориенталски сбирки“ до 60-те години на XX в., най-вече от гледна точка на неговия ръководител, са следните:

- силен интерес от страна на научните среди за разкриване на съдържанието на новопридобитите турски архиви
- спазване на норматив при класирането, при който постигането или надвишаването на изискваната дневна норма е за сметка на качеството на обработка на документите
- непрекъснато поставяне на проблема с липсата на достатъчно кадри и тяхната подходяща квалификация пред ръководството на НБ
- липса на възможност за тясно специализиране на дейностите
- липса на разграничение между техническа и научна обработка на документите (и двете се вършат от всички)
- постепенно замиране на дейността по издирване на нови документи и ръкописи на територията на страната, поради липсата на финансова подкрепа от страна на ресорното министерство.

Тези тенденции не отразяват в пълнота всички дейности, характерни за работата със сбирката, като например изготвянето на каталози или обслужването на читателски справки. Важно е да бъде отчетено като симптом, че сътрудниците са оставени основно на собствените си сили, при това далеч не колосални в сравнение с обема от архивни документи, чакащи обработка. Редно е като значителен успех да се изтъкне разработването на класификационна схема, както и впечатляващият брой обработени документи, отчитани на годишна база.

През 1954 г. Б. Негков прави рекапитулация на историята, изпълнена с горчиви констатации: *„Друга главна причина за неблагоприятното в Ориенталския отдел е била липсата на подготвени кадри. Неразбирайки правилно задачите на отдела, нито ръководството на Народната библиотека, нито Министерството на на-*

²¹⁴ НБКМ, БИА, фонд №35, опис 2, архивна единица 129, л. 52.

родната просвета, под чието ведомство се е намирала библиотеката, не са съзнавали достатъчно необходимостта от добре подготвени кадри в областта на ориенталистиката и не са сторили потребното за осигуряване на такива кадри за отдела, за да бъде той превърнат от склад на книги, от никого неизползвани, в истински културен и научен институт, поставен в служба на българската наука“²¹⁵.

Пречупена през призмата на културното наследство, тази оценка, която за съжаление и в голяма степен е валидна и до днес, означава, че в продължение на повече от 110 години не е създаден устойчив професионален капацитет, който да поражда реални и съизмерими на натрупания обем възможности за опазване и социализация на съхранените архивни и книжовни ценности. Въпреки променливия, но нестихващ обществен и изследователски интерес, това наследство остава все още неразчетено, неразбрано, неоценено, несоциализирано.

Дейността на Б. Негков по укрепване на отдел „Ориенталски сбирки“ и работата за превръщането му в същински център по ориенталистика безспорно дава добри резултати. През 1960 г. Негков напуска НБ, като оставя в действие правилник за дейността, който отразява неговите амбиции, намерили израз в поставените задачи, а именно:

„а) да комплектува сбирка от най-ценна книжнина на източни езици, на които говорят народите от Азия и Африка и най-вече на съчинения, които засягат България и българския народ

б) да комплектува погръчна сбирка от основна научна литература (...)

в) да изгради сбирка от ориенталски ръкописи, която да послужи като база за научни изследвания и научни занимания в областта на ориенталистиката

г) да организира събраните осман-турски документи в архив, който да служи като източник на сведения за историята на България по време на турското робство, за историята на източно-европейските страни и на Турция

д) да осигури режим на правилано съхраняване на сбирките

е) да поддържа добре уредена читалня и да осигури благоприятни условия за работа на читателите на отдела

ж) на базата на фондовете на отдела да развива научна дейност в областта на архивистиката и архивоведението, с цел да пропагандира по-широко богатствата на сбирките.“²¹⁶

Макар и спекулативно, въз основа на градирането на изброените основни задачи, може да се направят заключения не само за стратегическата визия на Б. Негков, но и за отношението му към сбирките като към културно наслед-

²¹⁵ Негков, Борис. 1956. Ориенталският отдел на Държавна библиотека „В. Коларов“. – В: Известия на ДБ „В. Коларов“ за 1954 г., с. 115.

²¹⁶ Правилник на Ориенталския отдел при Народната библиотека „Васил Коларов“ от 9.12.1960 г. Служебен архив.

ство, което трябва да се съхрани, да се представи в достъпен вид и да се валоризира. Подобна стратегическа визия легитимира Отдела като център за професионално развитие, където трябва да се изграждат специалисти със специфична и комплексна подготовка, пряко обвързана с функциите по опазване, проучване и социализиране на натрупаните сбирки. Архивистичната и научно-изследователската дейност са обвързани в логична и неразривна цялост, което поставя допълнителни изисквания към необходимата подготовка. Още повече – предопределя тя да бъде извършвана на място, поради множеството специфики на архива и липсата на подходящи образователни програми в България по онова време.

Ръководителите след Негов продължават да отстояват позицията, че е необходимо повишаване на квалификацията на служителите. Оценката на Мария Михайлова-Мръвкарлова, ръководител в периода 1965–1984, е че *„са създадени условия за задълбочаването на научната обработка на сбирките, за подготовката и израстването на кадрите, които работят в Отдела“*²¹⁷, в резултат на което е разкрито място за аспирантура по османска дипломатика и палеография (1964), провежда се квалификационен курс по тези дисциплини под ръководството на Никола Попов (1965–1967)²¹⁸. През следващото десетилетие спорадично се изпращат отделни служители за кратки квалификационни курсове в чужбина – 1972 (Каиро, 1 месец)²¹⁹, 1973 (Тунис, 45 дни – квалификационен курс по арабски език; Париж – квалификационен курс по архивистика)²²⁰.

Както отбелязва Светлана Иванова *„успоредно с ежедневната самоквалификация“* през 1993 г. продължава практиката на краткосрочни тематични обучения в чужбина – например по дипломатика и палеография, по проблемите на исляма, по арабски език и др.²²¹ Това обаче са единични възможности, породили се вероятно в резултат от личната активност и контакти на служителите, но не и в резултат на планирана дългосрочна стратегия, която да обхваща

²¹⁷ Михайлова-Мръвкарлова, Мария. 90 години ориенталски сбирки в Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1972, т. 12 (18), с. 354.

²¹⁸ Освен отличен познавач на турския език, както и на османотурската дипломатика, Никола Попов е запомнен с безрезервната помощ, която е оказвал на новопостъпилите в Отдела и с която на практика успява да „отгледа“ цяло поколение османисти, които работят с архивните документи. Кратка биографична справка за Никола Попов е публикувана от Михайлова-Мръвкарлова, Мария. Никола Георгиев Попов. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1976, т. 14(20), с. 833–834.

²¹⁹ Михайлова-Мръвкарлова, Мария. Ориенталски отдел. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1976, т. 14 (20), с. 749.

²²⁰ Андреев, Стефан. Ориенталски отдел. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1981, т. 16 (22), с. 839.

²²¹ Иванова, Светлана. Ориенталски отдел. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1994, т. 22 (28), с. 640.

всички аспекти от работата или да засяга всички служители. Потвърждават го и интервюта със служители от този период, постъпили на работа през 70-те и 80-те години на XX в. (*виж приложение 2*).

Работата в отдел „Ориенталски сбирки“ предоставя почти неограничени възможности за лично развитие в научно отношение, предвид на тематичното и жанровото богатство на съхраняваните извори. Същевременно превесът на научноизследователската работа над архивистичната, която е по-непривлекателна и резултатите от нея остават анонимни, се оказва фактор от съществена важност (макар и не единствен) за значителното изоставане в изпълнението на основната задача, която стои пред всяка обществена архивна институция – да осигури лесен и свободен достъп до съхраняваното в нея документално културно наследство. Както е записано в предговора към Методическия кодекс, посветен на управлението и организацията на Националния архивен фонд и архивната мрежа, *„в голяма степен ролята и значението на архивите в живота на обществото се определят от степента на използване на грижливото съхраняваното от тях архивно историческо наследство“*²²².

Промяната в обществения и идеологически патос на 70-те и 80-те години личи и от публикуваните отчети за дейността, в които намират място основно успехите и достиженията и все по-рядко или въобще не се споменават проблемите и нуждите. В този период действително нараства броят на публикациите по документи, съхранявани в „Ориенталски сбирки“, което е свързано с лични успехи на научното поприще.

Диспропорцията между обема на съхраняваната колекция и числеността на грижещите се за нея води до хроничен дефицит на специалисти и невъзможност документите да бъдат обработени в своята цялост. Липсата на баланс между двата основни дяла на всекидневната работа – производствена и научна, също има своето отражение върху крайните резултати и тенденциите за избиране на приоритетни теми при разкриването на архива.

Названията на длъжностите са представени съгласно с данните, посочени в периодичните отчети²²³. През 60-те години се използва трудът на надничари за подбор и сортиране на документи от НПТА, като позициите им са описани с малки разлики: надничар/надничар-специалист/надничар-сортировач. През 1961 г. се появява „ст.н.с.“, през 1962 г. – длъжността „архивисти“, през 1963 г. – „архивисти турколози“, 1964 г. – „архивисти специалисти по османо-

²²² Методически кодекс, свитък I. Управление и организация на Националния архивен фонд и архивната мрежа. ДАА, София, 2013 http://www.archives.government.bg/methodological_code/index.html (25.07.2020).

²²³ Годишни отчети на Ориенталския отдел за 1948–1954 г. ЦДА, фонд 1137, опис 1, архивна единица 4215 (1–15). Отчетите са публикувани в Известията на НБКМ за съответната година.

турски език“. Поради липсата на последователно и уеднаквено представяне не може да се направи съвсем точно сравнение без да се познават професионалните профили на сътрудниците.

Специалистите с османотурски език преобладават над специалистите с арабски език (което е една от причините за изоставането с обработката на колекцията от арабски ръкописи). Обозначаването на образователното ниво (среднист, висшист), както и на вида на трудовото правоотношение (щат, хонорар) също не са представени устойчиво и последователно. Причините за това може да са конюнктурни (промяна в наредби и правилници), както е възможно да отразяват и реалностите, свързани с личния състав. Съвсем естествено е и да се променя терминологията – *уредник, библиотекар, завеждащ-архивохранилище*, което пък на своя ред вероятно отразява настъпили структурни промени. Налице са и периоди без отчетена промяна (1971–1973, 1974–1978 и др.). Длъжността на ръководителя е отбелязана отделно само веднъж (1959 г.), тъй като се изпълнява по съвместителство от един от сътрудниците. Първата поява на научна степен е през 1958 г. (*стариши научен сътрудник*) и зачестява видимо през 1970-те. Показателно е самостоятелното им представяне без обозначаване на длъжността – например архивист-н.с. Ако се съди по данните в този период, научната дейност в „Ориенталски сбирки“ достига своеобразна кулминация. През 2019 г. от 6-мата щатни архивисти, 3-ма са на 4-часов работен ден. Данните показват, че числеността на сътрудниците в разглеждания период никога не надхвърля 11, като след 2000 г. трайно се задържа на 5–6 (вкл. наетите на половин щат, *фиг. 10*).

През 2016 г. въз основа на данните за броя на библиотечните единици на един служител към 31.12.2015 г. – 37 772 одиторите на НБКМ установяват, че *„утвърдената численост на персонала на НБКМ не е съобразена с управявания библиотечен фонд, което не гарантира предоставянето на качествена библиотечно-информационна обществена услуга“*²²⁴. С уговорката, че архивните единици (сигнатури) се различават от библиотечните (най-малкото поради факта, че всяка една може да включва различен брой документи), разпределението на 500 000 архивни единици (без да се броят ръкописните и старопечатните книги) между 6 души (каквато е числеността на Отдела по същото време) е красноречиво за наличния капацитет.

²²⁴ Проект на одитен доклад № 0300101716 за одит на изпълнението на дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за периода от 01.01.2014 г. до 30.06.2016 г., май 2017, с. 52.

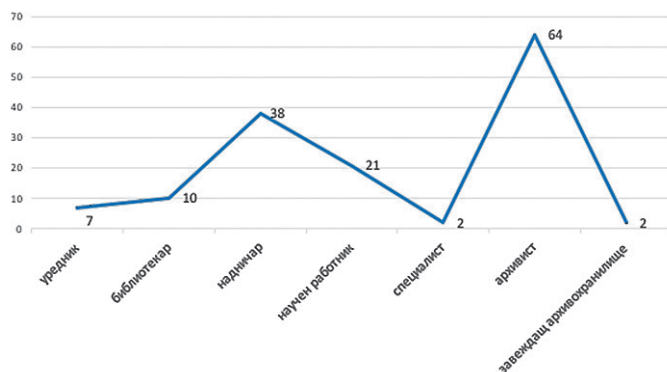

Фиг. 10. Динамика на числеността на сътрудниците в отдел „Ориенталскибирки“ (1948-2019)

Както е видно от изложението дотук и от профила на сътрудниците, едно от най-големите предизвикателства е разпределението между научно-изследователска и т.нар. *производствена* (свързана с пряката обработка на книжовните и архивните материали) дейност. Въпреки трудностите, тези две дейности се приемат като неразривно свързани и уклонът към една или друга от тях неизменно е за сметка на качествено постигане на една или друга от основните задачи на „Ориенталскибирки“. Например в началото на 90-те Светлана Иванова констатира, че „по обективни и най-вече по субективни причини практически е запряла работата по издаването на остански извори“, същевременно с което „научната реализация на сътрудниците от отдела опровергава ширещото се мнение, че през последните години възможностите за такова сериозно са намалели“²²⁵. Цитираното твърдение илюстрира диспропорцията, при която работата водеща до лична реализация взема превес над чисто архивистичните задължения.

Въпросът е дали да се пристъпи към многостранна подготовка на специалистите или към тясно профилиране, което пък би изисквало назначаването на достатъчен брой лица за обслужване на всяка една от дейностите? Приведените факти от историята на „Ориенталскибирки“ красноречиво показват, че е необходимо да се установи и поддържа трайно равновесие между научно-изследователската и производствената дейност, за да бъдат бирките подпомагано обгрижвани.

²²⁵ Иванова, Светлана. Ориенталски отдел. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 1994, т. 22 (28), с. 637–638.

Фиг. 11. Съотношение между длъжностите за периода 1948–2019 г.

Съотношението между длъжностите за периода 1948–2019 г., (въпреки условностите, свързани с промяна на наименованията) показва числено преимство на архивистите (фиг. 11). Нагледява нуждата от обработване на архивното наследство (съвкупността от стара наличност и НПТА), докато книжовното (старопечатните книги и ръкописите, които произхождат от библиотеки и са библиотечна колекция *par excellence*) остава сякаш на заден план и съответно броят на специалистите (арабисти, работещи с ръкописи) е значително по-малък.

През 1985 г. е изготвен т.нар. „перспективен план“ за развитието на отдел „Ориенталски сбирки“ за следващите 15 години²²⁶. От него е видно, че планирането на водещите дейности се определя от вида на подготовката и специализацията на наетите към момента сътрудници, а не от задачите и функциите на архива: „Първите три равнища на дейност (съставянето на тематични описи, дипломатико-палеографско описание, извороведско издирване – б.м.) напълно отговарят и се вписват в основните цели и задачи на Отдела като цяло, а така също и на основната филологическа подготовка на сътрудниците, поради което следва да се приемат и считат за основна и достатъчна сфера на тяхната научно-производствена реализация“²²⁷. Подобен управленски подход вероятно е бил оправдан за времето си; ако се отчита комплексният характер на дейностите по опазване на архивното и книжовното наследство, днес този подход би следвало да се оценява като едностранчив.

Борис Негков поставя основите на същинската научна дейност в отдел „Ориенталски сбирки“. Възможността за провеждане на научни изследвания е водещ мотив за работа в този отдел и се утвърждава като тенденция през следващите десетилетия. Степената на разкритост на сбирката към днешна-

²²⁶ Подписан е от тогавашния завеждащ Отдела, Иван Добрев. Служебен архив.

²²⁷ Там там, с. 4.

та дата обаче е крайно незадоволителна: краткият каталог на съхраняваните ръкописи обхваща 500 от 4000 сигнатури²²⁸, каталог на сбирката от старопечатни книги (около 2000 тома) няма, съдържанието на архивните документи (смятани официално за 500 000 архивни единици) е разкривано чрез тематични описи, в стотици отделни публикации, но цялостен опис на всички документи в научно обращение няма²²⁹. Причините за това се търсят най-напред и основно в недостига на достатъчно и добре квалифицирани специалисти, който по отношение на разглеждания отдел е дотолкова хроничен, че се е превърнал в трайна и за съжаление неизменна характеристика.

Извършването на научната дейност, която за известен период в миналото успява да привлече вниманието на световната османистика (по гумите на дългогодишен ръководител *„дълга години Ориенталски отдел беше известен в Европа не само с богатия си фонд, но и с висококвалифицираните си кадри, умеещи да различат и анализират останската документация. Израстването на османистите в други институти и университети в България ставаше винаги с непосредствена практическа и библиографска помощ на колегите от Ориенталски отдел“* – виж приложение 2, интервю №4), вече е с променен статут. Съгласно със Закона за развитие на академичния състав в Република България²³⁰, изменен и допълнен през 2010 г., НБКМ не попада сред институциите, които имат правото да обучават научни кадри, поради липсата на изискваната акредитация. *De jure*, Националната библиотека не може да бъде акредитирана като научен институт. *De facto*, в годишните отчети на Библиотеката продължава да се включва научноизследователската дейност и да се отчита броят на т.нар. щатен академичен състав, въпреки че институцията не предлага обучение.

Според чл. 16, ал. 3 на Закона за обществените библиотеки обаче НБКМ извършва *„научни и научно-приложни изследвания в областта на библиотекознание, библиографознанието, книгознанието, архивистиката, реставрацията и консервацията на книжни материали.“* Липсата на акредитация на НБКМ като научна организация, която очевидно не отменя научната дейност в институцията, означава само едно – за подготовката на кадри в специфичните области на професионална експертиза се разчита единствено и само на висшите училища.

Дейността на отдел „Ориенталски сбирки“ не би могла да се разглежда напълно отделено, тъй като е подчинена и пряко зависима от управлението и

²²⁸ Вторият том излиза от печат през май 2020 г. Stoilova, Anka, Nevena Gramatikova et al. (eds.) Brief Catalogue of the Oriental Manuscripts Preserved in St. Cyril and St. Methodius National Library, Volume II. Sofia, 2020.

²²⁹ По-подробно начините на представяне на отделните дялове на архивната колекция – чрез анотации, описания, вписвания в инвентарна книга и др. и броят архивни единици, представени чрез тях са представени в Колева-Звънчарова, Милена. 110 години „Ориенталски сбирки“ в НБКМ: поглед към миналото, настоящето и бъдещето (под печат).

²³⁰ Обн. ДВ. бр. 38 от 21 май 2010 г.

функционирането на НБКМ. Последният одитен доклад, извършен за периода 2014–2016 г., разкрива някои проблеми, които имат пряко отношение върху развитието на разглежданата структура²³¹. Преди това обаче е важно да се подчертае, че изпълнението на дейностите по съхранение на архива и архивните сбирки на Националната библиотека, които са част от Националния архивен фонд, съгласно чл. 33, ал. 1 от Закона за Националния архивен фонд, остават извън обхвата на одита, както е записано на с. 11 от проекта на доклада. Една от особено важните констатации, е следната:

...основните планови документи, разработвани в Националната библиотека са оперативни годишни планове, в които не се планира дейността на организацията като цяло, а само дейността на структурните звена в нея. По този начин управлението на Националната библиотека се лишава от един от основните инструменти за добро управление, а именно - възможността за адекватно стратегическо и оперативно целеполагане. (...) Тъй като планирането на дейността се извършва само по структурни звена, за дейността на които липсват изрично определени цели и индикатори за наблюдение и оценка на степента на тяхното постигане, информацията в годишните отчети на Националната библиотека се представя основно в динамика, като се посочва изменението в наблюдаваните показатели спрямо предходни години, а не изпълнението на планираните цели.

В доклада е отбелязана и отговорността на Министерството на културата, като аналитичният преглед на неговите стратегически цели и приоритети показва, че „дейността на НБКМ като национален културен институт не се откроява като приоритет, независимо от значимостта на институцията“.

Къде и как се подготвят специалисти за работа в „Ориенталски сбирки“

В интервюта с петима бивши и настоящи сътрудници²³² в този отдел, проведени за целите на настоящето изследване (виж приложение 2), се открояват няколко особено интересни момента. Те отразяват сравнително широк времеви отрязък (от 1970 до 2015 г.) и съответно впечатленията на

²³¹ Проект на одитен доклад № 0300101716 за одит на изпълнението на дейността на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за периода от 01.01.2014 г. до 30.06.2016 г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Министерството на културата, май 2017, http://www.bulnao.government.bg/bg/articles/syobshteniya-za-vrychvane-132?file_page=2 от 22.06.16 (26.07.2020). Отразен е и в медиите – например статия в е-вестник „Дневник“ от 29.09.2017 – http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2017/09/29/3050519_v_narodnata_biblioteka_zaplatite_sa_minimalni_a_obemut (27.07.2020).

²³² По желание на респондентите анонимността им е запазена.

различни поколения архивисти, работили както с архивното, така и с книжовното културно наследство, съхранявано в НБ. Всички те единодушно споделят, че образователната им подготовка не е била достатъчна или напълно е отсъствала по отношение на специфичните дейности – класиране на документи и описание на ръкописи. До 1990-те години назначаването е ставало с конкурс (*интервю №2, 3, 4*), след което тази практика е преустановена. На въпроса *каква допълнителна квалификация получихте след постъпването на работа* отговорите са разнопосочни и по своеобразен начин отразяват характеристиките на съответния период.

Така например, през 1980-те години в НБКМ са провеждани курсове за библиотечна квалификация (утвърдена практика и до днес), но не само: *„лекциите в курсовете се изнасяха от видни, утвърдени учени, работещи в Библиотеката. Единият от курсовете даваше обща библиотечна подготовка. Вторият – специална подготовка за работа с ръкописното наследство – палеография, кодикология, вка. филигранология, археография, каталогизиране. Третият курс се провеждаше в ГУА²³³, воден от Веселин Методиев – имаше за цел да ни запознае с архивистичната работа и нейните принципи, методи и форми“* (*интервю №3*). В друг разказ самоподготовката е вследствие от осъзната нужда от знания по персийски и от умения за работа с ръкописи, без да бъде ангажирана НБКМ по никакъв начин (*„Никой не те е пращал, като почнах да работя с документи, осъзнах, че ще ти трябва и арабски, и персийски. (...) Библиотеката нямаше нищо общо, аз си пунах неплатен отпуск“*, *интервю №2*).

Според друг респондент получената в НБКМ квалификация е *„Никаква, ако не се брой, че се научих да работя с османотурските документи.“* (*интервю №1*). Интересен и важен аспект е отразен в разказа за опитите в средата на 1980-те да се работи по *„въвеждане в характеристиките на научната работа“* (*интервю №3*).

Трижата за професионалното развитие в самия Отдел също изглежда променлива и дори противоречива – в съществена степен това се дължи на субективния опит, неизбежно емоционалното лично преживяване и разказите, в които се пречупват сложните човешки взаимоотношения. Основната тежест и отговорност за подготовката на новопостъпилите се проектира върху ръководителя. В оценката на ситуацията се намесва много силно личният опит – с топли чувства се помни наставникът (ментор), отделил време и усилия за работа с новопостъпилния сътрудник, и това формира представи за начина, по който трябва да се установява приемственост: *„Аз тиисях, че трябва да има застъпване. Аз тиисях, че той (А. В.) така си представяше нещата – идва нов човек и го поемаше. Те бяха наясно, че не можеш ти да влезнеш с университетска подготовка и да почнеш да работиш. Те сапите когато са постъпили, там е била*

²³³ Главно управление на архивите, днес Държавна агенция архиви (ДАА).

Н. П. и той много е работил с тях.“ (интервю №2). И отново контрапунктът, породен най-вероятно от лично разочарование: „Никой. Дадоха ти кутията с не-обработени документи и ти казваха какво да пиша на обвинения лист: Град, дата, обща тема с една дума.(...) Никой не те е обучавал. Каквото съм видяла сама по достъпните тогава книжки и съм успяла да прочета в документите, това е. (...) просто нямаха време“ (интервю №1). „Аз очаквах, че като се пенсионирам ще имат въпроси към мен. Не може да нямат проблеми около старопечатните книги. Обаче никой не дойде да попита нещо. И аз реших, че те просто нямат интерес. Или не знам, смятат за лошо да попитат. Трябва да има застъпване с колеги.“ (интервю №2).

До такава степен единодушни са всички обаче, че професионалното израстване в областта на работата с този архив е въпрос на самоподготовка, че го отъждествяват с „житейски път“ (интервю №1), „главното е – търпелива и постоянна самостоятелна подготовка и квалификация“ (интервю №4), „жизнено необходима сто процента амбиция“ (интервю №5). Тази представа легитимира самоподготовката като водещ инструмент за професионално развитие в индивидуална перспектива; остава обаче въпросът как тя се отнася към и съвместява със стандартите за качество и нуждите на професионалната дейност – с грузи думи, достатъчна ли е самоподготовката от гледна точка на културното наследство?

Проблемът с професионалната квалификация в перспективата на НБКМ като институция, която пряко администрира отдел „Ориенталски сбирки“ и поверената му колекция, е дълбок и сложен. Той не попада в обхвата на изследването, но същевременно оказва пряко влияние върху неговия обект. И ако липсата на достатъчно финансово осигуряване на дейността на НБКМ прераства в отговорността към МК (респективно държавата), то липсата на утвърдени правила и процедури, свързани с планирането, организацията, провеждането и отчитането на обучения за поддържане и повишаване на професионалната компетентност на персонала²³⁴ е изцяло отговорност на ръководството на НБКМ.

Интервюта разкриват още един важен аспект – в историята и дейността на този отдел (и съответно на НБКМ) не липсват добри практики. За възобновяването на част от тях има смисъл да се помисли. Например назначаването с конкурс, провеждането на специализирани квалификационни курсове в сътрудничество с други институции, наставничеството между опитни и новопостъпили колеги. Съвбата им обаче остава зависима от индивидуалната инициатива, енергия, амбиция и не успява да се закрепят на системно ниво, което е в противовес на нуждата от устойчиво развитие и регламентирана приемственост. За съжаление тази печална констатация се потвърждава и от цитирания по-горе одитен доклад, по отношение на цялата институция:

²³⁴ Проект на одитен доклад..., с. 54.

*Вътрешните актове в НБКМ, които регламентират правилата и процедурите, чрез които се изпълняват нормативно определените функции и задачи на структурните звена, не създават достатъчно условия за ясно и точно определяне на всички основни и спомагателни процеси и гарантиране на приемственост и унифициране на практиката в НБКМ. В резултат, обема и качеството на планираните и извършени дейности е в пряка зависимост от личните компетентности и експертиза на служителите които ги изпълняват*²³⁵.

Описаният проблем очевидно има по-дълбоки измерения и като че ли обхваща не само разглежданата структура и институция, а и обществената тъкан въобще. Неговото проучване и набелязването на възможни начини за преодоляването на отрицателните ефекти би имало своята значимост, но надхвърля възможностите на настоящето изследване.

Добрите практики

Провеждането на конкурс по своята същност е форма на валидиране на знанията и уменията, с които кандидатът постъпва на работа. Според чл. 90, ал. 1 от Кодекса на труда, *„длъжностите, които ще се заемат с конкурс, се определят в закон, в акт на Министерския съвет, на министър или ръководителя на друго ведомство или от работодателя.“* Освен че създава предпоставки за конкурентен и прозрачен подбор на служители, конкурсът в случая е възможност за валидиране на знанията и уменията на кандидата, от гледна точка на изискванията и дейностите на заеманата длъжност. Конкретно в разглеждания случай, подобно **входящо валидиране** позволява да се определи подходяща за кандидата позиция (например дали да работи с архивно или с книжовно културно наследство). Още в този първоначален момент могат да се набележат насоки за допълнителна квалификация и професионално развитие, както и да се заложат показателите за тяхното бъдещо проследяване. Така погледнато, провеждането на конкурс е добра практика, чието преустановяване в началото на 1990-те би следвало да се преосмисли.

Интервюта дават информация за практиката на провеждането на специализирани курсове в самата НБКМ (която продължава в една или друга степен по отношение на библиотечните дейности, но не и на културното наследство и архивистиката). Привличането на експертиза от други институции (конкретно в случая става дума за ДАА) е не само пожелателно, но и задължително. Като част от Националния архивен фонд, съгласно чл. 33, ал. 1 от ЗНАФ, съхраняваното в НБКМ архивно културно наследство е подопечено и на ДАА. **Специализираните курсове** са добра практика, която позво-

²³⁵ Проект на одитен доклад..., с. 32.

лява фокусирано обучение, обмяна на опит, запознаване със стандартите и методите на съвременната архивистика и пр. Възстановяването/въвеждането на квалификационни курсове по архивистика би следвало да е задължително. („*Даже най-елементарното, водят се архивисти, а никой от нас не е тинаа архивистичен курс. Сама съм чела какво се прави по архивистика. Ти не подхождаш систематизирано, а се хвърляш от тема на тема, от термин на термин, в зависимост от проблемите, които ти излизат.*“ (интервю №2) За да има нужният ефект обаче програмата на подобен курс трябва внимателно да отчита реалностите на обработката на конкретния архив, които, поради реди причини и стечения на обстоятелствата, съществено се отклоняват от стандартната архивистична практика.

Преценката на респондентите е, че подготовката трябва да се извършва в самия отдел, от страна на по-опитните сътрудници, каквато е била действащата практика преди 1989 (интервю №1) или е продължила до 2015 (интервю №4). Тази преценка е формирана въз основа на техния личен опит, независимо от това дали са получили подходяща професионална подкрепа или не, както и въз основа на познаването на институционалната инфраструктура. **Наставничеството** от страна на по-опитните колеги е добра практика, утвърдена в много професионални сфери. Успешното ѝ прилагане в случая обаче зависи от това доколко тя ще бъде отделена от междуличностните отношения и добре регламентирана. Наставничеството трябва да „примирява“ личното професионално израстване с потребностите и целите на отдел „Ориенталски сбирки“, които на свой ред са ориентирани единствено и само към опазване и социализиране на архивното и книжовното наследство.

Погледнато отвътре навън, ограниченият брой служители и липсата на възможности за продължаваща професионална квалификация затруднява темповете и качеството на изпълнение на редица основни дейности, а някои са силно забавени или дори преустановени, както например класирането или въвеждането в научно обращение на масив от вече класирани документи. Съществуването на отдела в рамките на НБ е свързано с необходимостта от включване и в общоинституционалните дейности, което представлява допълнителен товар и нерядко е свързано с невъзможност за реализиране на планираните специфични работни процеси. Погледнато отвън навътре, липсата на каталог на съхраняваните документи, незадоволителната степен на дигитализация, преобладаващият процент неописани ръкописи основателно определят архива като слабо разкрит за изследователи и ползватели.

В цялото съществуване на отдел „Ориенталски сбирки“ от самото му създаване до наши дни се очертава липсата на достатъчно на брой и подходящо подготвени кадри. България не успява да изгради капацитет за необходимото комплексно и едновременно специализирано образование и обучение и

както в миналото, така и днес за важни елементи от него (например различните арабиграфични шрифтове) се разчита на институти в чужбина. Създадената специалност „турска филология“ (понастоящем „тюрколология“) също не оправдава трайно очакванията за изграждане на кадри, които да работят с архивните документи на османотурски, най-вече поради липса на целесъобразна обвързаност на учебното съдържание и практическите нужди на архива. Спорадични са опитите за специализирана квалификация и на арабисти за работа с ръкописните книги (книжовно наследство). В последните години не се провеждат учебни стажове, които имат потенциала да събудят интереса на студентите и да ги привлекат за работа с тези специализирани колекции.

Работата с конкретното архивно и книжовно наследство изисква познания в областта на т.нар. помощни исторически дисциплини като палеография, дипломатика, кодикология, филигранология и др. Въпреки изготвените учебни пособия, включително и от страна на български ориенталисти (Б. Недков, А. Велков и др.), и специализираните курсове по османски език и дипломатика (но с недостатъчни хорариуми), направеното в системата на формалното образование не е достатъчно за пълноценната подготовка на архивиста-ориенталист. Днес създаването и поддържането на специализирани университетски програми, които да обслужват толкова тесен (в сравнителен план) сегмент от културното наследство, едва ли би било оправдано от (водещата) икономическа гледна точка. Много по-прагматично е специализираната подготовка да се осъществява (както е било и досега) в хода на и успоредно с професионалната практика.

В подкрепа на твърдението, че мястото, където трябва да се подготвят професионално специалистите за работа с архивното и книжовното културно наследство, е била и трябва да продължи да е самата НБКМ могат да се приведат още няколко аргумента:

- колекцията е локализирана в НБ, което позволява работа *de visu* и запознаване с конкретните особености на разглежданото книжовно и архивно-документално наследство;
- архивът е уникален за България по своята същност и дейностите по опазване, проучване и социализация на този вид културно наследство са застъпени в тяхната пълнота и съвкупност (*виж Втора глава*);
- формалното образование все още не предлага необходимата целенасочена, разностранна и специализирана подготовка, а създаването на самостоятелна програма за обучение вероятно би било икономически неоправдано (ако се вземе предвид числеността на отдел „Ориентал-

ски сбирки“, която е и функция на административния капацитет на НБКМ)²³⁶.

- оценяването и удостоверяването могат да бъдат валидни, надеждни и обективни (*виж Трета глава*), когато се извършват или са упълномощени от институцията, където е локализирана колекцията от архивни и книжовни културни ценности.
- Библиотеката е естественото място за среща на всички заинтересовани страни – специалисти, изследователи, потребители, което може и следва да се използва за тяхното привличане към дейностите от цикъла по опазване и социализиране на културното наследство (*виж Първа глава*).

Ще потогне ли валидирането?

Практическото решение на проблема за подготовката на кадри би могло да се търси в създаването на предпоставки за изграждане на професионални знания, умения и компетентности и тяхното последващо валидиране в рамките на една и съща институция. В разгледания случай това означава не само възстановяване на описаните добри практики (конкурс, специализирани квалификационни курсове²³⁷, наставничество), но и тяхното надграждане чрез създаване на система за валидиране. Тази система трябва да обхваща професионалното развитие в неговото протекание, както и да задава неговите цел и посока, съобразени с личните особености и потребностите на институцията и на съответното културно наследство. Става дума за това професионално развитие, което се постига чрез неформално и самостоятелно учене, и което се оказва, че е основната форма на набавяне на нужните знания и умения от създаването на „Ориенталски сбирки“ до днес. Това професионално развитие е налице, но негов основен двигател е личната амбиция и желанието за самоподготовка (*виж приложение 2*), което – при липсата на проактивна системна подкрепа и мерки за осигуряване на устойчивост и приемственост, е на практика неуправляемо и се превръща в източник на риск. Опасността

²³⁶ Както във ФКНФ, в рамките на специалност „тюркология“, така и в ИФ на СУ „Св. Кл. Охридски“ са създавани програми за подготовка по османистика, но в нито една от тях фокусът не е бил върху работата с архивното и книжовното наследство, съхранявано в „Ориенталски сбирки“.

²³⁷ Необходимостта и ползата от специализираната професионална квалификация изтъква Светлана Кръстева, архивист в ДА-Вудин, която споделя своя личен опит от участието си в следдипломна специализация по архивистика в СУ (1995–1996). Кръстева, Светлана. 2018. Следдипломната специализация по архивистика надграждащо обучение на служители от държавните архиви. – В: Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще. Университетски четения по архивистика. Том I. София: Фабер, с. 176–185.

се състои в това едни дейности да бъдат развивани за сметка на други (за което свидетелства историята на Отдела), както и от нарушаването на принципа на равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила (чл. 3, ал. 1 от ЗКН). В разгледания случай е налице приоритетно отношение към архивното за сметка на книжовното наследство, а причините за това подлежат на самостоятелен анализ.

Всекидневно натрупваните неформално и самостоятелно практически знания, умения и опит, остават неустойчиви и непълно използвани, въпреки че са водещи по отношение на професионалното им формиране. Те не носят официално отразена добавена стойност към професионалния профил на специалиста. Според дължностните характеристики разликата между новопостъпния архивист и архивистът с десетилетен стаж може да се изразява в определението „старши“, но нищо не отличава архивиста, работещ с документи на български език от архивиста, работещ с документи на чуждографичен и мъртъв език, какъвто е османотурският. Нищо не отличава и архивиста, работещ с документи, от архивиста, работещ с ръкописи – докато в действителност двете дейности се различават, като изискват редица специфични умения (*вж приложение 2*).

Валидирането позволява тези знания, умения и компетентности, натрупани чрез неформално и самостоятелно учене, да бъдат утвърдени и припознати от институцията (НБКМ, респективно нейното направление „Опазване на ръкописно-документално наследство“ и отдел „Ориенталски сбирки“). Изграждането на цялостен процес на професионално обучение и валидиране овластява НБКМ (както и всяка една институция на паметта) да произвежда необходимите като брой и качество кадри, съобразно с потребностите, произтичащи от дейностите по опазване, проучване и социализация на културните ценности.

Всички приведени като пример модели (тук и във Втора глава) показват, че валидирането е само част от професионалното развитие, не може и не бива да се извежда като самоцел, нито пък представлява решение само по себе си. То обаче е важна и неотменима стъпка към изработването на цялостен процес на професионално развитие, която може да установи и зададе посоката на това развитие, като примири индивидуалните и институционалните цели и интереси. Удостоверяването на съществуващите към момента (но непризнати и неустойчиви) знания, умения и компетентности ще даде възможност да се изгради обективна представа за съотношението между административния (в см. работния) капацитет и практическите нужди, респективно между наличната и потребната подготовка на специалистите. Струва си неуморно да се повтаря, че най-важното е да бъде постигнато съответствие (или поне баланс) между тях, в името на постигането на общата цел – опазване на кул-

турното наследство. Реализацията на валидирането в областта на културното наследство ще даде представа дали и в каква степен резултатите от неформалното и самостоятелното учене компенсират липсата на формална подготовка, дали имат изграждащ или надграждащ и допълващ характер, доколко и как успяват да се впишат в професионалните стандарти и пр.

Особеностите и проблемите, свързани с представения пример – архивното и книжовно културно наследство, съхранявано в отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ – разкриват реална възможност за прилагане на валидирането като първа стъпка от разработването на цялостен процес на професионално развитие. Описаните в *Трета глава* изводи във връзка с обхвата на професионалното обучение (според съответната законова и подзаконова нормативна уредба), както и свързаните с него правила за валидиране, показват, че понастоящем е реалистично да се анализира и планира единствено възможността за валидиране на резултати от неформалното и самостоятелното учене. Другият вариант – валидиране на резултати от професионално обучение, което да отговоря на нуждите на „Ориенталски сбирки“ (и на културното наследство въобще) изискват промяна в правнонормативната уредба, вписване на нови професии в СППОО и правомощия за валидиране и пр. (*виж Трета глава*).

Да се върнем на реалистичния вариант. Струва си да бъде подложен на подробен анализ, от ракурса на разгледания пример (архивното и книжовното културно наследство в „Ориенталски сбирки“), за да се проследят силните и слабите страни, както и възможностите и заплахите пред евентуалната му реализация. За целта ще бъде използван методът на SWOT-анализа, който е полезен инструмент в помощ на вземането на решения и стратегическото планиране.

	Вътрешна среда	Силни страни	Слаби страни
		• Позволява да се оценят наличните знания, умения и компетентности • Изисква да се определят знанията, умения и компетентностите, изисквани за всяка една длъжност конкретно • Дава възможност за сравнение между наличните и потребните знания, умения и компетентности • Позволява да бъдат идентифицирани нуждите от професионално развитие • Позволява гъвкаво прилагане • Може да се провежда на място, в самата институция • Позиция за самооценката и личната инициатива (чрез създаването на портфолио) • Служи за въвеждане на стандарти за качество и показатели за изпълнение • Налице са добри практики (от миналото – провеждане на конкурс) • Съотнася индивидуалното професионално развитие към целите и нуждите на институцията (културното наследство)	• Прилагането зависи от промени в нормативната уредба • Зависи от наличието на инициатива, желание и воля за прилагане • Понастоящем възможният му обхват са само знанията, умения, компетентностите, придобити по неформален и самостоятелен път • Не е достатъчно познато като инструмент • Не са разработени правила, критерии за оценка • Свързано е с натрупването на значителна документация за доказване на знания/умения на съответния кандидат²³⁸ • Институциите на паметта не могат да предоставят валидиране съгласно с действащото законодателство
	Външна среда	Възможности	Заплахи
		• Институцията да се ангажира активно с професионалното развитие на специалистите • Да бъдат привлечени (всички; други) заинтересовани страни в процеса на валидиране • Да допринесе за повишена видимост (респ. популярност) на професиите от областта на културното наследство • Да повиши мотивираността за работа в областта на културното наследство • Да прерастне в модел, приложил спрямо останалите отдели в НОРДН, както и в други институции на паметта • Да осигурява данни за нуждите на практиката, които да служат за изработването на подходящи образователни/обучителни програми • Да използва съществуващи механизми като подбор на кандидати за работа и атестация на служителите	• Липса на стратегическо планиране по отношение на професионалното развитие • Липса на капацитет за сформирани на експертна комисия • Липса на ресурс за сформирани на експертна комисия • Липса на консенсус между заинтересованите страни (относно стандартите, критериите, методите на оценка) • Липса на управленска воля за изграждане на цялостен процес на професионално развитие • Да бъде изнесено извън институцията • Негативна реакция от страна на сътрудниците, чиито знания, умения, компетентности подлежат на валидиране • Да бъде използвано непрозрачно • Да отсъства благоприятна нагласа (изисква активно участие и съдействие)

Фиг. 12. SWOT анализ на валидирането като възможно решение на проблеми в областта на професионалното развитие

²³⁸ За тази слаба страна съобщават Добринка Стойкова и Деница Димитрова в доклад

В допълнение към изведените силни и слаби страни, възможности и заплахи е необходимо да се отговори на въпроса възможно ли е прилагането на валидиране и от кои фактори зависи да стане това. Анализът на нуждите, както и данните от изследването, показват, че признаването на знания и умения е важно и приложимо в рамките на институциите на паметта. За целта обаче е необходима тяхната активна позиция и инициатива за това да заемат мястото в процеса на професионално развитие. Според действащото законодателство (в частност ЗПОО) музеите, библиотеките и архивите не са сред институциите, които предлагат валидиране. Същевременно оценката и признаването на знанията и уменията могат да се извършват като част от подбор на кандидати за работа, както и като част от редовно извършваната атестация на служителите, която понастоящем е по-скоро формална, разчита на самооценка, утвърдена от прекия ръководител. От нея не произтичат препоръки, обвързани с реални възможности за професионално надграждане. За да стане възможно вписването на подобна стъпка в институционалната уредба е необходимо на първо място да бъде осъзната необходимостта и ползността от нея, а на второ – да има желание и воля за набелязване и изпълнение на мерки, чрез които да се преодолява тенденцията за все по-трудно намиране на подходящо подготвени кандидати за работа, а не да се използва като водеща причина за преустановяване на специфични дейности. Изграждането на общност с включване на заинтересовани страни (специалисти в областта, ползватели, представители на сродни институции) също е фактор от съществена важност, тъй като създава възможности за формиране на специализирани комисии. Необходима е синергия с образователните институции, за да бъде обвързана с реалните потребности предлаганата от тях теоретична подготовка, без която качествено реализиране на дейностите в областта на културното наследство е практически невъзможна.

Валидирането може да помогне в случая „Ориенталски сбирки“. Първо, предприемането на необходимите действия (полагане и разясняване на целите, дефиниране на критерии, подбор на инструменти за оценка, сформирание на комисия) ще ангажира институцията (НОРДН и НБКМ и нейната структура за опазване на ръкописно-документалното наследство – НОРДН) с проблемите на този специфичен отглед, ще легитимира нуждите от специализирана про-

на тема „Професионалното обучение в помощ на опазване на книжовното наследство – възможности и перспективи“, от който научаваме също, че в УниБИТ комисия от трима преподаватели оценява и валидира знания, придобити по неформален път, на библиотекари със значителен опит, които нямат библиотечна правоспособност. Мнението на авторите е, че това е „една съвременна форма, която предстои да се утвърди“. Стойкова, Добринка, Деница Димитрова. 2018. – В: Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство. Доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА. София: НБКМ, с. 98.

фесионална подготовка (по дипломатика, палеография, филигранология, и др.), ще даде повод да се потърсят съществуващите в миналото добри практики. Второ, прилагането на валидирането ще привлече вниманието на експертната общност (османисти, арабисти, иранисти, експерти в областта на ръкописната книга, архивисти, изследователи с опит) към реалните измерения на проблема, което е важна предпоставка за привличането ѝ като заинтересована страна в търсенето на решение. Резултатите от валидирането ще покажат действителното съотношение между знания, умения, компетентности и практическите нужди, породени от дейностите по опазване и социализиране. Например дали са налице знания и умения за класиране и въвеждане в научно обращение на останалите в изобилие османотурски документи; за извършване на читателски справки, които отговарят на научни стандарти; за обработване на колекцията от старопечатни книги; за поддържане и усъвършенстване на архивната система; за привеждане в съответствие със съвременните нормативни изисквания документацията за ценностите (инвентарни книги, библиографски описания в COBISS и др.); за текуща и годишна проверка на фонда; за оценяване на физическото състояние на архивните и книжовните ценности... Валидирането ще покаже кои от несъответствията се дължат на недостатъчна подготовка и кои – на недостатъчен капацитет, което предполага различни подходи за преодоляване на дефицитите. В крайна сметка, валидирането и произтичащите от него данни и резултати, ще отговорят на въпроса обезпечени ли са адекватно всички дейности и в състояние ли е отделът/институцията/държавата да поддържат функциите си по опазване и социализиране на културното наследство адекватно на обществените очаквания?

В обобщение, валидирането има потенциал да допринесе за разрешаването на проблемите на архивното и книжовното културно наследство (и в по-общ план – на културното наследство), свързани с професионалното развитие. Като основание за това може да се посочи следното:

- поощрява **тясната специализация** (но не бива да води до капсулиране на конкретната област, предвид на съвременните потребности от развиване на универсални умения и ключови компетентности).
- извършвано **на място**, ангажира институцията с професионалното развитие и така спомага за изграждане на атмосфера на сътрудничество и съвместно целеполагане.
- създава предпоставки за изграждането на **индивидуален план за професионално развитие**, като отчита индивидуалните особености и обстоятелства.
- **интегрира** индивидуалното развитие в плана за развитие на институцията.

- валидирането е **приложим инструмент**, който извежда сравними данни за анализ на ситуацията (ниво на подготвеност, профил на специалистите), въз основа на които могат да се разработват, препоръчват и планират мерки и политики в областта на професионалното образование и обучение, свързани с културното наследство.

Изброените силни страни и възможности очертават сериозен потенциал за прилагане и по отношение на професии, свързани с различни видове културно наследство. Практическо предизвикателство отправят слабите страни и заплахите на външната страна – тяхното трансформиране в нови възможности, чрез (превантивни) мерки за преодоляването или намаляването на ефекта им, допълнително обосновават усилено да се работи в посока на въвеждане на този инструмент. Консолидирането на общността, основана на участие на заинтересованите страни, е важна предпоставка за успешни стъпки към променена и усъвършенствана правнонормативна уредба, за създаване на прецизни, прозрачни и съобразени с практиката правила и критерии за прилагане на валидирането на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, като инструмент и решение за преодоляване на кризата в професионалната подготовка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В качеството си на „*невъзобновяем, уникален и незаменим ресурс*“ културното наследство играе важна роля за създаването на социален капитал, има важно икономическо въздействие, както и възможностите за постигането на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж в Европа. Данните от първото по рода си общоевропейско изследване на Евробарометър (2017) по темата за културното наследство, показват, че съществува пряко пропорционална зависимост между степенята на оценяване на конкретна форма на културното наследство и това доколко позната и близка е тя до респондентите.

Опазването на културното наследство е Европейски приоритет, но конкретните дейности в неговия обхват са национална отговорност. Европейските политически документи и нормативни актове съдържат предписания относно основните цели и задачи, както и включването на обществеността като заинтересована страна в процеса, докато националните документи установяват работните понятия, определят и регламентират отговорните институции и техните дейности. Анализът на националното законодателство в областта на културното наследство показва липса на терминологично съответствие между различните закони, както и липса на хармонизирани и добре координирани усилия за последователно и устойчиво опазване и социализиране на различните форми на културно наследство. Общият и устройствен в тази област Закон за културното наследство не успява да гарантира равнопоставеното отношение към всички видове културно наследство чрез еднакво застъпени и пропорционални мерки. Практически необходимите дейности от цикъла по опазване на културното наследство не са хомогенно застъпени, което оставя тяхното изпълнение без законосъобразен контрол и показатели за изпълнение.

Съвкупност от отличителни черти отделя архивните (документални) и книжовни ценности като самостоятелен вид културно наследство и предопределя специфичните знания, умения и компетентности, необходими за тяхното опазване и социализиране, така че този вид да бъде третиран равнопоставено с останалите. Опазването, проучването и популяризирането на тези ценности и техният исторически и културен контекст допринася за утвърждаване на регионалното многообразие, а посредством проявите на културни влияния и връзки в миналото, укрепва идеята за общеевропейска културна среда. Разгръщането на този потенциал обаче е възможно само и единствено когато бъдат качествено изпълнени дейностите по обработка и

представяне на тези ценности, а това в голяма степен зависи от нивото на професионалната подготовка на специалистите, които работят с тях.

Анализът на обекта на изследването – архивните (документални) и книжовни ценности, съхранявани в една от ценните колекции на НБКМ, показва редица дефицити и проблеми, които са свързани с конкретната ситуация. Много от тях обаче са валидни и за културното наследство въобще. Предметът на изследването – валидирането на знания и умения, придобити чрез неформално и самостоятелно учене, е пряко свързан с най-значимият комплекс от проблеми, който може да бъде определен като хоризонтален за цялата система, тъй като засяга всички дейности от цикъла на културното наследство. Степената на значимост, която имат знанията и уменията за качествено опазване и социализиране, предопределя и тясната връзка със системата на професионално образование и обучение.

Данните от проучването на ББИА (2011), посветено на книжовното наследство в българските библиотеки, очертават тревожна проблемна ситуация – както по отношение на съхраняването и опазването, така и по отношение на професионалните знания и умения, свързани с основните дейности в библиотеките. Налице е системен дефицит на ниво политики, който поражда инфраструктурен, финансов и кадрови дефицит. Настоящото изследване показва, че тази тенденция до голяма степен се потвърждава и от разглеждания конкретен пример. Особено при него е, че загубата на професионален капацитет води до директно прекъсване на връзката със специфичния вид наследство, което го превръща в неразбираемо и непознато. Силата на избрания пример е в отчетливо видимия резултат от упадък или преустановяването на основни дейности по опазването и социализирането на културното наследство, поради липса на необходимите професионални знания и умения.

Направеният преглед на конкретните дейности по опазване и социализиране на документалното и книжовното културно наследство очертава съвкупността от знания, умения и компетентности, които е необходимо да бъдат изграждани професионално, за да могат да се очакват качествени резултати. Сравнението с разписаното в съответните правно-нормативни актове показва липса на синхрон и даже отсъствие на такава важна дейност като управлението на културното наследство, което не позволява да се мисли за стратегическо планиране, целеполагане или очакване на добре структурирани резултати в коментираната област. По отношение на регламентирането на дейностите националната правно-нормативна уредба изостава съществено.

Липсата на достатъчно подготвени специалисти, както и на стратегия за високоспециализирано професионално развитие, поставя институциите на паметта в неизгодната позиция да определят качеството на извършваните дейности в зависимост от личните възможности или дори да ги преустано-

вяват, поради липса на капацитет. Загубата на професионална компетентност и експертиза постепенно води до следните отрицателни последици:

- намален капацитет на институцията за изпълнение на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство
- компромис с качеството на дейностите
- преустановяване на дейности
- прекъсване на приемствеността на специфични за институцията и съхранявания вид културно наследство знания, умения и компетентности
- риск от загуба на връзката с културното наследство, особено когато тя е опосредствана от превод и интерпретация
- културното наследство остава непознато за обществото.

Изброяването на конкретните необходими знания, умения и компетентности въз основа на проведените в рамките на настоящото изследване анкета и интервюта, показва че личната практика е водеща при определянето на вида и характера на дейностите, които реално се извършват. Поради факта, че формалното висше образование не е в състояние да подготвя и квалифицира кадри с описания широкоспектърен профил и същевременно много тясната и ниско платена област на реализация, тези от тях, които се посветят на професията, са принудени да се самоподготвят чрез неформално и самостоятелно учене.

Нуждата от продължаващо професионално обучение в областта на културното наследство е установена и документално адресирана в уставите на професионалните организации, които стоят най-близо до практиката и познават най-добре потребностите. Същевременно според ЗПОО те не попадат сред доставчиците на професионално обучение, защото нормативните списъци на длъжности и професии не съдържат обособени позиции, дейности и функции, свързани пряко с опазването и социализацията, както са описани в ЗКН.

Липсата на синергия между висшето образование и професионалното обучение и институциите на паметта, в качеството им на работодател, на практика ограничава възможностите за търсене на решение на проблема с професионалната квалификация в областта на културното наследство в рамките на сега съществуващия модел. Системата на професионално обучение е силно централизирана и по думите на Т. Танев „не е устроена да следва индивидуалните кариери, всяка от които се различава от другата. Вместо това е унифицирана и налага своите еднакви норми върху различните съдби. Системата произвежда типови проекти. Това обаче се случва в динамично време, безвъзвратно променено в сравнение с тиналата епоха, чиято философия тя следва.“²³⁹ Необходимостта от

²³⁹ Танев, Тодор, 2018. Манифест..., с. 163.

индивидуализирано професионално развитие е особено валидно в областта на културното наследство.

Анализът на дейностите по опазване и социализиране, както и реалната практика по тяхното осъществяване, очертават следните нужди, дефицити и проблеми във връзка с професионалното развитие:

- необходими са специфични знания, умения и компетентности
- формалното образование не предоставя необходимата подготовка
- професионалните знания, умения и компетентности придобити в практиката чрез неформално и самостоятелно учене не се удостоверяват (валидират)
- индивидуалното професионално развитие не е структурирано в съответствие с потребностите, оперативните и стратегическите цели на институциите на културното наследство
- институциите на паметта разчитат на външни услуги за повишаване на квалификацията на своите специалисти, въпреки че самите те познават най-добре естеството на работа и биха могли да обучават в нея
- действащите правила за валидирането на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално учене, изключват това да става извън лицензираните центрове за професионално обучение, както и за професии извън СППОО.

Анализът на валидирането като инструмент показва потенциал да се търси чрез него решение за преодоляване на проблемите на професионалното развитие в областта на културното наследство, поради следните отличителни характеристики:

- валидирането е гъвкаво спрямо индивидуалните особености, прагматично, ориентирано към резултати
- то е приложимо към разнообразието от дейности и видовете културно наследство
- може да помогне за определяне на етапите в личното професионално развитие
- повишава мотивацията чрез полагането на обозрими и постижими цели
- допринася за планирането на дейностите за професионално развитие и резултатите от тях
- съобразява индивидуалното професионално развитие с особеностите, целите и нуждите на конкретната институция
- допринася за постигане на по-добра видимост на професиите, посветени на опазването и социализирането.

Налице са и пречки пред прилагането на валидирането в институциите на паметта като част от процеса на професионално развитие. На първо

място, библиотеките, музеите и архивите нямат правно-нормативно основание да предоставят валидиране, тъй като не попадат в списъка по чл. 5 на Наредба №2 от 12.11.2014 г. Едновременно с това липсата на акредитация като научна институция²⁴⁰ не позволява подготовката на собствени докторанти и изграждането на академичен състав и съответно оценяването и валидирането на техните знания и умения. Голяма част от професиите в културното наследство не попадат в списъка за професионално обучение, за които се извършва валидиране²⁴¹, а добавянето на нови е обвързано с тежка процедура²⁴².

Резултатите от изследването обосновават нуждата от създаването на нов модел на валидиране на знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, който да е *независим* от сега съществуващата система за професионално обучение, както и от валидирането в академична среда. Работната хипотеза на изследването, което има преди всичко практическа насоченост и цели не само да набележи дефицитите и проблемите, но и да предложи решение, е че валидирането на професионалните знания и умения, натрупани в практиката чрез неформално и самостоятелно учене, е възможна полезна стъпка към постигането на необходимото специализирано и качествено професионално развитие в областта на културното наследство. Моделът е приложим както към документалното и книжовното, така и към всеки друг вид културно наследство, за чието опазване и социализиране са необходими специфични знания, умения и компетентности. Анализът на силните и слабите страни, на възможностите и заплахите показва, че има смисъл ако този модел бъде изграден в рамките на институциите на паметта, като привлича необходимата академична и професионална експертиза, включва различни заинтересовани страни и е част от процес на целенасочено професионално развитие.

Резултатите от изследването дават основание и възможност да бъдат формулирани следните препоръки:

- да бъде апробиран моделът за валидиране на знания и умения и да се анализира ефектът от неговото прилагане в конкретна институция на паметта

²⁴⁰ Осъществява се от Националната агенция за оценяване и акредитация, <https://www.neaa.government.bg/mezhdunarodna-dejnost> (26.06.2020).

²⁴¹ Модел на система на валидиране на професионални компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене. Проект „Насърчаване на професионалното обучение на възрастни и заетостта“, България, РН 2003.2163.8-001.00, дейност 1.4 „Подпомагане при разработването и апробирането на модел за валидиране на компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене“ период: април 2008 – юни 2009 г. София, 2009, https://www.pavet.government.bg/bg/media/model_validirane_MOMN.pdf (28.06.2020).

²⁴² Колева-Звънчарова, Милена. 2020. Професии..., с. 116-127.

- да бъдат обособени професиите, специфични за областта на културното наследство и да се идентифицират подходящите форми за професионално развитие чрез формално и неформално обучение
- институциите на паметта да придобият право да извършват валидиране на знания и умения в областта на културното наследство чрез промени в правно-нормативната уредба
- да се изгради система за професионалното развитие в областта на културното наследство, която да включва образователните институции, институциите на паметта, както и други заинтересовани страни (например изследователи, ползватели на културното наследство и др.) и да се управлява спрямо трайни и устойчиви цели в обществен интерес
- да бъдат идентифицирани и привлечени широк кръг заинтересовани страни, които чрез своята експертиза могат да допринесат за повишаване на качеството на дейностите по опазване и социализиране на културното наследство.

Евристичният подход към обекта на изследването – непознатото, неразкритото, травмирано и непопулярно културно наследство – е приносен. Трудно за обезпечаване с професионална подготовка, това специфично наследство остава сякаш в сянката на по-добре социализираните и съответно превърнати в по-значими видове културно наследство като археологическото. Този факт от една страна прави подготовката на специалисти невъзможна по „класическия“ начин – чрез масови (рентабилни) магистратури и специализации, а от друга страна катализира процеса на превръщането му в наследство от второстепенна категория. Настоящото изследване отстоява принципа за равнопоставеност на различните видове културно наследство като избира за свой обект непопулярното и непознатото. Валидирането на знания и умения, натрупани в професионалната практика и извън формалните образователни и обучителни програми, е обосновано като практическо и възможно решение за преодоляване на идентифицираните проблеми и в името на това наследството да не остане завинаги непознато и да бъдат пропуснати обществените ползи от неговото съхраняване и социализиране.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев**, Стефан. 1981. Ориенталски отглед. – В: Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. 16(22), с. 835–840.
- Артемов**, Николай. 2008. Балканските народи и Османската империя: едно отхвърлено наследство. – В: *Литературна тисва*, Година LI, 1, с. 55–67.
- Асман**, Ян. 2001. *Културната памет*, София: Планета 3.
- Атанасов**, Християн. 2019. Един неизвестен досега ключ към информационното богатство на османския архив в София и важноста му за българската история през XIX в.: „Каталогът на Славка Драганова“, – В: Българският XIX в.: нови архиви и прочити. Съст. Събев, Орлин,
- Атанасов**, Християн. София: За буквите – О писменехъ, с. 219–231.
- Божилова**, Ваня. 2015. Формално, неформално и информално учене – същност, съдържателни параметри и взаимозависимости. (Теоретико-аналитичен обзор). – В: *Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“*, Факултет по педагогика, книга Педагогика, том 105, с. 203–226.
- Бонева**, Вера. 2020. *Мемориалните музеи и експозиции в културната инфраструктура на съвременна България*. София: Фабер.
- Българска ръкописна книга X–XVIII в. Каталог от изложба*. 1976. Съст. Колектив. София: НБКМ.
- Българското книжовно наследство – част от европейското културно наследство. Доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА*. Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София: ББИА.
- Велинова**, Вася. 2018. Проф. Иван Дуйчев като изследовател на славянското и гръцкото средновековно ръкописно наследство. – В: Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще. Университетски четения по архивистика. Том I. София: Фабер, с. 23–32.
- Велков**, Аспарух. 1983. Ориенталски отглед. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 18(24), с. 583–585.
- Велков**, Аспарух, Стефан **Андреев**. 1983. *Водни знаци в османотурските документи*. Т. 1. Три луни. София: НБКМ.
- Велков**, Аспарух. 1986. *Видове османотурски документи. Принос към османотурската дипломатика*. София: НБКМ.
- Вуков**, Николай. Тенденции за конструиране на нови европейски наследства, основаващи се на миграциите и общоевропейските политики (мултикултурализъм и „нежелано наследство“). Материалът е представен на теоретичен семинар и е част от работата по проект „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“, финансиран от ФНИ към МОН
<http://www.migrantheritage.com/> (07.01.2019).

- Възвъзова-Каратеогорова, К., М. Михайлова-Мръвкарлова.** Jousuf Izzidin. Arabic Manuscripts in the National Library of Sofia "Cyrille et Methode". Baghdad, Iraq, Academy Press, 1968, – В: *Известия на НБКМ*, 1969, т. 9(15), с. 309.
- Вълчев, Георги, Ани Истамкова-Иванова.** 2020. Професионално развитие в областта на културното наследство чрез формалното образование, осъществявано в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. – В: Кабаков, Иван (съст.) *Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България*, София: СУ „Св. Кл. Охридски“, с. 128–152.
- Ганева, Светлана.** 2011. Предговор към Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011 г. София: ИК „Труд и право“, с. 9–12.
- Гергова, Ани.** 2006. Книжно-документално наследство. Университетска библиотека №459. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Гергова, Ани.** 2007. Българската ориенталистика и приложимостта на книговедската проблематика в нея. – В: *Общуване с Изтока. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на Стоянка Кендерова*. 2007. Съст. Л. Георгиев. София: НБКМ, с. 43–59.
- Грозданова, Елена.** 2005. Българската османистика на границата между две столетия – приемственост и обновление. – В: *Исторически преглед*, кн. 1–2, с. 153 и сл.
- Диамандчиев, Андрей. Д. А.** 1937. Ихчиев по случай предстоящата 25-годишнина от смъртта му. – В: *Известия на историческото дружество*, кн. 14–15, с. 186–194.
- Дичев, Ивайло.** 2002. *От принадлежност към идентичност*. София: ЛИК.
- Еленков, Иван, Румен Даскалов.** 1994. *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. София: Просвета.
- Желев, Йордан.** 2007. Османотурските документи в българските държавни архиви. Състояния и перспективи. – В: *Известия на държавните архиви*, т. 93, с. 337–353.
- Иванова, Зорка.** 2004. Сайяр, Джемшид. – В: *Българска книга. Енциклопедия*. Състав. А. Гергова. – София: Пенсофт, с. 384.
- Иванова, Зорка.** Поглед върху ръкописното наследство на османотурски език, съхранявано в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. – В: *Факти и листификации в старите текстове*. Състав. Б. Христова, Е. Узунова. София, 2011, с. 516–561.
- Иванова, Светлана.** 1994. Ориенталски отглед. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 22(28), с. 635–641.
- Иванова, Светлана.** 2001. Комплектуване, формиране и разкриване на сбирките на Ориенталския отглед на НБКМ (към пътеводител на Ориенталския отглед на НБКМ). – В: *Известия на Държавните архиви*, т. 79, с. 3–47.
- Иванова, Светлана.** 2009. Историкът и неговият архив (За класификационната схема на ориенталския отглед на НБКМ). – В: *Българската университетска архивистика като образователен отглед - история и бъдеще. Университетски четения по архивистика*. Том I. София: Фабер, с. 282–295.
- Йорданов, Велико.** 1930. *История на Народната библиотека в София: по случай 50 годишнината ѝ 1879–1929*.

- Кабаков, Иван.** 2015. *Дилети на културата*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Кабаков, Иван (съст.).** 2016. *Културният потенциал на народните и художествените занаяти*. Габрово: Сдружение „Фабриката“.
- Кабаков, Иван** 2019. Общо културно наследство – повече приобщаваща Европа. – В: *Европейският съюз след 2020 г. – нова Европа в нов свят*. Доклади от Шестата международна научна конференция на Катедра „Европеистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Център за високи постижения „Жан Моне“. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 353–364.
- Кабаков, Иван (съст.).** 2020. *Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Калайджиева, Костадинка.** 2003. *Материали за историята на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. 1944–1978 г.* София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Кенгерова, Стоянка.** 1992. Ориенталски сборки (1982–1989 г.). – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 20(26), с. 485–489.
- Кенгерова, Стоянка.** 1999. Персийската ръкописна книга в обществените библиотеки и частните сборки в България през XVIII–XIX век. – В: *Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите. Т. 4. Ислям и култура*. Състав., ред. Галина Лозанова, Любомир Миков. София: МЦИМКВ, с. 127–150.
- Кенгерова, Стоянка.** 2002. *Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII – първата половина на XIX век)*. София: НБКМ.
- Кенгерова, Стоянка.** 2002. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. – В: *Историята на книгата – начин на живот*. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова. Състав. К. Даскалова. София: ЛИК, с. 126–127.
- Кенгерова, Стоянка.** 2016. Отдел „Ориенталски сборки“ при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и неговият фонд – В: *Библиотека*, бр. 6/2016, с. 197–211.
- Киселинчева, Мария.** 1981. *Персийски миниатюри от 16 век от ръкописи, съхранявани в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София*. София: НБКМ.
- Книжовното наследство в българските библиотеки. Резултати от проучване.** 2011. Проект „Напредък и устойчиво развитие на библиотечния сектор в България“, подкрепен от Фондация „Америка за България“. София: ББИА.
- Ковачев, Румен (съст.).** 2011. *Из практиката на останската канцелария*. София: НБКМ.
- Когов, Христо, Божидар Райков.** 1976. Принципи и методи на описване на славянските ръкописи с оглед на съставяне каталог на българските ръкописи от X до XVIII в. Исторически преглед и методични указания. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 14(20), с. 55–81.
- Колева-Звънчарова, Милена.** 2016. „Третият по големина и значимост в света османотурски архив“: проблеми и задачи. Докладът е изнесен на националната конференция, посветена на 65-годишнината на държавните архиви „Българските архиви – път за бъдещето“, проведена на 7.10.2016 г. – В: *Архивен преглед*, кн. 2/2016, с. 86–90.

- Колева-Звънчарова**, Милена. 2018. Валидирането на знания и умения в областта на културното наследство като предпоставка за приобщаване. – В: Библиотека, бр. 1/2018, с. 20–26.
- Колева-Звънчарова**, Милена. 2019. Знания и умения на архивиста: предизвикателството „Ориенталски сбирки“. Специалните исторически дисциплини в университетското архивно образование, архивната практика и изследванията по история. – В: *Сборник от XII-та конференция на специалност „Архивистика и документалистика“*, с. 232–237.
- Колева-Звънчарова**, Милена. 2020. Професии и длъжности в областта на културното наследство. – Кабаков, Иван (съставител). Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България, София, с. 116–127.
- Кръстева**, Светлана. 2018. Следдипломната специализация по архивистика надграждащо обучение на служители от държавните архиви. – В: *Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще. Университетски четения по архивистика*. Том I. София: Фабер, с. 176–185.
- Маринова**, Боряна. 2016. Архиви, читалища, библиотеки и музеи: институции на паметта. – В: *Архивен преглед*, кн. 2/2016, с. 157–163.
- Минцев**, Димитър. 1996. Лекции по архивистика на Иван Г. Богданов. – В: *Известия на държавните архиви*, кн. 71/1996, с. 27–28.
- Минчева**, Бояна, Елена Узунова. 2011. Етрополска книжовна и калиграфско-художествена школа от XVII в. – В: *Библиотека*, год. 18, бр. 1, с. 55–57.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1967. Ориенталски отгел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и на библиотеката на Софийския университет „Кл. Охридски“*, т. 7(13), с. 520–521.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1969. Ориенталски отгел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 9(15), с. 269–270.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1972. Ориенталски отгел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 12(18), с. 312–313.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1972. 90 години ориенталски сбирки в Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 12(18), с. 351–358.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1976. Ориенталски отгел. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 14(20), с. 746–750.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1976. Гълъб Гълъбов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 14(20), с. 829–830.
- Михайлова-Мръвкарлова**, Мария. 1976. Никола Георгиев Попов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 14(20), с. 833–834.
- Миятев**, Петър. 1974. Диаманди Ихчиев. – В: *Исторически преглед*, кн. 6, с. 94–96.
- Младенова**, Мария. 2004. Негков, Борис. – В: *Българска книга*. Енциклопедия. Съст. А. Гергова. София: Пентсофт.
- Мусакова**, Елисавета. 2009. Българската ръкописна книга през XIII в. – В: *Сборник работна Византолошког института*. Т. 46, с. 299–312.

- Неджков**, Борис. 1948. Ориенталистиката в Софийската Народна библиотека. – В: *Годишник на Българския библиографски институт (за 1945–1946)*, т. 1, с. 226–239.
- Неджков**, Борис. 1956. Ориенталският отдел на Държавна библиотека „В. Коларов“. – В: *Известия на ДБ „В. Коларов“ за 1954 г.*, с. 113–122.
- Неджков**, Симеон. 1997. *Музеи и музеология*. София: ЛИК.
- Нора**, Пиер. 2004. *Места на памет. От републиката до нацията*. Т. I. София: Дом на науките за човека и обществото.
- Османистиката**. *Исторически отговори за бъдещето. Юбилеен сборник, посветен на 75-годишнината на доц. Мария Михайлова-Мръвкарлова*. 2012. София: Авангард Прима.
- Панчева**, Цветанка, Анета **Дончева**. 2007. Българската ориенталистика и приложимостта на книговедската проблематика в нея. – В: *Общуване с Изтока. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на Стоянка Кендерова*. 2007. Съст. Л. Георгиев. София: НБКМ, с. 84–96.
- Пейков**, Петър. 2016. Формиране на националния архивен фонд – достижения, проблеми, перспективи. – В: *Архивен преглед*, кн. 2/2016, с. 18–25.
- Петкова-Божанова**, Ганка. 1977. *Опис на арабските ръкописи*. Том 1 Корани, София.
- Петкова**, Стефка. 2015. *Архивистика. Избрано (1960–2015)*. София: За буквите.
- Савов**, Николай. 1990. Към историята на българската архивистика. Българската общественост и документалното ни наследство. <https://electronic-library.org/content/search.php> (10.11.2020).
- Сантова**, Мила. 2015. Политики за опазване на културното наследство. Нематериално културно наследство. – В: *Наследство и културен пейзаж. Heritage and Cultural Landscape*. Книга XVIII, Русе, с. 135–147.
- Сайяр**, Джемшид. 1973. *Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“*. София: НБКМ.
- Смит**, Антъни. 2000. *Националната идентичност*. София: Издателство-ателие-Аб.
- Стайнова**, Михаила. 1987. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Неджков – принос за развитието на османистиката в България. – В: *България през XV–XVIII век. Историкографски изследвания*. Т. 1, София, с. 309–318.
- Стоилова**, Анка. 1994, Д-р Иван Димитров Кимрянов. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, т. 20(28), с. 652–655.
- Стоилова**, Анка. 2004. Иван Димитров Кимрянов. – В: *Българска книга*. Енциклопедия. Съст. А. Гергова. София: Пентсофт, с. 221–222.
- Стоилова**, Анка. 2016. Каталогизирането на източните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Библиотека*, бр. 6/2016, с. 276–293.
- Стоилова**, Анка. 2017. *Арабските ръкописи. Методика на първичната обработка на фрагментите*. София: НБКМ.
- Стоилова**, Анка, Невена **Граматинова**, Зорка **Иванова** (съставители). 2020. *Кратък каталог на източните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, т. II, София: НБКМ.
- Стойкова**, Добринка, Деница **Димитрова**. 2018. – В: *Българското книжовно наследство – част от европейското културно пространство*. Доклади от XXVIII Национална конференция на ББИА. София: НБКМ, с. 94–100.

- Стоянов**, Валери. 1991. *Дипломатика на средновековните извори. Владетелски документи*. София: БАН.
- Стоянов**, Маньо. 1957–1959. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания (1806–1878)*. Т. I и т. II, София: Наука и изкуство.
- Събев**, Орлин. 2004. *Първото османско пътешествие в света на печатната книга (1726–1746)*. София: Нов поглед.
- Събев**, Орлин. 2017. *Книгата и нейният храм (история на османските библиотеки в България)*. София: Авангард Прима.
- Събев**, Орлин. *За съдбата на османските вакъфски библиотеки след Освобождението*. Доклад от научната конференция „Съдбата на вакъфските имоти в условията на прехода от имперско към национално държавно управление“, организирана от ИФ на СУ през октомври 2019 г. (под печат).
- Танев**, Тодор. 2018. *Манифест за професионалното образование и обучение в България. Проблеми и решения*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.
- Тилева**, Виктория. 1990. Архивът на Народната библиотека „Кирил и Методи“ до 9.IX.1944 г. – В: *Библиотекар*, 1990/2, с. 25–28.
- Тодоров-Хингалов**, Владимир. 1914. Ориенталски отдел (извлечение из рапорта на завеждащия отдела). – В: *Годишник на Народната библиотека в София*, с. 84–88.
- Тодоров-Хингалов**, Владимир. 1930. Ориенталски отдел (Извлечение из рапорта на завеждащия отдела). – В: *Годишник на Народната библиотека в София за 1926–1928*, с. 150–151.
- Халбвакс**, Морис. 1996. *Колективната памет*. София: Кримика и хуманизъм.
- Христова**, Боряна, Елисавета **Мусакова**. 2010. *Етрополската калиграфско-художествена школа от XVII в.* София: Багатур.
- Цонев**, Беньо (съставител). 1910. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. София.
- Шиваров**, Стоян. 2012. Сиджилите на Софийския шериатски съд. – В: *Минало*, год. 19, бр. 3, с. 11–18.
- Янакуева**, Елена. 2016. Научноизследователската дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методи“ – В: *Библиотека*, кн. 5, с. 194–201.
- Competences For Access To The Conservation-Restoration Profession**. 2011. E.C.C.O.
- Corr Susan, Elis Marçal, Nessa Roche**. 2019. Fostering Innovation In Heritage Professions: the Effect of the EYCH, SCientific REsearch and Information Technology *Ricerca Scientifica e Tecnologie dell'Informazione* Vol 9, Issue 1 (2019), p. 49–60.
- The **Cultural Heritage Blueprint**. A workforce development plan for cultural heritage in the UK. December 2008. Creative Cultural Skills.
- Dean**, B. 2016. *The Idiot Brain. A Neuroscientist Explains What Your Head Is Really Up To*. London: Faber&Faber.
- Dümcke**, Cornelia and Mikhail Gnedovsky, The Social and Economic Value of Cultural Heritage: *literature review*, EENC Paper, July 2013 <http://archive.interarts.net/descargas/interarts2557.pdf> (24.06.2020).
- Dzhengozova**, M. 2019. European inventory on validation of non-formal and informal learning 2018 update: Bulgaria

- http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/2019/european_inventory_validation_2018_Bulgaria.pdf (10.04.2020).
- Izzedien**, Yusūf. 1968. *Arabic Manuscripts in the National Library of Sofia "Cyrille et Methode"*. Bagdad.
- Kenderova**, Stoyanka, Anka **Stoilova** (eds.). 2013. *Brief Catalogue of the Oriental Manuscripts Preserved in St. Cyril and St. Methodius National Library*, Volume I. Sofia: St. Cyril and St. Methodius National Library.
- Marçal Elis**, Susan Corr, David Aguilera, Jeremy Hutchings, Conor Newman. 2020. On the Classification of the Cultural Heritage Sector within NACE, – In: *International Journal of Cultural Heritage*, Vol. 5, 23–31
<http://iaras.org/iaras/journals/ijch> (30.06.2020).
- Stoilova**, Anka, Nevena **Gramatikova** et al. (eds.). 2020. *Brief Catalogue of the Oriental Manuscripts Preserved in St. Cyril and St. Methodius National Library*, Volume II. Sofia: St. Cyril and St. Methodius National Library.
- Thurley**, Simon. Into the future. Our strategy for 2005–2010. – In: *Conservation Bulletin [English Heritage]*, 2005 (49), p. 26–27.
- Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe – prospectus on “skills, training and knowledge transfer for traditional and emerging heritage professions”** Brainstorming report, October 2017
<https://voicesofculture.eu/2019/05/16/skills-training-knowledge-transfer-in-cultural-heritage-2/> (29.06.2020).
- Validation and the Value of Competences, Road Map 2018**, Nordic Network for Adult Learning, NVL 2015.
- Van Lakerveld**, J.A., **Vroonhof**, P., **Broek**, S., **Stoutjesdijk**, F.D., & **van Loo**, S.B., (2017). *Skills, training and knowledge transfer: Traditional and emerging heritage professions. An exploration*. Leiden: Plato, Ockham, Panteia
<https://www.panteia.com/uploads/2017/07/final-report-on-emerging-heritage-professions-23062017.pdf> (10.08.2020).

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

- НБКМ, БИА, фонд №35, архивна единица 129
- ЦДА, ф. 1137, архивна единица 4216
- Одигтен доклад – обява за връчване на одигтен доклад и доклад на сайта на Сметната палата на 22.06.2017
http://www.bulnao.government.bg/bg/articles/syobshtenija-za-vrychvane-132?file_page=2 (22.06.16).
- Годишни отчети на НБКМ 2015–2019

НОРМАТИВНИ АКТОВЕ И ПОЛИТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ

- Актуализирана стратегия по заетостта на Република България (2013–2020), приета с Протокол № 40.1 на Министерския съвет от 09.10.2013 г.
- Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР), Европейски общности, 2009
- Закон за закрила и развитие на културата
- Закон за културното наследство
- Закон за националния архивен фонд
- Закон за обществените библиотеки
- Закон за професионалното образование и обучение
- Закljučения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (2018/С 196/05)
- Закljučения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (2014/С 463/01)
- Закljučения на Съвета от 12 май 2009 г. относно стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („ЕСЕТ 2020 г.“), ОВ С 119, 28.5.2009 г.
- Закljučения на Съвета от 21 май 2014 година относно културното наследство като стратегически ресурс за устойчива Европа (2014/С 183/08)
- Кодекс на труда, в сила от 01.01.1987 г.
- Конвенция от Фаро
<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> (08.07.2020)
- Методически кодекс, свитък I. Управление и организация на Националния архивен фонд и архивната мрежа. ДАА, София, 2013 г. http://www.archives.government.bg/methodological_code/index.html (25.07.2020)
- Методически указания за разработване на държавни образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (утвърдени от УС по НАПОО с протокол № 01/18.02.2015 г.) https://www.navet.government.bg/bg/media/Methodicheski_ukazania_DOS_09_11_2016-2.pdf (13.08.2020)
- Модел на система на валидиране на професионални компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене. Проект „Насърчаване на професионалното обучение на възрастни и заетостта“, България, РН 2003.2163.8 -001.00, дейност 1.4 „Подпомагане при разработването и апробирането на модел за валидиране на компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене“ период: април 2008 – юни 2009 г. София, 2009 г.
https://www.navet.government.bg/bg/media/model_validirane_MOMN.pdf (28.06.2020)
- Наредба № 2 от 13.11.2014 г. за условията и реда за валидиране на професионални знания, умения и компетентности, Обн. – ДВ, бр. 96 от 21.11.2014 г., в сила от 01.01.2015 г.
- Наредба № 3 от 18 ноември 2014 г. за съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд
- Наръчник за валидиране на професионална квалификация, придобита чрез неформално и самостоятелно учене, София, 2014

- Национална класификация на длъжностите и професиите, 2011 г. ИК „Труд и право“, София, 2011, 928 с.
- Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 година, София, 2014, МОН
- Национална стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до него. Проект. Българска библиотечно-информационна асоциация. София, 2013
- План за възстановяване и устойчивост на Република България. Октомври, 2020. Министерски съвет на Република България
- Правилник за дейността на НБКМ в сила от 24 октомври 2020 г.
- Препоръка на Съвета от 20 декември 2012 относно валидирането на неформалното и самостоятелното учене (2012/С 398/01)
- Резолюция на Европейския парламент от 8 септември 2015 г. за интегриран подход към културното наследство на Европа (2014/2149(INI))
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0293+0+DOC+XML+V0//BG> (7.11.2018)
- Решение (ЕС) 2017/864 на Европейския парламент и на Съвета от 17 май 2017 година относно Европейска година на културното наследство (2018 г.)
- Стандарт за библиотечно-информационно обслужване
- Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Нова европейска програма за култура, Брюксел, 22.05.2018, COM(2018) 267 final
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0267&from=EN>
- Стратегия за развитие на професионалното образование и обучение в Република България за периода 2015–2020 <https://www.navet.government.bg/bg/media/Strategia-ROO-2014.pdf> (01.07.2020)
- Указания за провеждане на процеса валидиране в център за професионално обучение (ЦПО). МС, НАПОО <https://www.navet.government.bg/bg/media/Ukazaniq-za-validirane-v-CPO.pdf> (13.08.2020)
- European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century, Council of Europe, May 2018
<https://rm.coe.int/european-heritage-strategy-for-the-21st-century-strategy-21-full-text/16808ae270> (5.11.2018)
- A Memorandum on Lifelong Learning, Commission of the European Communities, Brussels, 30.10.2000, SEC(2000) 1832 https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (24.06.2020)

ЕЛЕКТРОННИ РЕСУРСИ

- Държавна агенция архиви
https://www.archives.government.bg/8-Смръктура_у_функции-LM
- Електронна библиотека по архивистика
<https://electronic-library.org/content/index.php>

- Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методиџ“ <http://www.nationallibrary.bg>
 „В Народната библиотека заплатите са минимални, а обеџът работа е колкото
 џ Конгреса на САЩ“ http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2017/09/29/3050519_v_narodnata_biblioteka_zaplatite_sa_minimalni_a_obemut (27.07.20)
- Culturestatistic, 2016 edition, EU <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7551543/KS-04-15-737-EN-N.pdf/648072f3-63c4-47d8-905a-6fdc742b8605> (24.06.2020)
- English Heritage Foundation
<https://www.english-heritage.org.uk/about-us/our-history> (26.12.2018)
- European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009
https://www.cedefop.europa.eu/files/4054_en.pdf 10.04.2020)
- European Guidelines for Validating Non-Formal and Informal Learning, CEDEFOP, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2015
<https://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3073>
 (28.06.2020)
- Harvard Business Review. Welcome to the Experience Economy by B. Joseph Pine II and James H. Gilmore
<https://hbr.org/1998/07/welcome-to-the-experience-economy> (26.09.2020)
- Mapping of Cultural Heritage Actions in European Union Policies, Programmes and Activities, latest update May 2017, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (DG EAC) http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf (5.11.2018)
- Non-Formal and Informal Education: History, Current Issues and Questions, blogpost
<https://epale.ec.europa.eu/en/blog/education-non-formelle-et-education-informelle-histoire-questions-vives-et-dactualite> (22.06.2020)
- World Economic Forum
<http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/> (20.07.2020)

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1. Анкета

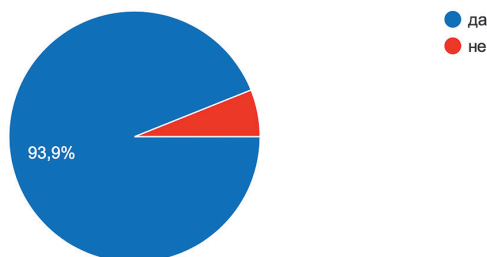
„ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО. ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ“

Анонимна онлайн анкета, проведена в периода 29.05.–30.06.2020

Въпрос 1:

Смятате ли, че в ежедневната си работа извършвате дейности, свързани с опазването на културно наследство?

33 отговора

Въпрос 2:

Ако сте отговорили с „да“ на предишния въпрос, моля, запишете тук кои са тези дейности:

30 отговора

*Преглед на физическото състояние, експониране, популяризиране
Всички дейности определени в ЗКН и подзаконови актове
издирване на информация за ДКЦ (начин на постъпване, цена и пр.) и въвеждане
то ѝ в бази данни и електронни каталози; създаване на библиографски записи за ДКЦ
с възможност за изход „инвентарна книга“; популяризация и ангажиране на общественото
внимание към опазване на ДКЦ*

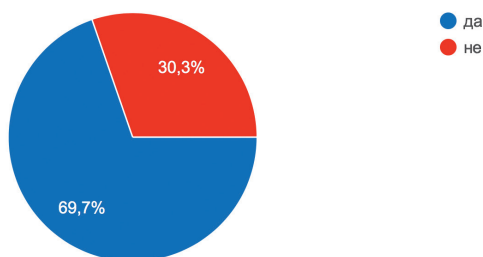
- Издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация, адаптация, социализация и публикация
- Предоставяне на достъп до книжовно и архивно КН, нареждане и организация на фонда, отделяне за реставрация по различни критерии
- Видя ли наследство (куатурно), веднага започвам да го пазя (от нерегламентирани посегателства)
- Издирване, идентифициране, опазване и популяризиране на движими културни ценности
- Реставрация и консервация, включително начин на съхранение на архивни документи, снимки, книги и други куатурни ценности свързани с хартията.
- съхраняване на архивни документи
- реставрация на куатурни ценности, преподаване на различни дисциплини в реставрацията в катедра „Реставрация“ на Националната художествена академия
- Консервация и реставрация
- консервация на произведения на изкуството и артефакти с историческа стойност
- проучване, документиране, съхраняване, популяризиране
- инвентаризация и популяризация
- Консервация и реставрация на книжовно и документално куатурно наследство
- Изследвам и каталогизирам ориенталски ръкописи (конкретно ръкописи на османотурски език), запазени в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София; издирвам и проучвам такива ръкописи, които се намират в частни лица и при възможност агитирам те да бъдат предадени на Националната библиотека. Изследвам историята и куатурата и регистрирам актуалното състояние на алевийско-бекташийската общност в България и нейните контакти с тази общност в Турция и Европа. Изследванията си представям в научни публикации у нас и в чужбина. Участвам в популяризирането на ръкописната колекция на Националната библиотека като част от служебната ми характеристика. Популяризирам куатурата на алевийско-бекташийската общност, когато получа покана за това или по моя инициатива. С удоволствие бих разширила обхвата на своята дейност в областта на опазването на куатурното наследство, ако ми се предостави тази възможност
- Консервация и реставрация на движими и недвижими произведения на изкуството и куатурата
- Работа с паметници от ръкописно-документалното наследство и по-специално със сааванската кирилска ръкописна традиция
- дигитализация на документи, каталогизиране, създаване на метаданни

- *обработка на документи*
- *преинвентирание на фондове и диференциране на колекции в тях, създаване на подходящ температурно-влажностен режим на съхранение на ДКЦ, реставрация на ДКЦ*
- *събирателска работа за попадането му в музей, идентифицирането и регистрирането му, завеждането му в инвентарните книги, ежегодното му инвентаризиране, като проверка за неговото състояние, определянето му за консервационно-реставрационни дейности, реагирането на сигнали за застрашено културно наследство, взаимодействие с компетентните органи относно застрашено културно наследство, взаимодействие с държавни и общински органи относно обявяването на статут на недвижимо културно наследство*
- *Описвам славянски ръкописи; съставянето на такива каталози (описи) е част от дейностите по опазване на културното наследство*
- *Издирване, съхранение, опазване, изследване и представяне на ДКЦ и НКЦ.*
- *Работя като реставратор на културно наследство*
- *Основните музейни дейности в съответствие с дефиницията на ИКОМ.*
- *издирване, документирание, съхранение, популяризиране, администриране*
- *Комплектувам, организирам, предоставям за ползване и популяризирам архивно наследство*
- *Реставратор*
- *изследване, съхранение и представяне пред широката публика на българското културно наследство*

Въпрос 3:

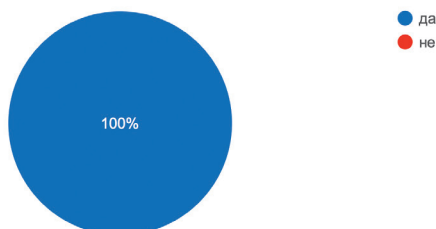
Според Вас, необходимо ли е да се обособява опазването на културното наследство като отделен икономически сектор?

33 отговора

Въпрос 4:

Според Вас, необходими ли са специфични знания, умения и компетентности за работа с културно наследство
33 отговора

Въпрос 5:

Ако сте отговорили с „да“ на предишния въпрос, моля, запишете тук кои са те:

28 отговора

- В зависимост от материала, с който се работи, подходящо образование.
- Повече курсове, магистърски програми и дори специалности във ВУЗ-овете, където да се обучават квалифицирани кадри. Необходими са познания върху нормативната уредба, знания в тематичната област, музеология, управленска и мениджърска компетентност. За консервация и реставрация – задължителна квалификация.
- задълбочени познания в съответната област/и на хуманитаристиката; познаване на нормативната база, свързана с управлението на културното наследство; комуникативност и проактивност; гъвкавост и адаптивност към промяната
- Познания за компонентите материалния носител на съдържанието и неговите проблеми от гледна точка на съхранение, реставрация и консервация. Базисни кодиколожки и палеографски знания и дигитални компетенции и инструменти за представяне в интернет
- В зависимост от спецификата на културното наследство – знания, умения и компетентности подпомагащи регистрирането, съхранението и представянето на наследството
- Завършено висше образование за магистър реставратор, в НХА, което дава първоначалната компетентност към тази професия. Другите компетент-

ности са свързани с допълнителни обучения за начин на съхранение и профилактика на културните ценности, били те движими или недвижими, аранжировка в музейна среда, начин на транспортиране. Тази професия е дългогодишен процес на практически опит и теоретична подготовка, непрекъсната информираност за новостите в анализи и изследвания. Компетентност трябва да има в историята на изкуствата, химическите, микробиологични и физични науки, свързани с реставрация и консервация на различни видове материали.

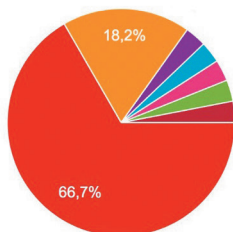
- Необходими са познания в областта на реставрацията, изработката на подвързия, строителството и архитектурата – за изграждането на подходящи сгради и хранилища.
- необходимо е да се идентифицират и картографират специфичните познания, умения и компетентност на отделните видове специалисти. Това е дълъг процес, който изисква значителна по обем колективна работа. На този етап единствените професионалисти, които са извършили идентифицирането на тези умения, са реставраторите. Те са публикувани ето тук: http://www.ecco-eu.org/fileadmin/assets/documents/publications/ECCO_Competences_EN.pdf Има ги на още четири други езика. Сайтът съдържа и друга интересна информация, вкл. наскоро публикувана статия на две колежки точно по тази тема: http://www.ecco-eu.org/fileadmin/user_upload/On_the_Classification_of_the_Cultural_Heritage_Sector_within_NACE.pdf
- Висше образование в сферата, разбиране на проблемите на култ. наследство от практическа до етично/морална гледна точка, специфични знания за материята, обект на опазване.
- Грижата за културното наследство е комплексна дейност, която изисква интердисциплинарно сътрудничество на специалисти от различни сфери на науката, изкуството и индустрията, както и активно участие на гражданите в процеса за вземане на решения.
- специализация в конкретна сфера, практически опит от работа на терен, експониране и презентиране на културното наследство, познаване на законодателството и добрите практики, чужд език и т.н.
- съответстващо образование
- Познание по история, техника и технология на изработка/производство, и др.
- Добра подготовка в областта на хуманитаристиката – историята, историческата и културната география, етнологията, фолклора, политиката, готовност в сферата на литературата; добра езикова подготовка и готовност по отношение на нормативната база, регламентираща опазването на културното наследство.
- Необходимо е всички от изброените. Загължителен е курс на обучение, минимум петгодишен. Желателно е във висше учебно заведение със специфична насоченост.

- *Основни познания в областта на историко-филологическите дисциплини, специализирани квалификационни курсове за работа със специални колекции в книжовната традиция, основни познания в музейното дело за обработка на паметници от областта на материалната култура и културно-историческото наследство; познания и в работа с дигитализирани обекти с оглед създаване на възможности за дистанционен достъп до базите с дигитализирано културно наследство.*
- *специфично образование, техноогични умения*
- *работа с музейна документация, специфични начини на съхранение, методи на изследване на ДКЦ и техния потенциал*
- *професионални знания по история, археология, етнография*
- *обща култура – като задължителна изходна позиция; познания по история, археология, история на изкуството, история на културата, основни познания по опазване на различните видове културно наследство (движимо и недвижимо);*
- *Компютърна грамотност, владение на чужди езици, умения в сферата на консервацията и реставрацията, работа с публики.*
- *Образование с магистърска степен в областта на консервация и реставрация*
- *Специфичните знания, умения и компетентности са значителни като брой. Обикновено са описани подробно в програмите на различни университетски курсове, достъпни и on-line.*
- *в зависимост от вида на работа са необходими знания в различни области от историята, материалната култура, техниката на напрана и др.*
- *Да се разбира какво и до каква степен е ценно, как се организира съхранението му и досега с него.*
- *Образование и отношение*
- *професионална подготовка и визия за значението на културното наследство*
- *Образование*

Въпрос 6:

Според Вас, къде трябва да се формират специфични знания, умения и компетентности за работа с културно наследство

33 отговора

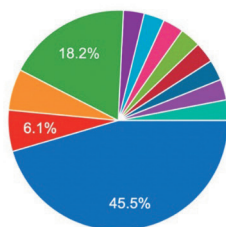

- в професионално училище
- в университет
- в институциите на паметта
- не е необходимо
- първите три отговора
- ако са свързани с консервация и реставрация, още в ПСУ, другите във ВУЗ-ове и накрая в самите музеи и останалите институции на паметта
- следдипломна специализация и квалификация
- мисля, че освен в университетите, формирането на различните умения се създават (sic) и в различни институции на паметта, но при всички случаи е необходимо продължаващо обучение
- в художествената академия

Въпрос 7:

Как се обучават новопостъпилите служители за работа с културното наследство във Вашата институция

33 отговора

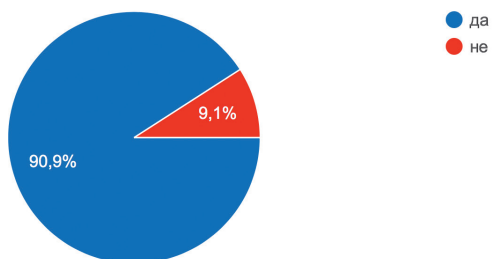

- от колеги
- чрез следдипломна квалификация
- организират се специализирани курсове
- подготвят се сами
- не се обучават
- от колеги и сами
- чрез семинари, уъркшопи, участия в конгреси и конференции, специализации (например курсове), междуакадемичен обмен по програма Еразъм+, и др. На практика това зависи от самите преподаватели, но за щастие у нас всички имат желание да се развиват
- свободна практика
- отговор 1, 2, 3 и обмяна на добри практики
- първите четири отговора
- за обучението би трябвало да се използват всички горепосочени методи, включително и самоподготовка
- имат длъжностни характеристики, съгласно изискванията на които би следвало да работят

Въпрос 8:

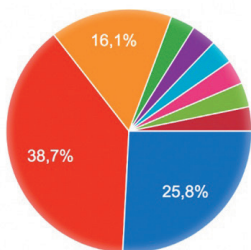
Необходимо ли е знанията, уменията и компетентностите, придобити по време на работа да бъдат формално признати?

33 отговора

Въпрос 9:

Ако сте отговорили с "да" на предишния въпрос, моля, посочете как

31 отговора

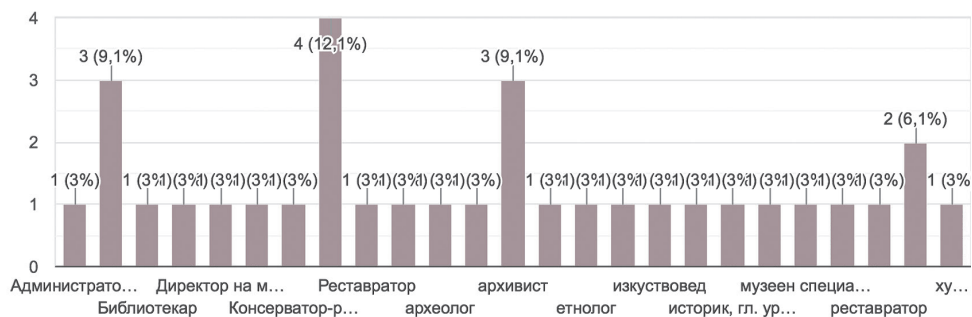

- чрез сертификат
- чрез допълнителна професионална категория
- чрез различно възнаграждение
- и трите
- чрез професионална акредитация или атестация.
- Това не може да замести висшето образование и е само част от професионалното развитие на дипломирания реставратор
- чрез годишни публични доклади на професионалната общност
- отговор 2 и 3
- по втория и третия начин
- Смятам, че при всички случаи трябва да се признават знанията и уменията, зависи от възможностите на институцията. Най-добре е винаги да има сертификат

Въпрос 10:

Каква е Вашата професия

33 отговора

*Администратор и археолог

**Директор на музей

***Консерватор-реставратор

****историк, гл. уредник

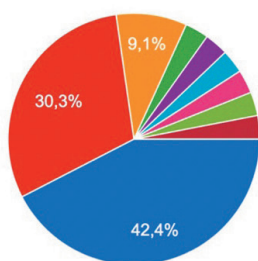
*****музеен специалист

*****художник-реставратор

Въпрос 11:

Къде я практикувате

33 отговора

- музей
- библиотека
- архив
- преподавател в катедра „Реставрация“ на Националната художествена академия
- свободна практика
- Свободна практика
- freelance
- В Националната библиотека и Института за изследване на изкуствата – БАН
- Реставрация на шуко, шуко лустро и позлати

Приложение 2. Интервю

Интервюта с архивисти от отдел „Ориенталски сбирки“, направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, проведени в периода май-юни 2020 г.

*Интервю №1**

Как попаднахте в Ориенталски сбирки?

„Когато през 1997 г. бях студентка в четвърти курс на специалност Тюркология на СУ, доц. Мария Мръвкарлова ме попита дали искам да работя в Ориенталския отдел. Отговорих положително и тя ме препоръча на тогавашния шеф проф. Стоянка Кендерева.“

Чувствахте ли се достатъчно подготвени?

„Изобщо нямах представа за работата в Отдела, но имах голямо желание да се занимавам с османски документи, защото усещах, че това е моят житейски път.“

Имаше ли дейности, за които не бяхте подготвени? Кои?

„Не бях подготвена да класирам документи. Тогава (1999–2004, когато бях там) това бе основната работа на Отдела.“

Каква допълнителна квалификация получихте след постъпване на работа?

„Никаква, ако не се брои, че се научих да работя с османотурските документи.“

Кой се грижеше за вашето професионално развитие?

„Никой. Дадоха ми кутията с необработени документи и ми казаха какво да пиша на обвинния лист: Град, дата, обща тема с една дума. Само веднъж в началото Ст. А. ме накара да прочета един документ на най-лесния шрифт несих, а един път К. провери набързо как съм класирала. След като видяха, че се справям, повече не ми обърнаха внимание.“

* Текстът в курсив е мой – въпрос, уточнение или преразказ на казаното от респондента; текстът в кавички е на респондента, буквално предаден. Имената на лицата, работили в Отдела, от които нямам изрично съгласие да бъдат споменати в текста, са представени с инициали.

Каква част от вашето професионално израстване се дължи на вашата собствена амбиция и желание, и каква – на изискванията на професията и институцията?

„Развитието в османистиката преди всичко е въпрос на лично желание и най-вече на вътрешното усещане, че това е твоят житейски път. Без тези две предпоставки, нищо не се случва каквито и изисквания да има институцията към служителя.“

Какво обучение претинаваха служителите, когато постъпихте в Отдела?

„На мен ми казаха само какво трябва да видя в документа: граз, дата и обща тема. Никой не ме е обучавал. Каквото съм видяла сама по достъпните тогава книжки и съм успяла да прочета в документите, това е.“

Този подход протени ли се във времето и ако да – как?

„Колегите преди мен, С.И., Р.К., Е.Р., самият Ст.А. и А.В. са били обучавани. За мен Ст.К. и Ст. А. просто нямаха време. Колегите С.А. и С.Ш. също бяха обучавани.“

Според Вас необходимо ли е обучението на служителите в Отдела да бъде регламентирано?

„Разбира се. Така по-бързо ще се напредне при работата с документите. Това обучение трябва да трае около 9 месеца, всеки ден, заедно с почивните дни. След 9 месеца, новопостъпилият се чувства малко по-добре сред османските документи и вече е по-способен сам да надгражда.“

Кой трябва да го провежда?

„Може да се извършва и вътре в Отдела от опитните сътрудници, както е било до 1989 г.“

Кой трябва да оценява и удостоверява резултатите от него?

„Самите по-опитни сътрудници на Отдела трябва да изготвят доклади за напредъка на новопостъпилите. Това не е обвързано със заплатата, а с по-дългосрочна перспектива, дали даден човек има желание, нагласа и око за османските документи. Както посочих османистиката е преди всичко вътрешна нагласа, че това е твоят житейски път, а положените усилия се възнаграждават едва след години.“

Какви знания, умения и компетентности изискват Ориенталски сбирки?

„Много добър турски език и най-вече усет за граматическите конструкции; малко арабски език, за да не изглеждат старите гуми толкова страшни;

умението да разчиташ различните шрифтове; умението да се съсредоточаваш и да си постоянен в усърдието си.“

Моля, посочете задължителните, според Вас, дисциплини, в които служителите на Отдела трябва да получават професионална подготовка:

„В университета е добре да са минали курса по османотурски език, макар че нивото не е достатъчно, но все пак дава представа за буквите и случващото се в османотурския език. Трябва да са минали и курс по арабски език, независимо дали могат или не могат да говорят. Най-хубаво ще е, ако постъпилият има подготовка по различните шрифтове (част от палеографията). Те са ключът към документите, но такава не се предлага изобщо в България. Дори имамите и мюфтиите в България, а и самите ръководни кадри на Мюфтийството на РБ нямат такава подготовка.“

Според Вас, НБ има ли капацитета сама да обучава кадрите за работа в този отдел?

„Това е въпрос на организация и желание. Ако бъде зададено като приоритет от Министерството на културата, веднага ще се намери начин да се обучават кадрите.“

Кои институции трябва да обучават служители за този отдел?

„От една страна, с тази задача може да се заеме СУ „Св. Кл. Охридски“, а от друга страна самата НБ. Тук отново става дума за приоритети, зададени от различни министерства.“

Интервю №2

Как попаднахте в Ориенталски сбирки?

Постъпва на работа в читалните, където работи в продължение на 7 г. Когато се обявява конкурс за Отдела, кандидатства, защото много иска да работи там. Явяват се 3-та души, но тя се оказва най-подготвена. Впоследствие сама записва курсове по арабски и персийски.

Конкурсът какво представляваше?

„Конкурсът имаше три елемента – едното беше върху дипломатиката на Негков, освен това даваха някакъв текст да се разчете на османотурски – общо взето беше елементарен, показваха ни документи ръкописни. Явно погубрани по-четливи – да разграничим частите, бяха фермани. Освен това и западен език. Аз с немски се явих.“

Кога спряха да правят такива конкурси за Ориенталски сбирки?

„Не знам, след мен не знам друг да е бил с конкурс. След 90-та година не е имало конкурс.“

Как се е проследявало развитието на сътрудниците? Кой как е подобрил квалификацията си?

„Не, няма такова нещо. Не се проверява. Искат се отчети. Примерно, както зъболекарят на ден трябва 7 зъба да извади, а ти трябва да анулираш 40 документа на ден. (...) Отчетът си е отчет, реалността е друга. Не знам, освен Ст. А. и А. В. кой друг би могъл да класира толкова. Обаче те не се занимаваха с класиране.“

Този норта е определяха в библиотеката, или я спускаха от Министерството?

„Нищо общо няма Министерството, тя е определена в Отдела.“

Ако не я изпълниш какво се случва?

„Нищо. Следващият път ще я изпълниш. Не знам някой да е санкциониран, затова че не си е изпълнил нормата. Особено като дойдоха по-младите хора, които естествено не можеха да я изпълнят. (...) Аз например понеже определено имах интереси към ръкописи и старопечатни книги, много пъти бързичко си претрупвах документите, за да мога да... Нямах за задача да работя с ръкописите, по-късно се наложи. Но пак класирах.“

Вашето профилиране зависи изцяло от собственото ви желание и интереси?

„Другите, които работят с документи са историци, обучавани от М. К. Не знаят турски. Те знаят какво да търсят в документа, данните, които са им нужни.“

Чувствахте ли се достатъчно подготвени?

„Аз съм учила при Негков, дипломатика и палеография, в Университета 1 г. учих арабски. Обаче това не е достатъчно. По това време не се учеше никаква история, нито културна, нито османска, нищо. Трябваше в това отношение да наваксам като самоука, оттук-оттам, много спорадично.“

Иташе ли дейности, за които не бяхте подготвени? Кой?

„Като започнах работа, тогавашният шеф на Отдела, А. В. ми освободи бюрото до себе си... Аз много съм му благодарна на този човек, защото само да го погледна, и той ме пита „какво“. Другият човек, който гоиде след мен

и него пое, беше Ст. А. Но те си имаха часове на ден. Обаче първо В. беше плътно до мен.“

Каква допълнителна квалификация получихте след постъпване на работа?

(Отива със съпруга си за една година в Афганистан, но впоследствие се връща).

„Като останах една година сама се записах в Университета персийски език.“
(Няколко месеца, но се налага да прекъсне. След още една година отново се записва на курсове по персийски в Университета при Джетишайр). „И приключих с всички курсове. Никои не ме е пращал, като почнах да работя с документи, осъзнах, че ще ми трябва и арабски, и персийски. Не да ги знам перфектно, просто да ги схващам. Защото е нужно. Ето, в документите има много фрази на арабски език, с документите като се работи много често се ползват персийски фрази. Просто беше нужно. 1992 година разбрах, че се организират курсове за работа с ръкописи. Вече бях започнала да работя с ръкописи и старопечатни книги, освен с документи. Освен А., която само с ръкописи работи, нямаше друг човек. И аз започнах да работя с османските и със старопечатните книги. И разбрах, че организират 2-месечни курсове в Истанбул. Кандидатствах, одобриха ме. Беше в библиотека Сюлеймание, преподавателите бяха от цял свят – от Британската библиотека, от Египет, лекторката по украсата на ръкописите беше туркиня, но беше учила в Италия. Курсът беше просто прекрасен. Хората бяха от различни националности. И така 2 месеца бях там. Библиотеката нямаше нищо общо, аз си пунах неплатен отпуск. Фондацията поемаше всички разходи (със седалище в Лондон, фондация Ал Бурхан). Малко по-късно организираха пак курсове, тогава Ани Стоилова отиде. Така че ние единствени двесте сме със сертификати за работа с ръкописи. И това е, с ръкописите сами се блъскахме и много си помагахме двесте... Просто беше нужно, тя имаше нужда заради приписките на турски, аз пък – заради арабския в моите ръкописи и така вървяха нещата...“

Как гледаха в Библиотеката после на тази ваша квалификация?

„Когато трябваше да се представя Библиотеката пред гости, ги водеха при нас, за атракцията, но дотук.“

Според Вас необходимо ли е обучението на служителите в Отдела да бъде регламентирано?

„Аз очаквах, че като се пенсионирам ще имат въпроси към мен. Не може да нямат проблеми около старопечатните книги. Обаче никои не дойде да попита нещо. И аз реших, че те просто нямат интерес. Или не знам, смятат за лошо да попитат. Трябва да има застъпване с колеги.“

Колко време е необходимо за обучение при по-опитен колега?

„Няма определен период, защото човек непрекъснато научава нещо ново, даже от собствения си опит. Но аз със него (А. В.) бях една година, но щях да съм доволен да съм още с него. Има и друг момент... имаш нужда от някой до теб, с който да споделиш. Виждаш каква реакция има човека срещу тебе, дали е съгласен, дали не. Пак е нещо.“

Кой трябва да го провежда? Как да се осигури приетственост?

„Аз мисля, че трябва да има застъпване. Аз мисля, че той (А. В.) така си представяше нещата – идва нов човек и го поемаше. Те бяха наясно, че не можеш ти да влезнеш с университетска подготовка и да почнеш да работиш. Те самите когато са постъпили там е бил Н. П. и той много е работил с тях.“

Кой трябва да оценява и удостоверява резултатите от него?***Трябва ли да се обособява ценз, въз основа на специфичния опит?***

„Някога имаше допълнителна категория за владеене на източен език. Но после е отпаднала.“

Какви знания, умения и компетентности изискват Ориенталски сбирки?

„На мен са ми преподавали историческа граматика, ама само на теория. Аз си мисля, че не е лошо, но не знам кой би могъл да преподава, историческа граматика. Защото за ръкописите, за граматиката и лексиката, има огромно значение от кой век са. Много е важно да се знаят особеностите на периода, иначе много се лута човек. На мен много ми липсваше такава подготовка. Даже най-елементарното, водим се архивисти, а никой от нас не е минал архивистичен курс. Сама съм чела какво се прави по архивистика. Ти не подхождаш систематизирано, а се хвърляш от тема на тема, от термин на термин, в зависимост от проблемите, които ти излизат.“

Според Вас, НБ има ли капацитета сама да обучава кадрите за работа в този отдел?

„Библиотеката непрекъснато провеждаше курсове, библиотечни, във връзка с дигитализацията... Но към този Отдел абсолютно нищо. Двата курса, моя и на А., си ги намерихме сами.“

Интервю №3***Как попаднахте в Ориенталски сбирки?***

„След обява във в-к *Работническо дело* на НБКМ, кандидатствах и след проведен конкурс бях назначена като архивист на 03.03.1986 г.“

Чувствахте ли се достатъчно подготвени?

„Не. Специалността, която завърших не включва обучение за работа в библиотека или в архив.“

Имаше ли дейности, за които не бяхте подготвени? Кои?

„Дейностите, свързани с комплектуване и обработване на книжния фонд, според изискванията и правилата на библиотечната работа не ми бяха познати.“

Каква допълнителна квалификация получихте след постъпване на работа?

„През 1986 г., преди това и след това имаше изградена програма за допълнителна квалификация на новоназначени служители висшисти без подготовка за работа в библиотека. След курсовете, проведени в Библиотеката в продължение на половин година и издържан изпит се издаваше удостоверение за придобитата квалификация на библиотекар и архивист и то се приравняваше с документите на завършилите Полувисшия библиотечен институт.“

Кой се грижеше за вашето професионално развитие?

„Ръководството на НБКМ. Лекциите в курсовете се изнасяха от видни, утвърдени учени, работещи в Библиотеката: Божидар Райков (1939–1995), Христо Хаджихристов (1927–1995), Екатерина Ласкова, Виолета Людсканова. Единият от курсовете даваше обща библиотечна подготовка. Вторият – специална подготовка за работа с ръкописното наследство – палеография, кодикология, вкл. филигранология, археография, каталогизиране. Третият курс се провеждаше в ГУА, воден от Веселин Методиев – имаше за цел да ни запознае с архивистичната работа и нейните принципи, методи и форми.“

Каква част от вашето професионално израстване се дължи на вашата собствена амбиция и желание, и каква – на изискванията на професията и институцията?

„Следдипломната ми квалификация не бе самоцел. Желанието ми бе да се подготвя още по-добре, за да мога да отговарям на изискванията на работата и институцията. Двете мотивировки не се разделяха или още по-малко конфронтираха, а бяха обща основа. Хубавото бе, че можех да започна аспирантура по палеография в НБКМ, която продължи в Институт Востокovedения в Ленинград при проф. Анас Бакиевич Халидов. Поради промените у нас и в СССР не бе възможно да завърша там и аспирантурата бе продължена у нас с научното ръководство на проф. Пенка Самсарева.“

Какво обучение претинаваха служителите, когато постъпихте в Отдела?

„Специални лекции или курсове в отдела не бяха регламентирани. Смяташе се, че организираниите от Библиотека са достатъчни. Чест прави на проф. Ив. Д., че след като постъпих на работа в отдела той направи програма – конспект с въпроси за допълнително надграждане и въвеждане в характеристиките на научната работа. Отчиташе, че работата в отдела не се свежда до нивото на общобиблиотечните дейности, а изисква, друг подход – научен.“

Този подход промени ли се във времето и ако да – как?

„Доколкото знам, курсовете за нови служители висшисти, провеждани в НБКМ, продължиха още няколко години. Но не мога да кажа до кога точно. Новите служители в Отдела бяха въвеждани в работата от неговия ръководител. По-късно правихме опити да организираме курс лекции за работа с ръкописи и архиви, но те останаха нереализирани до край. Бяха на доброволни начала и не се стигна до регламентирането им.“

Според Вас необходимо ли е обучението на служителите в Отдела да бъде регламентирано?

„Категорично. Налага се поради вида на съхраняваните в отдела библиотечни фондове – ръкописи, архиви, старопечатни книги, нови книги.

Кой трябва да го провежда?

„Лекторите трябва да са специалисти в съответните области – служители на НБКМ или преподаватели в други Висши учебни заведения.“

Кой трябва да оценява и удостоверява резултатите от него?

„По принцип това е задължение на лекторите и преподавателите, прове-ли курсовете.“

Какви знания, умения и компетентности изискват Ориенталски сбирки?

„Бих ги разделила на две – задължителни и пожелателни. Да уточня, че ги де-ля по този начин, тъй като задължителните не биха могли да бъдат придо-бити в курсове в НБКМ, докато за пожелателните – това е възможно.

Задължителни:

1) Езикова подготовка – владение на арабски, турски, персийски (един и повече от тях), на западен език. За руски не споменавам, би било полезно, но е нереално.

2) Подготовка по история и в частност история на България и мюсюл-манския свят.

Пожелателни: библиотечни науки и т.нар. помощни исторически науки.“

Моля, посочете задължителните, според Вас, дисциплини, в които служителите на Отдела трябва да получават професионална подготовка в НБКМ:

„Архивистика, палеография – на източните езици – арабска, османотурска, персийска; кодикология на източната ръкописна книга, вкл. филигранология, археография; каталогизиране; археография на старопечатната източна книга“

Според Вас, НБ има ли капацитета сама да обучава кадрите за работа в този отдел?

„Отчасти.“

Кои институции трябва да обучават служители за този отдел?

„СУ, НБУ, ГУА, УНИБИТ“

Интервю №4

Как попаднахте в Ориенталски сбирки?

„След проведен конкурс в НБКМ за свободно щатно място в Ориенталски отдел в края на 1970 г.“

Чувствахте ли се достатъчно подготвени?

„Само до известна степен по отношение езиковата ми подготовка от СУ. Но по отношение естеството на работата в отдел „Ориенталски сбирки“, а именно класиране на документи на османотурски език и описание на ръкописни книги – не.“

Имаше ли дейности, за които не бяхте подготвени? Кои?

„Посочих ги по-горе.“

Каква допълнителна квалификация получихте след постъпване на работа?

„Колегите от Отдела ми помагаша по отношение разчитането и класирането на документите. Чрез Комитета за култура (дн. Министерство на културата) НБКМ уреди 4-годишен интензивен курс по литературен арабски език в Института „Бургиба-скул“ в Тунис, който се провеждаше през лятото. Завърших го за 2 лета (1973 и 1974 г.). Относно описанието на арабските ръкописи се квалифицирах самостоятелно, но през 1976 г. бях на няколкомесечна специализация в различни библиотеки в Багдад и Мосул, уредена отново чрез Комитета за култура. В отговор – от Националната библиотека на Ирак пристигна колега в НБКМ, която се запозна с библиотечното дело в България.“

Кой се грижеше за вашето професионално развитие?

„Ръководството на НБКМ и ръководството на Сектор „Ръкописно-документален център“.“

Каква част от вашето професионално израстване се дължи на вашата собствена амбиция и желание, и каква – на изискванията на професията и институцията?

„Двете страни си кореспондираха.“

Какво обучение преминаваха служителите, когато постъпихте в Отдела?

„Колегите, които вече работеха в Отдела, бяха специално обучавани в рамките на Отдела от г-н Н.П., специалист по османски език. Когато постъпих на работа, той беше вече пенсиониран и на около 80-год. възраст.“

Този подход протени ли се във времето и ако да – как?

„Този подход на оказване колегиална и професионална помощ за новопостъпили колеги от страна на вече работещи в Отдела продължи докато бях на работа.“

Според Вас необходимо ли е обучението на служителите в Отдела да бъде регламентирано?

„Необходимо е да се заделя част от работното време за обучение и усъвършенстване на служителите, както и те да бъдат материално насърчавани. Дълги години след моето постъпване на работа в НБКМ на колегите от Ориенталски отдел допълнително към заплатата им се отпускаха по 30 лева за ползване на османотурски и арабски език, а за западен език – по 20 лева. По-късно тази привилегия беше премахната. Освен това от значение е насърчаването на служителите към допълнителна квалификация чрез докторантура. В периода от 1970 до 2015 г. в Ориенталски отдел започнаха докторантура и защитиха дисертация 5-ма служители (А. В., Ст. К., Р.К., А. Ст., Н. Р.), още двама бяха подготвени в НБКМ почти до ниво пред защита, но тя се проведе в други институти, тъй като напуснаха библиотеката (М. Д., С.Ш.); една колега постъпи на работа като докторант и защити, докато беше в НБКМ (Св. И.). Освен това 4-ма служители на Ориенталски отдел станаха доценти (Ст. К., Ст. А., Е. Р., Р. К.), а един от тях – професор (Ст. К.).“

Кой трябва да го провежда?

„На първо място трябва желание от страна на служителя. При наличие на желание ръководството на библиотеката би следвало да го подкрепи.“

Кой трябва да оценява и удостоверява резултатите от него?

„Ръководството на библиотеката и съответната научна организация.“

Какви знания, умения и компетентности изискват Ориенталски сбирки?

„На първо място – отлично владение на един или няколко източни езика (турски, османотурски, арабски, персийски), което се определя от характера на сбирките, съхранявани в Отдела. Също така, солидни знания по политическа и културна история на Османската империя, Турция, арабските страни и Иран. Не на последно място – добро владение на западни езици и на руски език.“

Моля, посочете задължителните, според Вас, дисциплини, в които служителите на Отдела трябва да получават професионална подготовка:

„Дипломатика, архивистика, кодикология, палеография.“

Според Вас, НБ има ли капацитета сама да обучава кадрите за работа в този отдел?

„В настоящия момент – не. Кадровият състав на Ориенталски отдел трябва да се изгради отново, като се привлекат млади хора и им се осигурят материални стимули и условия за научно израстване. Дълги години Ориенталски отдел беше известен в Европа не само с богатия си фонд, но и с висококвалифицираните си кадри, умеещи да разчитат и анализират османската документация. Израстването на османистите в други институти и университети в България ставаше винаги с непосредствената практическа и библиографска помощ на колегите от Ориенталски отдел.“

Кои институции трябва да обучават служители за този отдел?

„На първо място – СУ и други университети, в които се преподават по-горе посочените източни езици и помощни исторически дисциплини. Но главното е – търпелива и постоянна самостоятелна подготовка и квалификация.“

Интервю №5

Как попаднахте в Ориенталски сбирки?

„На практика случайно. В смисъл, не съм се подготвял за специфичната работа в отдела предварително, в студентските години и по-късно. Опитвах се да избягам от лични проблеми и това бе главното.“

Чувствахте ли се достатъчно подготвени?

„Не, за 35 години на личното ми участие в научно-производствения процес познавах доста колеги от отдела, но на практика нито един не бе подготвен до равнището на работа изисквано в отдела.“

Имаше ли дейности, за които не бяхте подготвени? Кои?

„На практика всички работни процеси, „на въоръжение“ в практиката на отдела. Научна обработка и класифициране на османотурски документи, анулиране на о. т. (османотурски – б.м.) документи и др.“

Каква допълнителна квалификация получихте след постъпване на работа?

„Два семестъра обучение в ЦИЕК, съвременен турски език; два семестъра обучение по о. т. език (доц. д-р М. К.)“

Кой се грижеше за вашето професионално развитие?

„Научен ръководител: чл. кор. проф. д-р Страшимир Димитров, съответният ръководител на Ор. о.“

Каква част от вашето професионално израстване се дължи на вашата собствена амбиция и желание, и каква – на изискванията на професията и институцията? „Познанията по османска палеография и дипломатика се попълват цял живот. За което е жизнено необходима сто процента амбиция.“

Какво обучение претинаваха служителите, когато постъпихте в Отдела?

„Нямам конкретна представа, непосредствената практика е най-добрият способ.“

Този подход промени ли се във времето и ако да – как?

„Нямам отговор.“

Според Вас необходимо ли е обучението на служителите в Отдела да бъде регламентирано?

„Ако се върне научната акредитация на РДЦ. На практика това представлява най-комплектованият научен институт в страната.“

Кой трябва да го провежда?

„В отдела са работили най-добрите български специалисти в съответните области.“

Кой трябва да оценява и удостоверява резултатите от него?

„Виж предишния отговор.“

Какви знания, умения и компетентности изискват Ориенталски сбирки?

„Въпрос, чийто отговор може да заеме дял от дисертационен труд“

Според Вас, НБ има ли капацитета сама да обучава кадрите за работа в този отдел?

„Първа и основна задача пред НБ е да се възстанови научната ѝ акредитация и да се попълни научният състав.“

Приложение 3. Методика

Методика за валидиране на знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално и самостоятелно учене в отдел „Ориенталски сбирки“*

Цели на методическите указания: да подпомогнат процеса на подбор, позициониране и професионално развитие на специалисти за работа по опазване и социализиране на колекциите „Ориенталски сбирки“, съхранявани в НБКМ; да подпомогнат разработването на модели на валидиране за професии, свързани с различни видове културно наследство.

Целеви групи: желаещите да работят в областта на архивното и книжовното културно наследство; ръководителите на институциите на паметта, техните специализирани направления и експертите по човешки ресурси.

Задачи: описание на основните стъпки на валидирането като част от процеса на професионално развитие; идентифициране и включване на всички заинтересовани страни във валидирането; утвърждаването на валидирането като механизъм в подкрепа на професионалното развитие.

Методиката описва етапите и стъпките на валидиране, което се прилага в следните случаи: 1. постъпилите представени документи за завършено образование и обучение на кандидатите не отговарят в необходимата степен на нуждите на обявената длъжност в институцията на паметта; 2. документите съответстват на изискванията, но въпреки това не покриват напълно търсените от работодателя знания, умения и компетентности, поради необходимостта от високоспециализирана експертиза; 3. Текущото валидиране може да се приложи и спрямо знанията, уменията и компетентностите на вече назначени служители.

Методиката включва три основни етапа, от които 1-3 са задължителни и последователно приложими в случаите на новоназначени служители. В случай на приложение на валидиране по отношение на вече назначени служители се прилагат последователно етапи 2-3.

* При разработването на модела са използвани Указания за провеждане на процеса валидиране в център за професионално обучение (ЦПО) на НАПОО, Методически указания за разработване на държавни образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (утвърдени от УС по НАПОО с протокол № 01/18.02.2015 г.), както и добрите практики, описани в интервюта – виж приложение 2.

Всеки етап (1–3) се състои от логично последователни стъпки, които описват задължителни дейности, целящи да обезпечат прозрачен и качествен процес на валидиране. В зависимост от специфичните нужди и условия в съответната институция на паметта, където ще се прилага валидирането, е възможно в рамките на всеки един етап стъпките да бъдат допълвани.

Методиката на валидиране се основава на няколко метода: анализ на нуждите (1. на институцията на паметта във връзка с вакантната длъжност; 2. на служителя във връзка с професионалното развитие); документално проучване (прилага се по отношение на документите, с които се кандидатства); фокусирано интервю (с кандидатите, чиито документи отговарят на изискванията на работодателя); изготвяне на портфолио (с активното участие на кандидата/служителя); писмен изпит по избрана тема (списъкът с теми е изготвен от експертната комисия); обратна връзка и анализ на силните и слабите страни на приложния модел на валидиране; анализ на резултатите от валидирането (въз основа на проследяване на развитието и постигнатия индивидуален напредък на служителя); оценка на ефективността на валидирането за постигане на целите на институцията, както и на целите на индивидуалното професионално развитие. Прилагането на методите е целесъобразно, обвързано с конкретните дейности и в рамките на отделните етапи и стъпки от процеса на валидиране.

Ключов фактор за успешното прилагане на предложената методика е установяването на добронамерена и ефективна комуникация между работодателя, служителя и експертната комисия. От съществено значение е и прозрачното управляване на процеса на валидиране, което означава своевременно представяне на неговите цели, задачи, план на дейностите (според етапите и стъпките), резултати и последващи дейности.

Етап 1. Входно валидиране

Първа стъпка: Провеждане на конкурс

Описание на образователния профил, необходим за заемането на съответната длъжност (архивист в отдел „Ориенталски сбирки“).

Обявяване на конкурс за заемане на длъжността.

Сформиране на експертна комисия.

Провеждане на конкурс в две части – писмен изпит (*палеография, дипломатика, османотурски или арабски, или персийски език, история на Османската империя, западен език и др. относително областите*) и интервю (мотивация и ключови компетентности).

Мотивиран избор на кандидат.

Втора стъпка: Избор на позиция

Избор на подходяща позиция в отдела (*работа с документи, ръкописни или старопечатни книги*), въз основа на общите знания и желанието на кандидата, както и при отчитане на нуждите на институцията.

Етап 2. Текущо валидиране

Първа стъпка: Насоки за индивидуално развитие

Комисията набелязва насоки за самостоятелна подготовка (*пряко свързана с професионалните задължения, както и с индивидуалните знания, умения, компетентности, интереси и обстоятелства*). Формулират се цели и задачи на подготовката.

Определя се един или повече наставници, в съответствие с установените нужди от подготовка (*запознаване с характеристиките и организацията на архива – фондове, обхват на архивните единици, видове инвентарни книги и документация по Наредба №3; разпознаване на физическото състояние на документи за консервация и реставрация; технология на изпълнение на читателски поръчки; организация на процесите в Отдела – инвентаризация, класиране, фондиране, комплектуване, издирване, проучване, подбор за изложби и каталоги, разработване на тематични описи, статии, справки, дигитализиране и др.*).

Набелязват се конкретни възможности за индивидуално професионално развитие (*препоръчителна литература, извършване на специфични дейности като класиране, фондиране, извършване на поръчки, цифровизиране под ръководството на наставниците*).

Определяне на срок за подготовка.

Втора стъпка: Комисия, критерии, инструменти и методи на валидиране

Сформира се експертна комисия, в която могат да участват представители на различни заинтересовани страни (*университетски преподаватели, тесни специалисти, архивисти*) в зависимост от обхвата на препоръчаното развитие.

Разработват се критерии за валидиране, които да отчитат задълбоченост и актуалност на знанията, уменията и компетентностите, както и степенята на развитие спрямо входящото ниво.

Подбират се инструменти и методи за оценка и валидиране – трябва да бъдат *валидни* (приложими към съответната област), *надеждни* (да произвеждат сходни резултати при едни и същи условия), *обективни* (освободени доколкото е възможност от когнитивни нагласи, повлияни от контекста, културата или личността на оценяващия), *целесъобразни*.

Един от инструментите е портфолиото – за неговото изготвяне служителят трябва да подбере и предостави достатъчна информация, както

и автентични свидетелства за резултатите, които е постигнал (*например разчетени документи, извършени справки, публикации, предложения за класиране*).

Поддържа се ефективна комуникация с цел информиране за отделните стъпки и тяхната целесъобразност, разясняване на всичко необходимо, установяване на открит и добронамерена работна атмосфера.

Трета стъпка: Оценка и валидиране

След изтичане на указания срок се провежда оценка на придобитите (наградените) в резултат от самостоятелна подготовка знания, умения и компетентности.

Експертната комисия коментира резултатите със служителя и валидира установените знания, умения и компетентности. Резултатите се записват в документ, който се издава от НБКМ.

Етап 3. Обратна връзка и последващи действия

Първа стъпка: Анализ на резултатите

Въз основа на резултатите от валидирането се изготвя анализ на ситуацията – налични знания, умения, компетентности спрямо необходимите за/произтичащи от дейностите по опазване и социализиране.

Извеждат се силните и слабите страни на приложния модел на валидиране (*от гледна точка на институцията и на служителя*). При необходимост се набелязват корективни действия.

Извършва се цялостна преценка доколко валидирането подпомага и допринася за професионалното развитие.

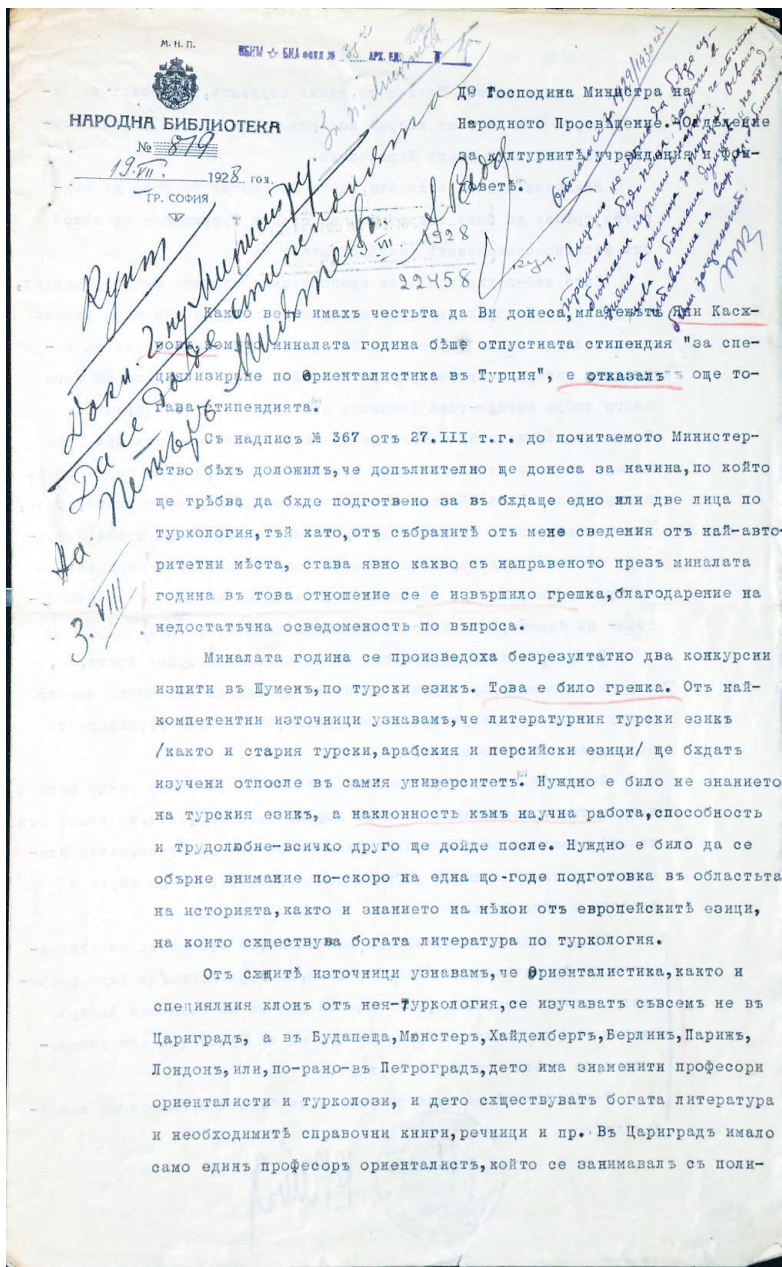
Втора стъпка: Набелязване на мерки

Набелязват се мерки за преодоляване на дефицитите и адресиране на нуждите – продължаващо целенасочено (ориентирано към резултати и проследявано спрямо качествени и количествени показатели) професионално обучение.

Мерките се проектират в дейности и задачи, които се включват в годишните работни планове на институцията и служителя. Определят се качествени и количествени показатели, както и етапи и начини за проследяване на изпълнението на дейностите и задачите.

Приложение 4. Факсимилета

Факсимиле №1. Писмо до Министъра на народното просвещение от директора на НБ от 19.07.1928 г. за отпускане на стипендия на Петър Миятев, НБКМ, БИА, ф. 35, опис 2, архивна единица 129, а. 4

тика, а не съ наука. Така щото, единъ студентъ, направенъ въ Цариградъ, си миналъ тамъ напразно времето си. Самитъ турци отивали на Западъ да учатъ Туркология.

Заклученето ми е: лицето, което Библиотеката иска да подготви, трѣбва да бѣде направено да следва Туркология въ нѣкой отъ Западноевропейскитъ университети.

Като най-подходяще лице препоръчвамъ младежа Петъръ Миятевъ, следвалъ по История въ Софийския университетъ и миналата учебна година следвалъ по Туркология въ Будапеща, съ подкрепата на известния унгарски професоръ, Дръ Геза Фехеръ, който ималъ за него много добро мнение—това узнавамъ отъ професоръ П. Мутафчиевъ. Самъ азъ нѣмахъ възможностъ да чуя непосредствено отъ Дръ Геза Фехеръ какво е мнението му за казанния младежъ, понеже се намиравъ при разкопкитъ въ Сѣверно-източна България. Министерството, обаче, ще може да поиска мнението му чрезъ Археологическия музей. Въпросътъ е— този младежъ, който иска да получи специално образование по Туркология, да бѣде привлеченъ за нуждитъ на Народната библиотека въ Будапеща, като му се даде вакантната стипендия.

Накрай, считамъ за умѣстно да изтъкна безспорния фактъ, че, поради езиковитъ, културни и племенни връзки въ далечното минало между двата народа: унгарския и турския, въ Унгария Туркологията се изучава особено добре.

Богатата литература въ тази областъ на унгарски езикъ остава неизвестна и недостъпна за насъ поради простия фактъ, че никой отъ нашитъ учени не владѣе този езикъ. Но освенъ унгарски, нашия стипендиянтъ тамъ ще научи добре и немски, както може да научи и френски и английски.

Предъ видъ на всичко това, азъ мисля, че въпросътъ за стипендията по Ориенталистика/или, по-точно, по Туркология/ще бѣде разрешенъ напълно сполучливо, ако бѣде тя дадена на студента Петъръ Миятевъ, за да завърши образованието си въ Будапещенския университетъ, за което и ходатайствувамъ.

Необходимитъ за това документи ще бѣдатъ представени допълнително.

Край

Факсимиле №2. Писмо до Министъра на народното просвещение от директора на НБ 21.09.1928 г. във връзка със стипендията на Петър Миятев, НБКМ, БИА, ф. 35, опис 2, архивна единица 129, л. 6-7

60-10

М.Н.П.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

№ 21154

21. IX 1928 год.

Гр. София

До Господино Министра на Народното Просвещение.

Отделение за култ. учр. и фондови

24. IX 1928

31549

Със писмо под № 819 от 19 Влий т.г. бях направил изложение по въпроса за стипендията за специализиране по ориенталистика, като ходатайствах да бъде дадена на студента Петър Миятев следващ ориенталистика / туркология / в Будапещенския университет.

Със предписане под № 21154 от 8 Август т.г. ми се съобщи, че стипендията се отлага за идущата учебна година.

Тъй като въпросът е от голямо значение не само за уредбата на ориенталския отдъл и проучването на сбирката и възражката ми Народна Библиотека, но така също и за науката, за историята на страната ни от времето на турското владичество, считам за нужно да изтъкна необходимостта от одобряването на страната ни съвременно подготовка по туркология лице колкото е възможно по-скоро. Това е мнението на всички наши учени - професори и други - из областта на историята, археологията и езиковедството. Пред мен се се явявали не само наши учени, но и европейски такива, които се изказвали мнението, че трябва да се погледне сериозно на нуждата от такъв специалист по туркология, защото въ това отношение ние не сме направили нищо. Това става още по изложително, като се има предъ видъ племението родство на българите с турските народи, както и факта, че досега остават неизвестни и неизучени турските източници за нашата история през време на петвековното ни робство.

Богатата турска сбирка от ръкописи и старопечатни книги, които библиотеката притежава, за голямо съжаление, стои въ пленъ иракъ. Следъ смъртта на единствения български ориенталист Д-ръ Ив. Димитровъ, който имъ възможност да поработи твърде малко време като библиотекар на ориенталския отдъл, от 1913 год. не е работело нищо въ тази област нито пък има възможност да се работи, докато нямаме подготовено за тая целъ лице. Действително, ориенталският отдъл въ библиотеката съще-

твува самоначини, и съвсем напраално се разходват държавните сръдства за подържането въ библиотеката на една служба, безъ никаква полза. Наша длъжностъ е, проче, да се погрижимъ за по-скорошната подготовка на тако-ва лице.

Както изтъкнахъ това и по-рано, студентътъ Петъръ Минтевъ следва по туркология въ Будапещенския университетъ при единъ отъ най - вид-нитъ европейски професори - ориенталисти. Схция този професоръ е билъ презъ това лѣто въ страната ми и е посѣтилъ нѣкои мѣста на сѣверозападъ България. Професоръ П. Мутафчиевъ ми каза, че той билъ говорилъ съ г. Геза Бехеръ, който чулъ отъ устата на професора най - ласкави отгиви за въз-росния младежъ. Споредъ сведенията ми, Петъръ Минтевъ е бележъ младежъ, който се борилъ съ хиляди трудности, за да се надържа въ чужбина / Бу-дапеща /. Мисля, че нашъ дългъ е да се възползуваме отъ хубавия случай и го вземемъ още тази година като държавенъ стипендиятъ по ориенталис-тика - туркология. Ако за това се сръцатъ пречки отъ формаленъ характера / понеже въ бюджета е казано, че стипендията се отпуща за специализация по ориенталистика въ Турция /, на имене съмъ да се отнесе въпроса до Министерския съветъ, за да се направи измѣнение въ смисълъ, че стипен-дията се отпуща "за добиване висше образование въ чуждестранни универ-ситети по ориенталистика - туркология." Този или другъ начинъ за раз-решение формалната страна на въпроса, мисля, че не трѣбва да съставлява пречка да се погледне въ същността на въпроса, за да се постигне хуба-вата целъ.

Милена Колева-Звънчарова

НЕПОЗНАТОТО НАСЛЕДСТВО

ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Българска

Първо издание

Художник *Мирослав Живков*

Предпечатна подготовка *Иво Ников*

Формат 70х100/16

Печатни коли 12

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg

